

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАЛЬОНКІН СТАНІСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.126:342.9(364)

ДИСЕРТАЦІЯ

**НОРМАТИВНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С. С. Гальонкін

Науковий керівник:
Тітко Іван Андрійович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Гальонкін С. С. Нормативна регламентація та практика застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2026.

У роботі здійснено комплексне дослідження проблематики правового забезпечення та практичної реалізації кримінальних процесуальних норм щодо особливостей застосування та скасування запобіжних заходів у кримінальному процесі України, зокрема: оглянуто наукові джерела щодо питань обрання та скасування запобіжних заходів; проаналізовано міжнародні стандарти та виокремлено орієнтири, якими необхідно керуватись при нормативному регулюванні запобіжних заходів; досліджено зарубіжну практику застосування ст. 15 ЄКПЛ, зокрема щодо відступу від положень Конвенції під час надзвичайної ситуації чи особливого правового режиму; оглянуто рішення ЄСПЛ щодо порушень прав людини під час воєнного чи надзвичайного стану; виокремлено низку мінімальних вимог, яких необхідно дотримуватись під час вимушених обмежень прав людини; проаналізовано нормативні та практичні недоліки, які пов'язані із застосуванням, продовженням чи скасуванням запобіжних заходів; обговорено питання доцільності надмірно обмежливих чи суперечливих норм; здійснено спробу вирішити правові колізії, які виникають при регулюванні запобіжних заходів; запропоновано низку рішень щодо оптимізації процесу застосування, продовження чи скасування запобіжних заходів з метою оптимізації кримінального процесу, усунення колізій, затвердження та захисту прав людини під час воєнного стану.

У першому розділі роботи приділено увагу загальнотеоретичним аспектам та міжнародному досвіду в контексті запобіжних заходів в умовах воєнного стану.

Особливу увагу зосереджено на особливостях правового регулювання запобіжних заходів у період дії воєнного стану. Констатовано, що перебування держави у надзвичайному (зокрема воєнному) стані закономірно впливає на всі сфери суспільного життя, у тому числі на кримінальну юстицію. Європейська модель правових стандартів передбачає можливість тимчасового відступу держави від окремих зобов'язань у разі, коли це обумовлено безпековими потребами, проте такий відступ є допустимим лише в межах, яких вимагає напруженість становища. Визначено, що дерогаційні заходи не повинні суперечити міжнародним зобов'язанням держави, а їх застосування потребує офіційного повідомлення Генерального секретаря Ради Європи. Підкреслено, що відступ від конвенційних гарантій не може стосуватися статей 2, 3, 4 (п. 1) та 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Практика ЄСПЛ формує набір запобіжників від свавільного обмеження прав людини, які зберігають чинність і під час воєнного стану. Серед них: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, судовий контроль за законністю затримання (правило *habeas corpus*), доступ до захисника, забезпечення можливості повідомити близьких про місце перебування, а також право на медичну допомогу у разі потреби.

Окрему увагу приділено аналізу положень ч. 2 ст. 615 КПК України, що дозволяє керівнику прокуратури здійснювати судово-контрольні повноваження в частині продовження строку тримання під вартою. Встановлено, що така конструкція прийнятна лише за умови відсутності об'єктивної можливості виконання цих функцій слідчим суддею. Водночас наголошено на відсутності достатньо чіткої нормативної регламентації зазначеного механізму, що створює ризик широкого прокурорського розсуду та потенційних зловживань. Підтримано позицію, згідно з якою реалізація цих повноважень має бути допустимою лише за умови документально підтвердженої неможливості здійснення правосуддя судом (зокрема через офіційне призупинення роботи суду або відсутність розпорядження

Верховного Суду про зміну територіальної підсудності). Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення таких критеріїв та введення гарантій участі сторони захисту, зокрема у дистанційній формі, при розгляді питання щодо продовження строку тримання під вартою.

У межах дослідження також розглянуто питання автоматичного продовження строків тримання під вартою, передбаченого ч. 5 та ч. 6 ст. 615 КПК України. Підкреслено, що такий механізм суперечить принципам верховенства права, презумпції невинуватості та вимогам до мотивованості судових рішень. Рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційності ч. 6 зазначеної статті розцінюється як логічний наслідок доктринальної невідповідності конституційним стандартам. Наголошено, що положення ч. 5 цієї ж статті фактично дублює зміст визнаної неконституційною норми і потребує перегляду для запобігання системним порушенням прав людини.

Окремо акцентовано увагу на безпековому складнику при реалізації запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Зазначено, що наявність та належний стан укріплень у місцях несвободи є елементом виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту права на життя та заборони нелюдського ставлення. Підкреслено необхідність системного узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, а також належного фінансування пенітенціарної системи, без чого забезпечення мінімальних гуманітарних стандартів утримання осіб, позбавлених волі, залишається проблематичним.

У другому розділі дослідження зосереджено увагу на проблемних аспектах правового регулювання запобіжних заходів у період воєнного стану, зокрема на особливостях застосування ст. 615 КПК України.

Підкреслено, що частина 3 ст. 615 КПК не містить чіткої вказівки на обов'язок слідчого судді реагувати на повідомлення прокурора щодо продовження запобіжного заходу. Такий підхід фактично формує модель «контрольного провадження», в межах якої судовий контроль набуває

пасивного характеру. Водночас, у разі наявності ознак безпідставного позбавлення свободи суддя повинен діяти відповідно до вимог ст. 206 КПК України, забезпечуючи перевірку законності таких дій.

Окрему увагу приділено питанням делегування судово-контрольних повноважень керівнику прокуратури. Встановлено, що ч. 2 ст. 615 КПК визначає лише загальні критерії для такого переходу функцій, не встановлюючи чітких і перевірюваних умов. Така невизначеність створює простір для прокурорського розсуду, що може призвести до порушення принципів прозорості та передбачуваності правозастосування. Аргументовано доцільність нормативного закріплення механізму перевірки фактичної неможливості здійснення правосуддя слідчим суддею, наприклад, через офіційне повідомлення суду про зупинення роботи або відсутність розпорядження Верховного Суду про зміну підсудності. Також наголошено на необхідності участі сторони захисту під час вирішення питання про продовження строку тримання під вартою, навіть у дистанційному форматі.

Звернуто увагу на ризики, пов'язані з положеннями п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, які розширюють повноваження уповноважених осіб щодо затримання незалежно від тяжкості злочину. Такий підхід суперечить принципу пропорційності та нівелює логіку ст. 208 КПК. Обґрунтовано необхідність уточнення формулювання зазначеної норми, зокрема шляхом конкретизації переліку злочинів і територій, де застосування таких повноважень є виправданим.

Проаналізовано також пролонгований строк для повідомлення про підозру затриманій особі (ч. 7 ст. 615 КПК). Визначено, що така норма може бути реалізована лише за наявності об'єктивних перешкод, спричинених бойовими діями або наслідками воєнних атак, але не повинна застосовуватись довільно під приводом «інфраструктурних складнощів».

Встановлено, що передбачена абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК можливість проведення дистанційного судового розгляду є обґрунтованою в умовах війни, однак вимагає нормативного доопрацювання. Йдеться, зокрема, про

необхідність визначення технічних стандартів якості відеозв'язку, процедур ідентифікації учасників, а також алгоритмів дій у разі відмови затриманого брати участь у засіданні дистанційно.

Зазначено, що внесені під час воєнного стану обмеження щодо застосування застави у справах про злочини проти національної безпеки та військові злочини мають подвійний ефект: з одного боку — сприяють посиленню безпеки держави, з іншого — викликають сумніви щодо відповідності принципу індивідуалізації процесуальних рішень і гарантій прав людини.

Підсумовано, що автоматичне продовження строків тримання під вартою, передбачене ч. 5 і ч. 6 ст. 615 КПК України суперечить принципам верховенства права та конституційним гарантіям. Визнання неконституційності ч. 6 є закономірним, а подальше існування ч. 5 вимагає нормативного перегляду для запобігання порушенням прав осіб, позбавлених волі.

У третьому розділі дослідження увагу зосереджено на особливостях застосування положень статті 616 КПК України, що регламентує порядок скасування запобіжного заходу у зв'язку з проходженням військової служби під час мобілізації. Підкреслено, що чинна судова практика однозначно виходить із положень закону, відповідно до яких єдиним ініціатором скасування запобіжного заходу для проходження військової служби виступає прокурор. Водночас така монополізація процесуального права суперечить засадам рівності сторін і змагальності кримінального провадження, створює ризики свавільного застосування дискреційних повноважень та корупційних зловживань. У цьому контексті запропоновано розширити процесуальні можливості сторони захисту, надавши їй право звертатися до слідчого судді чи суду з відповідним клопотанням. Таке нормативне уточнення у частинах першій та четвертій статті 616 КПК України забезпечить баланс сторін і підвищить рівень правової визначеності.

Окрему увагу приділено проблемі щодо форми відмови прокурора у задоволенні клопотання, передбаченого статтею 616 КПК України. Аналіз практики показує, що прокурори нерідко оформлюють такі рішення у вигляді листів чи довідок, що не відповідає вимогам процесуальної визначеності. З метою уніфікації підходів та посилення гарантій прав сторін обґрунтовано доцільність доповнення частини першої статті 616 новим абзацом, який передбачатиме, що розгляд зазначеного клопотання здійснюється за правилами статті 220 КПК України, тобто у процесуальній формі постанови.

На основі узагальнення судової практики виокремлено низку тенденцій щодо тлумачення та застосування ст. 616 КПК України. Поширеним підходом є врахування судами проміжку часу між початком воєнного стану та моментом подання клопотання, що нерідко визначає позицію суду щодо добросовісності намірів особи вступити до лав Збройних Сил України. Такий підхід загалом є обґрунтованим, однак пропонується оцінювати його у системному контексті, зважаючи на індивідуальні фактори — стан здоров'я, сімейні обставини, перебування за кордоном.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що авторські висновки та пропозиції можуть бути використані: (а) у науково-дослідницькій сфері — для подальшого вивчення проблем кримінального процесу, аналізу судової практики та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення процесуальних норм; (б) у законотворчій діяльності — для удосконалення кримінального процесуального законодавства та забезпечення його відповідності сучасним умовам і принципам права; (в) у правозастосовній діяльності — для формування єдиної судової та процесуальної практики, підвищення якості прийняття рішень слідчими, прокурорами, адвокатами та суддями, а також для забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; (г) у навчальному процесі — під час викладання дисципліни кримінальний процес та підготовки навчально-методичних матеріалів, що сприятиме розвитку професійних компетенцій майбутніх правників.

Ключові слова: кримінальне провадження, збройний конфлікт, воєнний стан, належна правова процедура, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, затримання, тримання під вартою, застава, міжнародні стандарти, практика ЄСПЛ, ухвала слідчого судді.

SUMMARY

Galonkin S.S. Legal regulation and practical implementation of preventive measures under martial law. – The qualifying scientific work on the rights of a manuscript. Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation presents a comprehensive study of the legal framework and practical implementation of criminal procedural norms governing the application and cancellation of preventive measures in Ukraine's criminal process. The research includes an overview of academic sources concerning the selection and cancellation of preventive measures; analysis of international standards and key principles relevant to their normative regulation; examination of foreign practice in applying Article 15 of the European Convention on Human Rights (ECHR), particularly regarding derogation during states of emergency or special legal regimes; and analysis of the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) concerning violations of human rights under martial law or emergency conditions. The study identifies a set of minimum guarantees that must be preserved during forced restrictions of human rights, explores legislative and practical shortcomings in the application, extension, and cancellation of preventive measures, and discusses the appropriateness of overly restrictive or contradictory norms. It further proposes solutions to existing legal conflicts and outlines recommendations for optimizing procedural regulation, eliminating inconsistencies, and reinforcing human rights protection under martial law.

The first chapter addresses general theoretical aspects and international experience concerning preventive measures under martial law. Particular attention

is given to the peculiarities of legal regulation in wartime. It is emphasized that the state of emergency, including martial law, naturally affects all spheres of public life, including criminal justice. The European legal framework allows temporary derogations from certain obligations when required by security needs; however, such derogations are permissible only to the extent strictly required by the exigencies of the situation. Derogatory measures must not contradict the state's international obligations and require official notification to the Secretary General of the Council of Europe. It is underlined that derogation cannot extend to Articles 2, 3, 4(1), and 7 of the ECHR. ECtHR case law establishes safeguards against arbitrary restriction of human rights that remain applicable even under martial law — including the existence of reasonable suspicion, judicial control of detention (habeas corpus), access to legal counsel, the right to inform relatives, and access to medical care when needed.

The study separately examines Part 2 of Article 615 of the Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine, which allows the head of the prosecutor's office to extend detention terms in the absence of judicial functioning. It is established that such a mechanism is permissible only when the investigating judge is objectively unable to perform judicial functions. However, the lack of clear statutory regulation creates risks of prosecutorial discretion and potential abuse. The dissertation supports the position that such powers should be exercised solely under documentary confirmation of the impossibility of judicial functioning (e.g., suspension of court operations or absence of a Supreme Court order reassigning jurisdiction). The author substantiates the necessity of legislatively defining these conditions and introducing guarantees for the participation of the defense, including remotely, when deciding on the extension of detention.

The study also analyzes the automatic extension of detention periods under Parts 5 and 6 of Article 615 CPC. It is emphasized that such a mechanism contradicts the principles of the rule of law, presumption of innocence, and the requirement for reasoned judicial decisions. The decision of the Constitutional Court of Ukraine declaring Part 6 unconstitutional is viewed as a logical outcome

of its inconsistency with constitutional standards. The dissertation further notes that Part 5 replicates the content of the invalidated provision and must be revised to prevent systemic human rights violations.

A separate focus is placed on the security component of detention conditions. The author notes that the availability and adequacy of shelters in detention facilities form part of Ukraine's obligations under international law regarding the right to life and the prohibition of inhuman treatment. It is stressed that effective implementation requires alignment of national legislation with international standards and adequate financing of the penitentiary system to ensure minimum humanitarian standards.

The second chapter explores problematic aspects of legal regulation under martial law, particularly regarding Article 615 CPC. It is emphasized that Part 3 of this article does not explicitly oblige the investigating judge to react to the prosecutor's notice on the extension of preventive measures, effectively creating a "control proceeding" model with passive judicial oversight. However, in cases of unlawful deprivation of liberty, judges are obliged under Article 206 CPC to verify the legality of such detention.

The research highlights the risks of delegating judicial powers to prosecutors, as Part 2 of Article 615 provides only general criteria for such delegation without clear safeguards, creating space for prosecutorial discretion and potential violations of transparency and predictability. The author proposes the introduction of a formal verification mechanism for establishing the impossibility of judicial proceedings, e.g., official court notification of suspension or absence of jurisdiction reassignment by the Supreme Court. The participation of the defense, even remotely, is emphasized as essential when deciding on detention extensions.

Attention is also paid to the risks associated with Paragraph 6, Part 1, Article 615 CPC, which allows authorized officials to detain individuals regardless of the crime's severity. This contradicts the principle of proportionality and undermines the logic of Article 208 CPC. The author justifies the need to narrow this provision by specifying applicable crimes and justified territories.

The study further analyzes the extended period for notifying a detainee of suspicion (Part 7, Article 615 CPC), noting that such a provision should apply only in objectively justified wartime circumstances, not as a pretext for procedural delays. The possibility of remote hearings (Part 1, Article 615 CPC) is recognized as reasonable during wartime but requires clearer regulation regarding technical standards, participant identification, and procedures in case of refusal to attend remotely.

The dissertation concludes that restrictions on bail during wartime, especially for crimes against national security and military offenses, have a dual effect — enhancing state security but potentially conflicting with the principle of individualization of procedural measures and human rights guarantees.

The third chapter focuses on Article 616 CPC, governing the cancellation of preventive measures for individuals called to military service during mobilization. It is noted that judicial practice consistently interprets the prosecutor as the sole initiator of such cancellation. However, this monopolization contradicts the principles of equality and adversarial procedure and introduces risks of arbitrary decisions and corruption. The author proposes extending the defense's procedural rights by allowing it to petition the investigating judge or court directly, ensuring balance and legal certainty through amendments to Parts 1 and 4 of Article 616 CPC.

The research also addresses the lack of procedural clarity regarding the prosecutor's refusal to grant such petitions, as current practice often involves informal letters rather than formal rulings. To ensure uniformity, it is proposed to supplement Article 616 CPC with a provision requiring that such petitions be considered under the procedure of Article 220 CPC, i.e., by a formal decision (*postanova*).

Judicial practice analysis reveals that courts often consider the time elapsed since the declaration of martial law when assessing the genuineness of the defendant's intent to join the Armed Forces. Although reasonable, such evaluation

should account for individual circumstances — health, family situation, or residence abroad.

The practical significance of the results lies in their applicability across multiple domains: (a) scientific research – for further exploration of criminal procedural issues, judicial analysis, and theoretical recommendations; (b) legislative activity – for improving criminal procedure legislation in line with modern principles of justice; (c) law enforcement practice – for ensuring consistency of judicial and prosecutorial decision-making and protecting participants' rights; (d) education – for use in teaching criminal procedure and preparing methodological materials that foster professional competence.

Keywords: criminal proceedings, armed conflict, martial law, due process of law, measures to ensure criminal proceedings, preventive measures, detention, detention, bail, international standards, ECHR practice, ruling of the investigating judge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображено основні результати дослідження:

1. Гальонкін С. С. Безальтернативність та автоматичність тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 245–250. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.34>
2. Гальонкін С. С. Застава в умовах воєнного стану: потреба в розширенні предмету та контролю легальності коштів. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 8. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-8-11312>
3. Гальонкін С. С. Затримання в умовах воєнного стану: розширення підстав та питання доцільності затримання особи під час розслідування кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості. *Юридичний*

електронний науковий журнал. 2025. № 8. С. 246–249.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/50>

4. Гальонкін С. С. Міжнародний досвід застосування ст. 15 ЄКПЛ. *Наукові перспективи*. 2025. № 9. С. 999–1009.
DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-999-1009](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-999-1009)

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Galonkin S. Legislative and practical issues of pre-trial detention in criminal procedure under martial law. *Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців* : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф., 17 трав. 2023 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 45–49.

2. Гальонкін С. Баланс інтересів у кримінальному провадженні як основа для моделювання запобіжних заходів в надзвичайних умовах: зарубіжний досвід. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : V Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Шило (м. Харків, 15 листоп. 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2023. С. 59–62.

3. Galonkin S. Bail in criminal procedure under martial law: European ground principles on its size and foreing experience on its form. *Юридична осінь 2023 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, 17 листоп. 2023 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 121–124.

4. Гальонкін С. Особливості застосування статті 616 КПК України щодо скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : VI Харків. кримін. процес. полілог (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. С. 111–115.

5. Galonkin S. The issue of existence of "reasonable grounds" for detention article 615 of the Criminal procedure code of Ukraine. *Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців* : матеріали XII Всеукр. наук.-

практ. конф., 3 квіт. 2025 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2025. С. 52–55.

6. Гальонкін С. Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби: проблемні питання нормативної регламентації. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : VII Харків. кримін. процес. полілог (м. Харків, 17 квіт. 2025 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2025. С. 11–14.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	15
1.1. Застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану: огляд наукових досліджень	15
1.2. Орієнтири для нормативної регламентації запобіжних заходів в умовах воєнного стану.....	27
1.2.1. Міжнародні стандарти.....	27
1.2.2. Іноземний досвід.....	46
1.3. Повноваження керівника органу прокуратури як механізм компенсації нестачі судового контролю в умовах воєнного стану	54
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	69
2.1. Затримання.....	69
2.2. Тримання під вартою	94
2.3 Застава	117
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВІ УМОВИ СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ, ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ	137
3.1 Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав.....	137
3.2. Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого	161
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АТО** – Антитерористична операція
- ВАКС** – Вищий антикорупційний суд
- ВПО** – внутрішньо переміщені особи
- ВРУ** – Верховна Рада України
- ВС** – Верховний Суд
- ЄДРСР** – Єдиний державний реєстр судових рішень
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- ЗУ** – Закон України
- ІРА** – Ірландська республіканська армія
- КК** – Кримінальний кодекс
- КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс
- КПК УРСР** – Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
- КСУ** – Конституційний Суд України
- Конвенція** – Конвенція про захист прав і основоположних свобод
- МПГПП** – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
- НАБУ** – Національне антикорупційне бюро України
- НАЗК** – Національне агентство з питань запобігання корупції
- НПА** – нормативно-правовий акт
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
- СБУ** – Служба безпеки України
- СЗЧ** – самовільне залишення військової частини
- СІЗО** – слідчий ізолятор
- СНД** – Співдружність Незалежних Держав
- ТЦК та СП** – територіальний центр комплектування та соціальної підтримки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства в умовах воєнного стану є одним із найбільш складних і водночас пріоритетних завдань сучасної держави. Запровадження особливого правового режиму обумовлює обмеження окремих прав, водночас посилюючи значення процесуальних гарантій. У цьому контексті необхідним буде і дослідження регламентації та застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, адже саме вони визначають баланс між інтересами слідства та необхідністю недопущення свавільного втручання у права особи.

Аналізу проблем, пов'язаних зі здійсненням кримінального провадження в умовах особливих періодів, надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану присвячені роботи таких авторів, як В. В. Абламська, О. В. Андрушко, Н. Г. Габлей, А. Г. Гаркуша, О. В. Герасименко, І. В. Гловюк, Д. П. Гурина, А. В. Гутник, О. М. Дufenюк, В. В. Вапнярчук, В. А. Завтур, О. В. Капліна, І. О. Крицька, С. О. Кузніченко, О. В. Лазукова, М. О. Лисенков, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, В. В. Михайленко, Г. В. Мудрецька, Н. В. Неледва, В. В. Рогальська, І. В. Рогатюк, М. В. Савчук, М. М. Таус, Г. К. Тетерятник, О. І. Тищенко, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, М. С. Туркот, В. М. Трофименко, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, О. Г. Шило, І. С. Шаповалова, С. Л. Шаренко, О. Ф. Шкітовий, І. В. Черниченко, І. В. Цюприк, М. О. Янков та ін.

Серед вагомих досліджень варто виокремити дисертаційну роботу О. В. Лазукової, присвячену особливому режиму досудового розслідування в умовах воєнного чи надзвичайного стану та в районі проведення АТО. Авторка комплексно проаналізувала специфіку такого провадження, розкрила його багаторівневу природу та обґрунтувала необхідність формування окремого інституту кримінального процесуального права. Своєю чергою, Г. К. Тетерятник у монографії «Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні

основи» системно дослідила концептуальні засади функціонування кримінального процесу в екстремальних умовах, звернувши увагу як на теоретичні, так і на практичні проблеми його реалізації.

Значний внесок у розробку теми зробили також О. В. Винокуров, який акцентував увагу на процедурних аспектах захисту прав підозрюваного при затриманні та застосуванні тримання під вартою, К. О. Середа, яка комплексно дослідила правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні, В. О. Січко, що зосередив увагу на процедурі обрання, зміни та скасування запобіжних заходів, а також Т. Г. Фоміна, яка розкрила зміст та підстави їх застосування у кримінальному процесі.

Водночас у науковій літературі відсутнє комплексне дослідження інституту запобіжних заходів саме в умовах воєнного стану, зважаючи на практику відступу від положень Конвенції за статтею 15 (процедура дерогації), правових позицій ЄСПЛ та національних особливостей кримінального процесуального законодавства України. Більшість фундаментальних праць з цієї тематики не враховують специфіки сучасних викликів. Це зумовлює необхідність проведення системного дослідження, спрямованого на вдосконалення законодавства і правозастосовної практики у сфері запобіжних заходів у період воєнного стану, що й визначає актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 17 листопада 2022 року (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є отримання нових результатів у формі наукових висновків щодо правового регулювання та практики застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в

умовах воєнного стану, виявлення проблемних теоретичних та практичних аспектів у зазначеній сфері, а також розроблення обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо їх удосконалення.

Мета дослідження забезпечується виконанням таких завдань:

- систематизувати міжнародні стандарти та практику ЄСПЛ щодо застосування запобіжних заходів, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій і відступу (дерогації) від зобов'язань за Конвенцією;
- з'ясувати особливості правового регулювання та практики застосування затримання і тримання під вартою під час дії воєнного стану;
- окреслити проблемні аспекти застосування застави, включаючи обмеження її використання, альтернативні форми забезпечення та необхідність контролю за законністю походження коштів;
- охарактеризувати особливості застосування ст. 616 КПК України як інструменту зміни чи скасування запобіжного заходу;
- дослідити проблематику скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого;
- виявити колізії та прогалини у чинному законодавстві, що регулює застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та практики застосування запобіжних заходів з огляду на потреби воєнного часу та необхідності дотримання прав людини.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є правова регламентація та практика застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи наукового

пізнання. *Історико-правовий метод* було використано для з'ясування еволюції правового регулювання застосування запобіжних заходів у національному законодавстві та практиці, а також для виявлення тенденцій розвитку міжнародних стандартів у цій сфері. *Діалектичний метод* дав змогу розглянути запобіжні заходи як складний інститут кримінального процесу у взаємозв'язку з принципами права, виявивши загальні проблеми, що проявляються під час балансування між інтересами особи та держави в умовах воєнного стану. *Порівняльно-правовий метод* застосовано для аналізу зарубіжного досвіду регламентації та практики застосування запобіжних заходів, зокрема застави, що дозволило сформулювати пропозиції для вдосконалення національного кримінального процесу. *Метод спостереження* використано при дослідженні правозастосовної практики, що дало змогу виявити типові проблеми під час реалізації положень законодавства про запобіжні заходи. *Метод описання* застосовувався для систематизації та фіксації результатів виявлених проблемних аспектів. *Метод узагальнення* дозволив зробити висновки за результатами дослідження і виробити рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства. *Логіко-юридичний метод* було застосовано для розробки пропозицій стосовно усунення прогалин і суперечностей у правовому забезпеченні та практиці застосування запобіжних заходів. *Метод соціологічних досліджень у формі анкетування та метод експертних оцінок* були використані для виявлення професійної думки суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів і науковців щодо особливостей правозастосування у сфері запобіжних заходів в умовах воєнного стану, а також для надання оцінки розробленим пропозиціям.

Нормативно-правову та інформаційну основу дослідження складають Конституція України, міжнародно-правові акти, рішення ЄСПЛ, КПК України, КК України, інші закони України, проєкти законів України та їхні супроводжуючі документи, законодавство зарубіжних країн.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові праці національних і зарубіжних правників у галузі кримінального процесу та інших галузей права, а також загальної теорії права.

Емпіричним підґрунтям дослідження стали рішення ЄСПЛ, КСУ, ВС, матеріали узагальнення судової практики (проаналізовано судові рішення, розміщені у ЄДРСР. Також у межах дослідження проведено анкетування, під час якого опитано 304 фахівці у галузі кримінальної юстиції, зокрема 18 суддів, 51 прокурор, 84 слідчі, 83 адвокати, 68 правників-науковців.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням проблематики правового забезпечення та практики застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі в умовах воєнного стану. До найбільш важливих положень, які містять наукову новизну, варто віднести такі.

Уперше:

- аргументовано, що ч. 2 ст. 615 КПК не містить гарантій присутності сторони захисту при розгляді керівником прокуратури питання про продовження строку тримання під вартою, що є істотним відступом від конвенційного права особи на захист. З огляду на це запропоновано необхідні зміни до ч. 2 ст. 615 КПК України;

- доведено, що надання уповноваженим службовим особам права затримувати осіб незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення у випадку наявності ризику втечі, як це передбачено п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, становить загрозу принципу пропорційності обмежень основоположних прав і свобод. Для вирішення такої проблеми, запропоновано конкретизувати і внести зміни до п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України;

- окреслено концептуальні недоліки, які проявляються у регламентації та застосуванні процедури проведення судового розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у дистанційному форматі із використанням технічних засобів відеозв'язку за умови неможливості доставки затриманої

особи до слідчого судді, зокрема: використання оцінних категорій, відсутність вимоги щодо забезпечення якості зображення і звуку, а також складнощі в реалізації вказаного порядку, якщо особа вимагає фізичної присутності у залі суду;

- аргументовано необхідність розширення предмету застави для відповідності воєнним реаліям, зокрема шляхом включення в нього окрім грошових коштів, також нерухомого майна і транспортних засобів, що своєю чергою слугуватиме захисту прав людини, а у певних випадках – обороноздатності держави;

- запропоновано зміни до правового статусу заставодавця, які би відповідали реаліям воєнного стану. Зокрема: (а) у випадку призову підозрюваного чи обвинуваченого на військову службу запобіжний захід у вигляді застави повинен вважатись припиненим із поверненням предмета застави заставодавцю; (б) у 5 ст. 616 КПК України доцільно закріпити вимогу щодо обов'язкової наявності згоди заставодавця на передачу застави на потреби оборони;

- сформовано позицію, відповідно до якої необхідно запровадити механізм обов'язкової перевірки легальності походження коштів, що вносяться як застава, щоб запобігти легалізації незаконних активів і уникнути фактичного «відкупку» від кримінальної відповідальності;

- обґрунтовано, що наявність відстрочки від проходження військової служби не повинна братися до уваги під час розгляду клопотань про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби, оскільки підозрюваний або обвинувачений має продемонструвати готовність до служби з моменту звернення з клопотанням, що своєю чергою свідчить про небажання скористатися правом на відстрочку;

- встановлено, що при розгляді питання про зупинення кримінального провадження суди іноді враховують можливість участі особи у судових засіданнях під час військової служби. На підставі цього сформовано позицію, відповідно до якої, навіть якщо служба в тилкових регіонах не перешкоджає

участі у судових засіданнях, варто враховувати психологічний вплив активно триваючого кримінального переслідування на особу, яка виконує завдання із захисту або оборони держави;

– сформовано та обґрунтовано позицію щодо необхідності врахування думки потерпілого стосовно обміну підозрюваного чи обвинуваченого як військовополоненого, а також запровадження можливості оскарження такого рішення.

Удосконалено:

– підхід, відповідно до якого ч. 3 ст. 615 КПК слід розглядати не лише як формальне «контрольне провадження», а як підставу для активних дій слідчого судді з перевірки законності позбавлення свободи у випадках, коли з повідомлення прокурора чи інших джерел вбачається можливе порушення, що узгоджується з вимогами ч. 1 ст. 206 КПК;

– позицію щодо застосування ч. 7 ст. 615 КПК, відповідно до якої продовження строку повідомлення про підозру затриманій особі обґрунтовується воєнним станом та наявністю об’єктивних ускладнень, що перешкоджають врученню повідомлення протягом 24 годин, із виділенням конкретних критеріїв, які підлягають врахуванню під час вирішення питання про виправданість продовження строку;

– обґрунтування, відповідно до якого автоматичне продовження строків тримання під вартою, передбачене ч. 5 ст. 615 КПК України, суперечить принципам верховенства права, презумпції невинуватості, вимогам обґрунтованості судових рішень, створює ризики системного порушення прав людини та вимагає якнайшвидшої правової оцінки і перегляду;

– позицію, відповідно до якої доцільно надати стороні захисту право звертатися до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби, щоби забезпечити баланс сторін та зменшити ризики свавільних рішень прокурора. З огляду на

це запропоновано внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 616 та ч. 4 ст. 616 КПК України;

- підхід, відповідно до якого суди при вирішенні питання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, мають комплексно оцінювати можливість вступу особи до ЗСУ, враховуючи не лише проміжок часу від оголошення мобілізації, але й стан здоров'я, сімейні обставини, перебування за кордоном та інші чинники, що можуть впливати на реальну здатність до проходження служби;

- позицію, відповідно до якої ст. 201-1 КПК України потребує додаткових уточнень щодо процедурних аспектів отримання, перевірки та підтвердження згоди на обмін підозрюваного чи обвинуваченого. Доцільним було би передбачити обов'язкове опитування особи в судовому засіданні щодо її добровільної згоди на обмін, під час якого також би перевіряли відсутність примусу до надання такої згоди (на зразок тієї процедури, що передбачена КПК для з'ясування добровільності укладення угоди);

- погляд щодо порядку дій прокурора у разі скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК для передачі підозрюваного чи обвинуваченого для обміну як військовополоненого тоді, коли обмін не відбувся. Вважаємо доцільним доповнити вказану статтю КПК окремою частиною, де зазначити: «У разі, якщо обмін підозрюваного, обвинуваченого не відбувся, прокурор звертається в порядку, передбаченому статтею 184 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу»;

Набули подальшого розвитку:

- позиція, відповідно до якої реалізація керівником прокуратури повноважень щодо продовження строку тримання під вартою (ч. 2 ст. 615 КПК) має бути обмежена чіткими і перевірюваними умовами відсутності можливості здійснення правосуддя слідчим суддею;

– підхід, згідно з яким навіть за умов воєнного стану відступ (дерогація) від окремих гарантій ЄКПЛ при застосуванні запобіжних заходів допустимий лише у разі дотримання визначених міжнародним правом критеріїв та із збереженням базових гарантій, окреслених практикою ЄСПЛ (обґрунтована підозра, судовий контроль, доступ до захисника, повідомлення близьких тощо);

– позиція, відповідно до якої обмеження альтернативи щодо визначення застави під час тримання під вартою у справах про злочини проти національної безпеки та військові злочини, запроваджене в умовах воєнного стану, хоча й спрямоване на захист державного суверенітету, викликає застереження щодо дотримання принципів верховенства права та індивідуалізації процесуальних рішень;

– обґрунтування, відповідно до якого при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід враховувати безпекову складову місць несвободи, оскільки її дотримання є частиною міжнародних зобов'язань України щодо захисту прав людини, зокрема життя та недоторканності особи, і порушення цього аспекту може становити підставу для притягнення держави до відповідальності за ст. 2 та ст. 3 ЄКПЛ;

– наукова позиція щодо нормативної колізії між ч. 1 ст. 177 та ст. 616 КПК України, де ризики ухилення від кримінальної відповідальності повторно оцінюються на етапі застосування ст. 616 КПК України. Визнано, що легітимна мета призову на військову службу має переважати ці ризики, а суд повинен оцінювати співвідношення легітимної мети та ризиків для прийняття обґрунтованого рішення про скасування запобіжного заходу. З огляду на це запропоновано внести необхідні зміни до п. 2 абз. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України;

– наукова думка, відповідно до якої через територіальну віддаленість суду та місця перебування підозрюваного чи обвинуваченого, який бере участь у розгляді дистанційно, існує проблема негайного звільнення та передачі особи під нагляд уповноваженого органу після постановлення

ухвали про скасування запобіжного заходу. На підставі зазначеного, запропоновано вирішення цієї проблеми через нормативне закріплення обов'язкової присутності підозрюваного чи обвинуваченого під час розгляду питання про скасування запобіжного заходу для обміну, що дозволить мінімізувати часовий проміжок між ухвалою та звільненням;

– погляд, відповідно до якого положення ч. 6 ст. 176 та ч. 2 ст. 183 КПК України утворюють правову колізію: зокрема, коли у низці випадків складається ситуація, коли одна норма вимагає обов'язкове (під час дії воєнного стану) застосування тримання під вартою, а інша – забороняє такий запобіжний захід. Запропоновано керуватись положеннями ст. 183 КПК України як спеціальною нормою, яка конкретизує підстави та обмеження для застосування найсуворішого запобіжного заходу.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що авторські висновки та пропозиції можуть бути використані у: (а) науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення проблем кримінального процесу, аналізу судової практики та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення процесуальних норм; (б) законотворчій діяльності – для удосконалення кримінального процесуального законодавства та забезпечення його відповідності сучасним умовам і принципам права; (в) правозастосовній діяльності – для формування єдиної судової та процесуальної практики, підвищення якості прийняття рішень слідчими, прокурорами, адвокатами та суддями, а також для забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; (г) навчальному процесі – під час викладання дисципліни кримінальний процес та підготовки навчально-методичних матеріалів, що сприятиме розвитку професійних компетенцій майбутніх правників.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію підготовлено на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорено на засіданні кафедри, схвалено і

рекомендовано до захисту. Основні положення дисертації оприлюднювалися і були предметом обговорення на наукових та науково-практичних конференціях: «Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців» (17 травня 2023 року, Харків), «Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції» (15 листопада 2023 року, Харків), «Юридична осінь 2023» (17 листопада 2023 року, Харків), «Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції» (17 квітня 2024 року, Харків), «Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців» (17 травня 2025 року, Харків), «Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції» (17 квітня 2025 року, Харків).

Структура та обсяг дисертації визначені відповідно до мети, завдань, а також особливостей об'єкта і предмета дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які налічують 8 підрозділів (підрозділ 1.2 включає 2 пункти), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 241 сторінки, із яких основний текст 189 сторінок, список використаних джерел (250 найменувань) – 35 сторінок, додатки – 17 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану: огляд наукових досліджень

Аналіз проблем, пов'язаних з кримінальним провадженням під час особливих періодів, надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану, окремих його аспектів, здійснювали такі автори, як В. В. Абламська, О. В. Андрушко, Н. Г. Габлей, А. Г. Гаркуша, О. В. Герасименко, І. В. Гловюк, Д. П. Гурина, О. М. Дуфенюк, В. В. Вапнярчук, В. А. Завтур, О. В. Капліна, І. О. Крицька, С. О. Кузніченко, О. В. Лазукова, М. О. Лисенков, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Н. В. Неледва, В. В. Рогальська, І. В. Рогатюк, М. В. Савчук, М. М. Таус, Г. К. Тетерятник, О. І. Тищенко, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, М. С. Туркот, В. М. Трофименко, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, О. Г. Шило, І. С. Шаповалова, С. Л. Шаренко, О. Ф. Шкітовий, І. В. Черниченко, І. В. Цюприк, М. О. Янков та ін.

На особливу увагу заслуговує дисертаційна робота О. В. Лазукової «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення Антитерористичної операції». Ця робота вперше в Україні зосереджується на самостійному комплексному дослідженні особливого режиму досудового розслідування в умовах специфічного правового режиму [50]. Основні ідеї, які варто відзначити у зазначеній роботі, такі: виявлено, що наявний вітчизняний досвід нормативного регулювання кримінального провадження в умовах особливих правових режимів є неефективним, фрагментарним та не відповідає сучасним принципам прав людини та демократичної правової держави; з'ясовано

передумови інституціоналізації норм, зокрема введення нового інституту кримінального процесуального права – проведення досудового розслідування на території, де діє воєнний, надзвичайний стан або проводиться АТО; розглянуто поліаспектність функціонального призначення інституту досудового розслідування в умовах особливих режимів, цей інститут складається з норм, які об'єднуються у метанорми та субстанційні норми залежно від специфіки предмета правового регулювання; встановлено, що норми, які пов'язані з проведенням досудового розслідування під час специфічних правових режимів, мають характер «ситуативного права», «права до випадку»; досліджено правову природу правового режиму через характеристику його основних ознак, таких як нормативна основа, тимчасовість, обмеження на певній території, поліджерельність [50].

Важливою думкою авторки є позиція стосовно умов допустимості відхилення від загального порядку кримінального провадження під час надзвичайних ситуацій, зокрема запропоновано визначити відповідні критерії, які пов'язані з екстремальністю обставин та забезпеченням прав та свобод людини, до таких зокрема належать: недоторканість абсолютних прав і свобод людини, виключність загрози, правовий порядок, пропорційність заходів, нотифікація. Розглянуто питання надання повноважень прокурору на застосування таких запобіжних заходів, як особисте зобов'язання і особиста порука, а також встановлено, що превентивне затримання не відповідає правовій природі тимчасового запобіжного заходу. Всі ці аспекти сприяють усвідомленню значущості особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або проведення АТО, а також дають підґрунтя для подальших досліджень у цій сфері [50].

Не можна оминути монографію Г. К. Тетерятник «Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи», у якій авторка глибоко проаналізувала та системно дослідила тему щодо теоретико-методологічних підходів до кримінального провадження, особливостей правового

регулювання і практичних аспектів, що виникають при здійсненні кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів [91].

У роботі Г. К. Тетерятник були сформульовані та докладно розкриті концептуальні засади кримінального провадження в екстремальних умовах. Авторка виявила ключові фактори та детермінанти, що визначають специфіку кримінального провадження у специфічних умовах, а також їхній вплив на різні інститути кримінального процесу. Значним внеском Г. К. Тетерятник є аналіз досудового розслідування та судового провадження в контексті надзвичайних правових режимів. Результати її дослідження сприятимуть удосконаленню чинного законодавства та практики його застосування. Завдяки цьому дослідженню вчені, практики та законодавці зможуть ефективніше впроваджувати найкращі практики у сфері кримінального правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій [91].

Заслужовують на увагу результати дисертаційних досліджень вітчизняних науковців, таких як О. В. Винокуров, О. О. Кисельов, К. О. Середа, В. О. Січко, Т. Г. Фоміна. У контексті процесу затримання особи та поміщення останньої під варту, а також можливих компенсаційних механізмів, пов'язаних із неналежними умовами перебування особи під вартою, викликає інтерес робота О. В. Винокурова «Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою», де було проаналізовано процедурні аспекти та проблеми оскарження затримання та тримання під вартою у кримінальному процесі України. Висвітлено нормативно-правове регулювання та судову практику щодо продовження строків тримання під вартою. Виділено ключові аспекти ролі адвоката при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до підозрюваного. Зазначено щодо відсутності ефективних засобів правового захисту від неналежних умов тримання під вартою, що обумовлює необхідність упровадження до кримінального процесуального законодавства України превентивних та компенсаційних

заходів юридичного захисту від недоліків умов тримання під вартою, зокрема, шляхом введення інституту пенітенціарного судді [8].

Комплексне дослідження правового регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні проведено в дисертації К. О. Середи «Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні». Досліджено сутність та систему запобіжних заходів, обґрунтовано можливість їх розширення, визначено функціональне призначення запобіжних заходів, їхню роль у кримінальному провадженні, де також пропонується зміна підходу до розуміння примусу у виборі запобіжних заходів, розширення можливості укладення угод щодо виду та строку застосування запобіжних заходів. Досліджено загальні та спеціальні правила застосування запобіжних заходів, виокремлено недоліки спеціальних правил. Визначено пропозиції щодо удосконалення нормативного забезпечення застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні [87].

У дисертації В. О. Січка на тему «Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні» досліджували природу запобіжних заходів, їх ознаки, зміст, особливості застосування, міжнародні стандарти у сфері запобіжних заходів, суб'єкти судового провадження з вирішення питання про застосування запобіжного заходу, специфіка обрання, продовження, зміни і скасування запобіжних заходів на різних етапах кримінального провадження. Також у роботі було обговорено пропозиції щодо застави (зокрема щодо створення позабюджетного державного заставного фонду та відповідальності поручителя у разі доведення факту невжиття ним заходів щодо запобігання неправомірним діям підозрюваного, обвинуваченого, за якого він поручився) та тримання під вартою (зарахування строку перебування особи під домашнім арештом до строку тримання під вартою) [89].

Запобіжні заходи у кримінальному процесі досліджено в роботі Т. Г. Фоміної «Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України», де на основі аналізу

іманентних ознак сформульовано визначення запобіжних заходів, з'ясовано змістовне наповнення процесу застосування запобіжних заходів, доведено неоднаковий ступінь урегульованості запобіжних заходів на різних стадіях кримінального провадження, встановлено специфіку юридичних і фактичних підстав застосування запобіжних заходів, висловлено аргументацію щодо потреби в запровадженні законодавчого механізму встановлення легальності коштів, які будуть використані як застава, досліджено і з'ясовано проблемні аспекти, пов'язані з «винятковістю» такого запобіжного заходу, як тримання під вартою і його поширеністю [180].

У роботі О. О. Кисельова «Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів» було досліджено видозміну кримінального судочинства у екстрених умовах, а також частково обговорено теоретичні і практичні аспекти застосування і скасування запобіжних заходів [39].

Вагомими в умовах воєнних реалій є наукові позиції А. Р. Туманянц. Зокрема, розмірковуючи над оцінкою ризиків, запобігання яким має на меті застосування запобіжного заходу в умовах воєнного стану, авторка цілком справедливо обґрунтовує, що в умовах воєнного стану критерії оцінки ризиків набувають принципово нової інтерпретації. До прикладу, обмеженість чоловіків у можливості вільного виїзду за кордон знижує ризик можливого переховування. З іншої сторони, наявність в чоловіка трьох і більше дітей, що в умовах мирного часу зазвичай розцінювалось як чинник зниження ризику втечі, в умовах війни інтерпретується навпаки як можливість для перетину кордону [95].

У дослідженні О. І. Тищенко проаналізовано особливості кримінального провадження за участі осіб, які страждають на психічні розлади. Зокрема досліджено мету, підстави, умови обрання спеціальних запобіжних заходів, сутність ризиків неправомірної поведінки особи, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ. Осмислено проблематику застосування спеціальних запобіжних заходів та напрями їх нормативного

корегування. Значущим у контексті цього дослідження є висновок авторки щодо продовження строку поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Зокрема зазначено, що таке продовження за своєю процесуальною природою співвідноситься з продовженням строку тримання під вартою та здійснюється за правилами статей 199 і 331 КПК України, а в умовах дії особливого правового режиму – із застосуванням спеціального порядку, передбаченого частиною шостої статті 615 КПК України [93].

Окремо варто виділити авторів, які розглядали питання застосування і скасування такого запобіжного заходу як тримання під вартою в умовах воєнного стану, до таких належать: А. Г. Гаркуша, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, О. А. Марченко, В. В. Михайленко, Г. В. Мудрецька, Н. В. Неледва, В. В. Рогальська, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, І. В. Черниченко, І. С. Шаповалова. У своїх роботах автори досліджували питання застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, його скасування у порядку, передбаченому ст. 616 КПК України, проблеми продовження строку, безальтернативність призначення такого заходу.

У дослідженні А. Г. Гаркуші було висвітлено механізми скасування запобіжного заходу, проблеми такого механізму, зокрема ішлося про наявність корупційного складника, вирішення питання відстрочки за умови наявності повідомлення про підозру, невизначеність строку розгляду прокурором клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [21].

Такі науковці, як Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк та В. А. Завтур є співавторами статті «Застосування статті 616 КПК України та судовий контроль: питання кореляції» та Науково-практичного коментаря Розділу IX-1 КПК України. Зазначені напрацювання стосувались як механізмів застосування запобіжного заходу, так і його скасування та оскарження, зокрема науковці наголошували на необхідності прийняття рішення

прокурором у рамках ст. 616 КПК України у формі постанови та встановлення можливості його оскарження [3].

У межах дослідження розглянуто роботу О. А. Марченко «Особливості запобіжного заходу – тримання під вартою в умовах воєнного стану: аналіз останніх змін кримінального процесуального законодавства України», де звернуто увагу на проблему безпосереднього процесуального порядку подання клопотання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби і зазначено про наявні нормативні недоліки у випадках, коли прокурор нехтує поданням клопотання, зокрема звернення підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого судді підлягатиме поверненню [52].

У межах цього дослідження на окрему увагу заслуговує робота О. В. Капліної, І. О. Крицької, А. Р. Туманянц «Право на свободу та особисту недоторканість: проблеми співмірності правообмежень в умовах екзистенційних загроз». У статті авторки розглядають проблеми, які виникають у правозастосовній практиці України, що пов'язані з можливістю відступу від зобов'язань, які взяла на себе Україна в аспекті забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні. Серед іншого у статі обстоюється думка про те, що в умовах запровадженого воєнного стану актуалізується питання щодо дерогації, тобто відступу від дотримання окремих зобов'язань держави, аналізуються підстави та можливі межі відступу держави від конвенційних зобов'язань у контексті застосування запобіжних заходів. Наводиться авторська думка щодо питання допустимості й конституційності положень, передбачених ч. 6 ст. 176 КПК України [36].

Актуальною в контексті дослідження відповідності нормативних приписів національного законодавства європейським та зарубіжним стандартам загалом є робота Г. В. Мудрецької «Європейські стандарти обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: проблеми реалізації в умовах воєнного стану», де особлива увага приділена

міжнародним документам та правовим позиціям Європейського суду з прав людини, які стосуються гарантування права на свободу та особисту недоторканість. З огляду на зарубіжний досвід у правовому регулюванні були представлені пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України щодо забезпечення гарантій прав та законних інтересів особи при застосуванні запобіжного заходу у формі тримання під вартою [57]. Визначено, що питання забезпечення права на свободу та особисту недоторканість під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою потребує окремого наукового дослідження. Необхідно вивчити відповідні правові позиції Європейського суду з прав людини, розкрити зміст та умови обмежень під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також розглянути механізм судового контролю в цьому контексті [57]. Окрему увагу варто приділити висновкам щодо продовження терміну тримання під вартою, яке може бути здійснене за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором, шляхом видання відповідної постанови згідно зі ст. 110 КПК України. Зазначено, що КПК України не обмежує право керівника органу прокуратури на видання такої постанови для продовження терміну тримання під вартою у випадках, коли об'єктивно неможливо провести судовий контроль відповідно до норм КПК, відмінно від процедури обрання запобіжного заходу у формі тримання під вартою, яка прямо пов'язана з об'єктивною неможливістю розгляду такого питання слідчим суддею у визначеному Кодексом порядку [57].

Н. В. Неледва провела загальний аналіз змін до КПК після початку повномасштабного вторгнення і зробила висновок, що прийняті законодавчі зміни у сфері застосування запобіжних заходів, безперечно, суттєво впливатимуть на хід кримінального розслідування під час воєнного стану. Зокрема, це помітно у розширенні повноважень сторони обвинувачення, що одночасно може підірвати процесуальні гарантії особи під час кримінального провадження. У цих умовах законодавець повинен враховувати можливість

забезпечення особам права на захист, особливо в разі застосування жорсткого запобіжного заходу – тримання під вартою. Хоча є підстави для обмежень цього права, ці обмеження мають бути добре узгодженими, зрозумілими та ясно визначеними в законі, щоб уникнути порушення основних прав особи [58].

У своїй роботі «Особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану» І. В. Черниченко зауважив на процедурі скасування тримання під вартою з метою проходження військової служби в рамках призову на період мобілізації. Ґрунтуючись на аналізі судової практики, було виявлено, що часто підозрювані та обвинувачені звертаються до слідчого судді з таким клопотанням, що фактично порушує встановлену процедуру, оскільки це право, згідно з КПК України, належить виключно прокурору. Також у статті висвітлено інші особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану, зокрема: можливість автоматичного продовження строку утримання; можливість обрання тримання під вартою виключно для осіб, підозрюваних або обвинувачених у певних видів злочинів; право на проведення судового розгляду клопотань щодо тримання під вартою через відеоконференцію, навіть якщо обвинувачений перебуває поза межами судової зали та відмовляється від цього [184].

У межах дослідження «Застосування положень ч. 5 ст. 615 КПК України під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: окремі аспекти» І. С. Шаповалова на підставі проведеного аналізу нормативної бази та практичного досвіду, дійшла висновку, що використання можливості, наданої законодавцем у п. 5 ст. 615 КПК України, щодо "автоматичного" продовження застереженого запобіжного заходу у формі утримання під вартою видається обґрунтованим при відповідності низки послідовно встановлених судом факторів: 1) об'єктивно підтверджена неможливість проведення попереднього судового засідання в умовах чинного режиму воєнного стану; 2) наявність раніше накладеного слідчим суддею,

керівником прокуратури під час досудового розслідування запобіжного заходу у формі утримання під вартою, строк дії якого минає [187].

Проблемні питання та правову природу застави вивчали такі науковці як: Н. Г. Габлей, В. І. Голованова, В. Г. Гончаренко, П. Д. Денисюк, Т. Є. Дунаєва, Н. О. Іверук, М. О. Карпенко, Г. С. Крайник, В. Г. Крайнюк, О. П. Кучинська, П. М. Маланчук, О. В. Маленко, В. І. Мірковець, В. Т. Нора, В. О. Рибалко, О. І. Ситайло, А. М. Соцький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило.

Проте варто відзначити невелику чисельність робіт щодо застави як запобіжного заходу саме в умовах воєнного стану, що є демонстраційним показником незначної дослідженості теми та потенційного резерву для дослідження.

Н. Г. Габлей у своїй роботі «Окремі аспекти зміни застави як запобіжного заходу кримінального провадження на особисте зобов'язання в умовах воєнного, надзвичайного стану» зауважує, що при переданні застави на користь оборонних потреб важливим є бажання особи і добровільність цього бажання. Тому варто під час судового засідання обов'язково з'ясовувати, чи не було впливу на думку підозрюваного чи обвинуваченого з боку органів досудового розслідування чи суду про бажання передати кошти. Також автор вважає, що варто участь у судовому розгляді підозрюваного чи обвинуваченого зробити обов'язковою, а якщо неможливою є фізична присутність, то дистанційна в умовах відеоконференцз'язку або обов'язкова присутність захисника підозрюваного чи обвинуваченого. Це положення необхідно закріпити в КПК України [14].

У своїй статті А. М. Соцький розкриває особливості застосування застави як запобіжного заходу в умовах воєнного стану, надзвичайного стану, під час антитерористичних операцій, заходів для забезпечення національної безпеки та оборони, а також при стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України. Передбачено можливість заміни застави особистим зобов'язанням та перерахування коштів на потреби оборони України. Стаття містить пропозиції щодо

вдосконалення процедури застосування застави, зокрема у ситуаціях воєнного стану, надзвичайного стану, антитерористичних операцій та заходів для забезпечення національної безпеки та оборони, а також стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України. Зокрема, стаття пропонує, щоб захисник також мав право подавати клопотання про заміну застави особистим зобов'язанням та перерахуванням коштів на потреби оборони України, до того ж розгляд такого клопотання слідчим суддею та судом мав відбуватися невідкладно, а участь підозрюваного, обвинуваченого та особи, яка надала заставу, стала обов'язковою [90].

Після проведеного аналізу можемо констатувати, що тема застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні за надзвичайних умов набула актуальності, починаючи з 2014 року, а в умовах воєнного стану стала винятково важливою. Проте варто зазначити, що через динамічний характер сьогодення, правове поле зазнає постійних змін, а відносно нещодавня актуальність теми зумовлює обмежену наукову базу. Саме тому важливо підкреслити, що значна кількість питань або ж лишилась поза увагою дослідників, або ж досліджена лише частково.

Відтак як резерви для подальшого дослідження будуть виступати питання, пов'язані із:

- судово-контрольною функцією керівника органу прокуратури щодо запобіжних заходів; дослідження передумов та причин прийняття нового КПК України у контексті становлення фігури слідчого судді; передумов та виправданості передання частини його повноважень працівникам органів прокуратури; динаміку змін таких повноважень; підстав для виконання прокурором повноважень, які передбачені ст. 615 КПК України; практичні проблеми продовження прокурором чи керівником органу прокуратури запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; відповідність таких дій практиці ЄСПЛ;

- процедурою затримання в умовах воєнного стану та нововведення, пов'язані з розширенням підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді; питаннями доцільності можливості затримання особи під час розслідування кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості; дослідженням досвіду застосування затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України через призму судової практики; ретроспективним аналізом строків затримання та повідомлення про підозру; дистанційною участю затриманої особи під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу; особливостями забезпечення такої дистанційної участі разом з дослідженням вимог щодо засобів відеозв'язку;

- нормативною регламентацією та практикою застосування тримання під вартою в умовах воєнного стану; безальтернативним характером такого запобіжного заходу та міжнародно-правові вимоги для легітимного застосування тримання під вартою; судовою практикою та контрверсійними позиціями КСУ щодо норм, які регулюють застосування тримання під вартою в умовах воєнного стану; продовженням строку тримання під вартою керівником органу прокуратури, зокрема процесуальними аспектами; проблеми автоматичності тримання під вартою, а також протиріччя між загальними вимогами застосування тримання під вартою та спеціальними вимогами; потенційними порушеннями положень Конвенції у випадках відсутності укриттів на території слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) та судова практика щодо врахування такого фактору при прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу;

- застосуванням застави і її висвітленням через призму сучасних реалій, а саме воєнного стану разом зі встановленням нових, релевантних проблем такого запобіжного заходу; розробкою рішень, які спрямовані на захист процесуального статусу заставодавця в умовах воєнного стану; дослідженням особливостей розвитку застави у

випадку мобілізації підозрюваних чи обвинувачених; розробкою і обґрунтуванням пропозицій з розширення предмету застави у воєнних реаліях;

- дослідженням суб'єктів ініціювання порядку ст. 616 КПК України; проблемною природою зазначеної статті, формами відмови прокурора та можливості їх оскарження; висвітлення обставин, які підлягають врахуванню під час прийняття рішення про застосування ст. 616 КПК України; дослідження наслідків скасування іншого, ніж тримання під вартою, запобіжного заходу; встановленням недоліків співвідношення певних статей КПК України та формування пропозицій щодо їх усунення;

- аналізом особливостей процедури скасування запобіжного заходу для проведення обміну підозрюваного чи обвинуваченого як військовополоненого; формуванням практичних пропозицій для усунення недоліків та забезпечення справедливості.

1.2. Орієнтири для нормативної регламентації запобіжних заходів в умовах воєнного стану

1.2.1. Міжнародні стандарти. У відповідь на виклики, що постають перед сучасними державами у сфері врегулювання суспільної діяльності в умовах воєнного стану, важливою стає розробка чітких та високоефективних нормативних положень, що регламентують застосування запобіжних заходів. Міжнародні стандарти та іноземний досвід з цієї сфери відіграють значну роль, надаючи вказівки та рекомендації для формулювання національної правової бази, а необхідність їх аналізу обумовлена глобальним характером сучасних конфліктів та необхідністю забезпечення універсального захисту прав людини навіть у надзвичайних правових режимах.

У цьому підрозділі буде проаналізовано низку документів, які для зручності аналізу буде умовно поділено на: а) нормативно-правові акти (далі – НПА), які містять міжнародні стандарти, що стосуються регулювання і

застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні; б) рішення ЄСПЛ щодо стандартів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Нормативно-правові акти, які містять міжнародні стандарти, що стосуються регулювання і застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. До таких актів варто віднести: Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р.; Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р.; Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими від 30.08.1955 р.; Декларацію про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975 р.; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979 р.; Конвенцію проти катувань і інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 10.12.1984 р.; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29.11.1985 р.; Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі від 09.12.1988 р.; Паризьку Хартію нової Європи від 21.11.1990 р.; Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990 р.; Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх осіб позбавлених волі від 14.12.1990 р.

Першим важливим етапом у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина стало ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 року, що створило підґрунтя для подальшого впровадження гарантій захисту прав і свобод. У цьому міжнародному правовому акті вперше були визначені основні принципи кримінального судочинства. Зокрема, в ст. 1 Декларації проголошено, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїх правах, а у ст. 9 закріплено, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту, затриманню або вигнанню. У ст. 29 зазначено, що кожна людина має

свої обов'язки перед суспільством, яке забезпечує вільний і повний розвиток її особистості. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише тих обмежень, що встановлені законом і тільки для забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших осіб, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [29].

Важливо відзначити Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини, оскільки її положення визначають базові принципи застосування запобіжних заходів, що дозволяє надалі досліджувати їх крізь призму воєнного стану. Відповідно до ст. 5 Конвенції кожній особі гарантується право на свободу та особисту безпеку, і ніхто не може бути затриманий або перебувати під вартою без підстав і у порядку, встановлених законом. Зокрема, п. 1 ст. 5 передбачає, що затримання або арешт є законними, якщо вони здійснені на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення або з метою запобігання вчиненню правопорушення чи втечі після його вчинення. Водночас п. 3 ст. 5 Конвенції встановлює, що кожна особа, яка перебуває під арештом, повинна бути негайно повідомлена про причини затримання і пред'явлені їй обвинувачення, має право швидко поставити перед судом питання про законність свого затримання і бути звільненою у разі його незаконності. Ці положення підкреслюють принципи оперативності, контролю суду та ефективності захисту прав особи, що є ключовими при аналізі застосування запобіжних заходів, у тому числі під час особливого правового режиму. Окрім того, в контексті застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану додаткову актуалізацію отримують ст. 2 (право на життя) і ст. 3 (заборона катувань) Конвенції [42].

Варто зазначити також і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, де у ст. 9 гарантується право на свободу та особисту недоторканність. Згідно з цією статтею, ніхто не може бути підданий свавільному арешту або триманню під вартою, а позбавлення волі може відбуватися лише на підставах та за процедурою, встановленою законом.

Крім того, кожна заарештована особа має право бути проінформована щодо причин свого арешту негайно після затримання та повідомлена про будь-які обвинувачення проти неї. Стаття 9 також передбачає, що кожен заарештований або затриманий за обвинуваченням має бути негайно доставлений до судді або іншої особи, яка уповноважена здійснювати судову владу. Затриманий також має право на справедливий судовий розгляд у розумний строк або на звільнення з-під варти. Тримання під вартою перед судовим розглядом не може бути загальним правилом, а звільнення може ставитись у залежність від наявності гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд у будь-якій іншій його стадії і, в разі необхідності, явки для виконання вироку [239].

Зазначені вище акти є основоположними у вирішенні будь-якого питання, що стосується і кримінальної відповідальності, затримання особи та тримання під вартою. Зокрема, цікавим постає питання передання судово-контрольної функції щодо продовження запобіжного заходу керівнику органу прокуратури і відповідності цієї норми міжнародним стандартам.

Згідно з Паризькою Хартією нової Європи, жодна особа не може бути піддана свавільному арешту або триманню під вартою, а також піддаватися катуванню або іншому жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує, поводженню чи покаранню [235]. Зазначений вище акт є актуальним для використання під час обговорення свавільності арешту, зокрема додаткових підстав, які передбачені ст. 615 КПК України, адже підстави, зазначені у ст. 615 КПК України, зокрема *«виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи»* є досить оцінним формулюванням і відповідно може мати як наслідок порушення основоположних прав людини.

Змістовними для дослідження є положення «Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі», де зазначається, що з усіма особами, які перебувають у будь-якій формі затримання чи ув'язнення, слід поводитись гуманно та з повагою до

честі та гідності. Арешт, затримання або ув'язнення мають здійснюватися лише у суворій відповідності до положень закону та компетентними посадовими особами чи уповноваженими особами. Не повинно бути жодних обмежень або відступів від будь-яких прав людини в будь-якій формі під час затримання або ув'язнення. Будь-яка форма затримання або ув'язнення особи та всі заходи, які стосуються обмеження прав людини, можуть мати місце лише за наявності обґрунтованого законного рішення або підлягати ефективному судовому контролю. Жодна особа, яка перебуває під вартою або є ув'язненою, не може бути піддана тортурам або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Жодна обставина не може бути використана як виправдання катувань чи іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [191].

Такий звід є базисом при вирішенні будь-якого питання стосовно перебування особи під вартою, зокрема у наступних розділах буде обговорено судовий контроль при затриманні і перебуванні особи під вартою. Адже такий контроль зазнав змін у ст. 615 КПК України. Крім того, постає питання гуманності стосовно тримання особи під вартою за наявності повітряних тривог і відсутності укриттів у СІЗО [37].

Одним із міжнародних стандартів, що визначають підхід до застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, є положення Токійських правил, які ґрунтуються на принципі мінімального втручання держави у права особи. У цих рекомендаціях наголошується на доцільності звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, коли досягнення цілей захисту прав потерпілих, інтересів суспільства та запобігання злочинності можливе без застосування заходів кримінального покарання. У цьому ж контексті підкреслюється, що тримання під вартою має застосовуватися виключно як крайній захід, а пріоритет повинен надаватися альтернативним заходам. Вибір таких альтернатив має ґрунтуватися на оцінці характеру і тяжкості вчиненого правопорушення,

особи правопорушника, цілей кримінального переслідування, а також прав і законних інтересів потерпілих. При цьому Токійські правила акцентують увагу на необхідності застосування альтернативних заходів на якомога ранньому етапі кримінального провадження [249].

У такому контексті цікаво буде обговорити безальтернативність такого запобіжного заходу як тримання під вартою, зокрема маємо на увазі нову ч. 6 ст. 176 КПК України, де зазначено, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109 – 114-2, 258 – 258-6, 260, 261, 437 – 442-1 КК України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [47; 48].

Неможливо не відзначити, що стандарти, встановлені у міжнародних документах, є насамперед орієнтирами, які потребують імплементації у національне законодавство країни безпосередньо. Наприклад, Д. В. Колодчин зазначає, що задекларовані в універсальних та регіональних міжнародно-правових актах положення щодо забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не будуть успішно дотримані без належної їх імплементації у національне законодавство [40, с. 44]. Схожу думку висловив і Д. В. Симонович, відповідно до якої «допоки не буде чітко встановлена позиція держави, вимоги європейських та міжнародних стандартів носитимуть формальний (декларативний) характер і по суті ігноруватимуться правозастосовниками у сфері кримінального судочинства» [88, с. 9].

Рішення ЄСПЛ щодо стандартів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Зазначені нижче рішення будуть актуальними для встановлення ідеальної лінії дій органів досудового розслідування від затримання до тримання під вартою. Вони слугуватимуть орієнтиром, на який доцільно спиратися при обговоренні питань розширення підстав затримання, надання можливості продовження строку тримання під вартою

не лише слідчим суддею, визначення підстав, що можуть слугувати основою такого продовження, а також меж і суб'єктів здійснення судового контролю.

Варто також зазначити, що право на свободу не має абсолютного характеру. Відповідно до статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у визначених законом випадках допускається позбавлення або обмеження свободи особи, зокрема у зв'язку з притягненням її до кримінальної відповідальності. Водночас зазначений міжнародний акт встановлює принципову вимогу, згідно з якою будь-яке обмеження свободи не повинно мати свавільного характеру. При цьому поняття «свавільність» не зводиться лише до порушення формальної законності, а підлягає розширеному тлумаченню, що охоплює такі елементи, як недоречність, несправедливість, непередбачуваність, порушення належної судової процедури, а також відсутність обґрунтованості, необхідності та пропорційності втручання [240, paragraph (далі – par.) 12].

Ця позиція відображена і у рішеннях ЄСПЛ, зокрема «Крянге проти Румунії» від 2012 року та «А та інші проти Сполученого Королівства» від 2009 року, де зазначено, що поняття «свавільності» виходить за межі виключно відповідності національному законодавству, тож позбавлення свободи може бути законним з точки зору законодавства країни, але свавільним через своє протиріччя Конвенції [192, par. 164; 200, par. 84].

До проявів свавільності у розумінні міжнародних стандартів слід відносити кілька взаємопов'язаних аспектів. По-перше, свавільним визнається позбавлення свободи, яке ґрунтується на недобросовісній або оманливій поведінці органів державної влади, навіть у випадках формального дотримання вимог національного законодавства. По-друге, заборона свавільного позбавлення волі означає, що як рішення про затримання, так і порядок його виконання мають відповідати цілям обмежень свободи, дозволених пунктами статті 5 § 1 Європейської конвенції з прав людини. По-третє, законність позбавлення свободи передбачає наявність належного зв'язку між підставами затримання та місцем і умовами тримання особи під

вартою. По-четверте, принцип пропорційності вимагає, щоб суворість обмеження свободи відповідала тим підставам, якими воно обґрунтовується [210, par. 191–195].

Що ж до затримання під час досудового слідства, то затримання під час слідства може виступати як запобіжний захід лише в тому випадку, якщо в його основі лежить обґрунтована підозра щодо наявного правопорушення, у зв'язку з яким ведеться кримінальне провадження [217, par. 187]. Обов'язок встановити наявність такої обґрунтованої підозри покладається на суд, так у рішенні «Харченко проти України» ЄСПЛ наголошується, що ст. 5 § 4 Конвенції надає арештованим чи утримуваним особам право на перегляд, що стосується процедурних та суттєвих умов, які є ключовими для "законності", в термінах Конвенції, їх позбавлення волі. Це означає, що суд, який має компетенцію, повинен перевірити не лише відповідність процедурним вимогам внутрішнього законодавства, а й обґрунтованість підозри, що полягає в основі арешту, та законність мети, яка переслідується арештом та подальшим триманням під вартою [213, par. 84].

Важливо зазначити і про співвідношення п. 3 та п. 4 ст. 5 ЄКПЛ, яке полягає у тому, що ці положення закріплюють різні, але взаємодоповнювальні процесуальні гарантії права на свободу.

Пункт 3 ст. 5 ЄКПЛ спрямований на забезпечення судового контролю на початковому етапі позбавлення свободи. Він гарантує, що особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, має бути негайно доставлена до судді та має право на розгляд питання про законність і доцільність тримання під вартою у розумний строк або звільнення під час провадження.

Пункт 4 ст. 5 ЄКПЛ встановлює загальну та постійну гарантію судового контролю, надаючи кожному, хто позбавлений свободи, право ініціювати судовий розгляд з метою перевірки законності самого позбавлення свободи у будь-який момент його тривання.

Отже, п. 3 має спеціальний характер і застосовується переважно у кримінальному провадженні на стадії первинного затримання та обрання запобіжного заходу, тоді як п. 4 має універсальний характер і поширюється на всі форми позбавлення свободи незалежно від їх підстав. Водночас дотримання вимог п. 3 не звільняє державу від обов'язку забезпечення гарантій, передбачених п. 4, оскільки вони мають самостійне нормативне значення та різну функціональну спрямованість.

Визначення «обґрунтованої підозри» можна віднайти у рішенні «Нечипорук і Йонкало проти України» від 2011 року. У ньому зазначено, що «обґрунтована підозра» передбачає наявність фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення [226, par. 175].

Незважаючи на те, що обґрунтована підозра має бути наявна на момент затримання та тримання під вартою, випадки тривалого ув'язнення вимагають додаткового підтвердження стійкості та обґрунтованості цієї підозри протягом усього періоду тримання. Важливо, щоб уповноважені органи продемонстрували не лише існування обґрунтованої підозри на момент затримання, але і її збереження та виправданість протягом усього періоду тримання під вартою [230, par. 320].

Обґрунтованість підозри як передумова застосування запобіжних заходів повинна підтверджуватися перевіреними та об'єктивними доказами. Посилання органів державної влади на загальні правові положення або абстрактно визначений «матеріал справи» саме по собі не може вважатися достатнім для виправдання обґрунтованості підозри без зазначення конкретної заяви, інформації чи скарги, на яких вона ґрунтується [193, par. 156, 157]. Оцінюючи дотримання мінімального стандарту обґрунтованості підозри, необхідного для арешту особи, Європейський суд з прав людини враховує сукупність обставин конкретної справи, зокрема статус заявника, послідовність подій, хід досудового розслідування та поведінку органів влади [206, par. 113–131]. Водночас Суд

послідовно наголошує, що вимога обґрунтованості підозри має універсальний характер і не втрачає чинності навіть в умовах надзвичайного стану. Так, у рішенні у справі «Акгун проти Туреччини» від 2021 року ЄСПЛ зазначив, що хоча особливий контекст справи, пов'язаний зі спробою військового перевороту, може враховуватися при тлумаченні та застосуванні статті 5 Конвенції, органи державної влади не наділені необмеженою дискрецією щодо затримання осіб без перевірених доказів або без достатньої фактичної підстави, яка відповідала б мінімальним вимогам статті 5 § 1 (с) Конвенції [193, par. 84].

Для встановлення обґрунтованості підозри та законності затримання повинен бути проведений обов'язковий судовий контроль. Під час першого доставлення затриманого до судового органу, обов'язковий першочерговий контроль має на меті виявлення будь-якого можливого жорстокого поводження та мінімізацію необґрунтованого втручання у свободу особи. Ця вимога встановлює суворі часові обмеження, оскільки будь-які зволікання послаблюють процесуальні гарантії та порушують суттєві права людини [222, par. 33]. Крім того, не допускаються винятки із вимоги негайного пред'явлення затриманого судді або іншому судовому посадовцю. Це стосується навіть випадків, коли особу вже раніше залучали до судового процесу [197, par. 45]. Цікавим також є те, що ЄСПЛ вважає, що будь-який період понад чотири дні вважається, на перший погляд, надмірним [222, par. 47; 225, par. 32; 227, par. 43] а в деяких випадках навіть коротші терміни можуть порушувати вимогу своєчасності, якщо немає особливих труднощів або виняткових обставин, які перешкоджають органам влади швидшому пред'явленню затриманого судді [204; 212].

Винятковим фактом, вартим уваги є те, що така зустріч із суддею або відповідним органом повинна мати «автоматичний» характер, тобто особа не зобов'язана надсилати або заявляти відповідне звернення або клопотання. Наприклад, у рішенні «Ладент проти Польщі» від 2008 року ЄСПЛ зазначив, що автоматичний характер перегляду необхідний для досягнення мети цього

пункту (Конвенції), оскільки особа, до якої погано ставилися, може бути не здатна подати заяву з проханням судді переглянути її тримання під вартою; те ж може стосуватися інших вразливих категорій затриманих осіб, таких як психічно слабкі або ті, які не знають мову суб'єкта, який здійснює судовий контроль [218, par. 74].

У такому контексті постає питання, а чи стосуватиметься така автоматичність продовження строку тримання під вартою за ст. 615 КПК України, оскільки положення не передбачає обов'язкову присутність особи, стосовно якої вирішується таке питання, під час ухвалення рішення керівником органу прокуратури?

Крім того, судовий контроль не повинен завжди означати контроль судді. Повноваженнями такого контролю може бути наділена і інша особа, зокрема уповноважені працівники прокурорських органів (у рішеннях ЄСПЛ часто трапляється «судовий офіцер» – *«judicial officer»* англ.). І хоча це не може вважатись ідентичним до «судді», проте вони повинні мати певні характерні риси і відповідати певним критеріям, таким як незалежність, процедурна і матеріальна вимоги [229, par. 31].

Незалежність не означає, що «суб'єкт, який здійснює судовий контроль» не може бути до певної міри підпорядкований іншим суддям або особам, якщо вони самі мають схожу незалежність, проте радше незалежність від виконавчої влади і від сторін [229]. Очевидно, що Конвенція не виключає можливість того, що такий суб'єкт, який видає рішення про тримання під вартою, може виконувати інші обов'язки, але його безсторонність може викликати сумнів, якщо він має право втручатися у подальший кримінальний процес як представник сторони обвинувачення [205, par. 43].

Процедурна вимога зобов'язує «суб'єкта, який здійснює судовий контроль» вислухати особу, яка приведена перед ним або нею, особисто перед прийняттям відповідного рішення. Матеріальна вимога покладає на нього обов'язок перегляду обставин, що свідчать за або проти тримання під

вартою, прийняття рішення, заснованого на правових критеріях, щодо наявності підстав для тримання під вартою та виносу рішення про звільнення, якщо таких підстав немає [229, par. 31].

Утім постає питання, а чи можливо визнати керівника органу прокуратури таким «суб'єктом, який здійснює судовий контроль» і чи відповідає він зазначеним вимогам? Питання є ключовим і підлягатиме обговоренню в наступних розділах дослідження.

Навіть у випадку, коли було прийняте рішення про тримання під вартою, повинно бути дотримано правила «розумності строків». Особу не можуть утримувати безпідставно тривалий проміжок часу. В основі такого тримання повинні бути: обґрунтована підозра та додаткові підстави. Так, у рішенні ЄСПЛ «Мерабішвілі проти Грузії» від 2017 року зазначено, що наявність обґрунтованої підозри є необхідною передумовою для первинної законності затримання особи. Водночас Суд наголосив, що після взяття особи під варту сама лише обґрунтована підозра перестає бути достатньою підставою для подальшого тримання під вартою, і національні органи зобов'язані наводити інші релевантні та достатні підстави, які би виправдовували продовження такого запобіжного заходу [223, par. 222]. Більше того, аргументи «за» і «проти» не повинні мати загальний та абстрактний характер, а радше вказувати на конкретні факти та обставини [195, par. 179].

Важливим є те, що ЄСПЛ неодноразово наголошував, що за загальним правилом особа має бути звільнена до початку судового розгляду, оскільки у практиці Суду сформована презумпція на користь звільнення [214, par. 39]. Відступ від цього правила можливий лише за умови, що національні органи влади доведуть наявність актуальних та достатніх підстав для тримання особи під вартою. При цьому Суд підкреслює, що таке обґрунтування повинно бути наведене незалежно від тривалості тримання під вартою, а не лише на початкових етапах застосування запобіжного заходу [231, par. 40]. ЄСПЛ додатково зазначає, що квазіавтоматичне

продовження тримання під вартою є порушенням гарантій, встановлених Конвенцією. У контексті рішення ЄСПЛ «Тазе проти Румунії» від 2008 року, «квазі-автоматичним» можна вважати рішення, яке неодноразово використовує одне формулювання (підставу) для продовження тримання під вартою без належного обґрунтування. У п. 41 вказаного рішення зазначено, що окружний суд продовжив тримання під вартою 5 разів, використовуючи однакове формулювання без надання деталей для обґрунтування свого рішення [231, par. 40].

Обов'язковим стандартом також є те, що уповноважений орган при вирішенні питання про застосування тримання під вартою чи звільнення особи, зобов'язаний розглянути альтернативні заходи, які би забезпечили її присутність на суді. Отже, було встановлено порушення у справах ЄСПЛ «Рохліна проти Росії» від 2005 року та «Треть'яков проти України» від 2011 року, де зазначено, що національні суди продовжували тримання під вартою, зважаючи переважно на тяжкість обвинувачень, використовуючи стереотипні формулювання без посилання на конкретні факти або без взяття до уваги інших запобіжних заходів [228, par. 63; 234, par. 59]. Схожої думки суд дотримався й в іншому своєму рішенні зазначивши, що органи влади, не розглянувши конкретні факти та альтернативні «запобіжні заходи», покладаючись переважно і звично на тяжкість обвинувачень, необґрунтовано продовжили строк тримання під вартою заявника до судового розгляду [207, par. 140].

Поширеною альтернативою до тримання під вартою є застава. Незважаючи на чіткість зовнішньої і внутрішньої форм такого виду запобіжного заходу, існують певні особливості її застосування. У справі «Гафа проти Мальти» від 2018 року, ЄСПЛ зазначив, що застава орієнтована не на відшкодування шкоди, а зокрема на забезпечення появи обвинуваченого під час слухання. Виходячи з цього, її розмір повинен бути ретельно встановлений, опираючись на саму особу обвинуваченого, його статки або стосунки із заставодавцем, іншими словами, потрібно впевнитись,

що перспектива її втрати або наслідків для заставодавця у випадку ухилення особи від виконання свого обов'язку щодо появи на судовому засіданні, буде достатнім стримуючим фактором [201, par. 70].

Стосовно питання визначення розміру застави, окрім вищезгаданої справи, цікавими для аналізу виявились: «Тошев проти Болгарії» від 2006 року «Джорджиєва проти Болгарії» від 2008 року та «Мангурас проти Іспанії» від 2010 року, «Істоміна проти України» від 2022 року. В них ЄСПЛ висвітлював необхідність брати до уваги майновий стан обвинуваченого, його здатність сплатити заставу та іноді розмір шкоди, яку інкримінують заявнику [202, par. 15, 30, 31; 209; 221, par. 81, 92; 233, par. 63–79].

Цікавим є той факт, що у випадку, коли особа залишається під вартою тривалий строк навіть після визначення застави, констатується порушення ст. 5 Конвенції. ЄСПЛ у своєму рішенні «Колакович проти Мальти» від 2015 року зазначає, що заявник залишався під вартою ще п'ятнадцять місяців після встановлення застави, тобто національні суди не проявили необхідної ретельності у визначенні відповідного розміру застави. Водночас Суд врахував аргументи Уряду щодо ненадання заявником інформації про своє фінансове становище, однак визнав, що це не звільняє державу від обов'язку забезпечити реальну можливість звільнення під заставу [215, par. 72]. ЄСПЛ підкреслює, що навіть у випадках, коли рішення національних судів щодо відмови в наданні застави ґрунтуються на «релевантних» і «достатніх» підставах, Суд додатково оцінює, чи виявили компетентні органи належну (спеціальну) ретельність у провадженні. Цей критерій, за позицією Суду, має значення також у ситуаціях, коли заставу формально визначена, однак особа фактично залишається під вартою через свою неспроможність її сплатити, що може свідчити про порушення статті 5 Конвенції [201, par. 71; 215, par. 74].

Що ж до підстав тривалого тримання під вартою, то відповідно до практики ЄСПЛ, їх існує чотири види: ризик переховування від правосуддя;

ризик перешкоджання кримінальному провадженню; ризик вчинення нових правопорушень; збереження громадського порядку [62, с. 40].

Ризик переховування має бути оцінений з огляду на фактори, що стосуються характеру особи, її моральних цінностей, місця проживання, діяльності, майнового стану, родинних зв'язків та зв'язків з країною, в якій вона переслідується [196, par. 58], а також тяжкістю покарання [207, par. 145].

Загроза перешкоджання кримінальному провадженню обвинуваченим не може оцінюватись абстрактно, вона повинна бути підтримана фактичними доказами [196, par. 59]. Крім того, така підстава для тримання під вартою втрачає свою силу з часом, оскільки проводиться розслідування, збираються показання, верифікуються докази [199, par. 44].

Щодо ризику вчинення нових правопорушень ЄСПЛ наголошує, що його оцінка не може ґрунтуватися виключно на тяжкості обвинувачення або можливого покарання, оскільки такі підстави не можуть розглядатися абстрактно. Натомість національні суди зобов'язані враховувати конкретні обставини справи, попередню поведінку та особистість обвинуваченого, а також реальну ймовірність настання відповідної загрози і пропорційність обраного запобіжного заходу [199, par. 40].

Збереження громадського порядку може слугувати підставою для тримання під вартою лише за умови, що існують докази, які реально підтверджують ризик порушення громадського порядку у випадку звільнення обвинуваченого. До того ж тримання під вартою залишається законним тільки доти, доки зберігається реальна загроза громадському порядку [220, par. 51].

Зазначені вище положення повинні братися до уваги, зокрема при оцінці підстав для продовження строку тримання під вартою, який за ст. 615 КПК України може бути продовжений неодноразово і тим паче не тільки слідчим суддею, а і керівником органу прокуратури.

Важливо також підкреслити, що не всі науковці поділяють думку, що стандарти, які стосуються застосування запобіжних заходів у кримінальному

провадженні, зокрема тримання під вартою та альтернативи до нього, відображені у рішеннях ЄСПЛ, є достатньо ефективними. Зазначають, що такі стандарти можуть бути недостатніми та залишати надмірну дискрецію національним органам влади. А деякі підстави обрання запобіжного заходу не відповідають презумпції невинуватості (зокрема така підстава як попередження вчинення нових правопорушень), яка своєю чергою лишається невизначеним концептом. Крім того, цілі застосування досудового тримання під вартою у національних законодавствах країн є досить різномірними, деякі з них мають навіть каральні елементи, що: а) порушує питання універсальності стандартів, висвітлених у рішеннях ЄСПЛ; б) додатково ставить під загрозу презумпцію невинуватості. Стандарти щодо альтернативних заходів, які повинні були би замінити тримання під вартою, не мають чітких вказівок на порядок їх реалізації, а регулювання самих альтернативних заходів не вказує на наявність інструментів для проведення тесту пропорційності через їх відношення (альтернативних заходів) до різних статей Конвенції (наприклад, нічний домашній арешт з іншими обов'язками (поліцейський нагляд) підпадають під дію Протоколу) [241, с. 172].

Вбачається, що зазначені вище акти будуть релевантні в оцінці доцільності тримання під вартою в умовах постійних повітряних тривог і відповідно загроз для життя і здоров'я осіб, які перебувають під вартою, альтернативності для тримання під вартою (яка є звуженою в умовах воєнного стану).

Незважаючи на перелічені міжнародні стандарти регламентації і застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, донині існують численні порушення, які ставлять під загрозу верховенство права у країні. Наприклад, дослідження проведене в рамках проєкту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України» за 2018–2020 роки, демонструє, що наявні істотні проблеми, зокрема існує проблема з надмірним використанням такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, підкріплюючи це статистикою за 2019–2020 роки, де відображено,

що це найпоширеніший запобіжний захід в Україні, який має запит, удвічі більший, ніж усі інші запобіжні заходи разом узяті, а також застосовується частіше за них [30, с. 91].

Варто зазначити, що така історична тенденція прослідковувалась і раніше, зокрема 2012 року А. В. Захарко зауважив, що практика ЄСПЛ розкрила недоліки українського кримінально-процесуального законодавства, що призводить до не завжди виправданого, широкого застосування в Україні такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Це пояснюється наявністю неефективної системи альтернативних запобіжних заходів, яка не забезпечує рівновагу між правами підозрюваного (обвинуваченого) та умовами, необхідними для ефективного розслідування злочину. Багато складнощів у слідчій практиці виникає із застосуванням інших неізоляційних запобіжних заходів [31, с. 5].

І хоча науковці відзначали, що з ухваленням нового КПК ситуація змінилась, відбулась гуманізація і наближення до європейських цінностей і стандартів [25, с. 40–41], проте, незважаючи на концептуальну зміну правового регулювання заходів забезпечення кримінального провадження, чинне кримінальне процесуальне законодавство України не повною мірою забезпечує належний рівень гарантованості прав, передбачених статтями 3, 5 та 6 Конвенції [177, с. 11]. А досвід застосування заходів забезпечення кримінального провадження свідчить про недосконалість правової регламентації цього інституту, відсутність ефективних механізмів їх реалізації, що загалом створює підґрунтя для неправильного тлумачення законодавчих приписів і формування неоднозначної правозастосовчої практики [177, с. 1].

Наступною проблемою, описаною в дослідженні, є те, що більшість клопотань прокурорів про застосування тримання під вартою (або домашнього арешту) не мають достатнього обґрунтування, прокурори великою мірою покладаються на тяжкість злочину, який інкримінується підозрюваній або обвинуваченій особі і часто не аналізують можливість

застосування альтернативних заходів. Автори зазначають, що складається враження, ніби прокурори часто звертаються до судів з проханням про тримання під вартою (як найсуворішого запобіжного заходу) у випадках, коли немає підстав для застосування навіть і менш суворих запобіжних заходів [30, с. 91].

У близько половини проаналізованих випадків діяльність захисту у справах про тримання під вартою була незадовільною. У цих випадках захист не зміг висунути жодних вагомих аргументів проти застосування тримання під вартою. Крім того, більшість рішень судів, проаналізованих у рамках цього дослідження, мають недостатнє обґрунтування, інколи суди не звертаються до жодних підстав для тримання, передбачених внутрішнім законодавством (ст. 177 КПК) взагалі. Більшість рішень ґрунтуються головню на неприпустимих підставах для тримання під вартою та часто суди не аналізували належним чином можливість застосування альтернативних запобіжних заходів. При встановленні розміру застави суди зазвичай або не наводять жодного обґрунтування, або воно є недостатнім [30, с. 91].

Крім того, існує очевидне непорозуміння серед учасників кримінального процесу, а саме щодо характеру домашнього арешту, адже він часто сприймається як альтернативний запобіжний захід (відносно тримання під вартою), який не передбачає позбавлення волі [30, с. 91].

Як висновок у дослідженні зазначено, що всі вищеназвані проблеми взаємопов'язані і мають структурний характер. Для вирішення цих проблем рекомендується провести серію заходів щодо підвищення обізнаності, підвищення кваліфікації, організаційних, законодавчих і можливо дисциплінарних заходів [30, с. 91].

Водночас оцінка ефективності таких заходів не може здійснюватися поза ширшим міжнародно-правовим контекстом, зокрема з урахуванням обставин відступу України від окремих зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому розумінні варто звернути увагу на те, що Україна скористалася правом дерогації, починаючи

з прийняття Постанови Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» № 462-VIII від 21 травня 2015 року, якою було заявлено про відступ від окремих зобов'язань, передбачених п. 3 ст. 2, ст. 9, 12, 14 та 17 МПГПП, а також ст. 5, 6, 8 і 13 Конвенції [77]. Проте цей документ не означає, що держава стає у своєрідну «позицію вседозволеності», радше отримує певний простір для дій, який все ще обмежується правами людини. Зокрема Г. В. Мудрецька зазначає, що *«судова практика свідчить, що деякі з оновлених положень кримінального процесуального законодавства стосовно обрання запобіжних заходів є цілком очікуваними та необхідними, однак їх застосування має відповідати та не суперечити положенням Конституції України та практиці ЄСПЛ»* [57, с. 96]. А В. Богатир зазначає, що обмеження прав людини не може ґрунтуватись виключно на факті існування режиму воєнного стану, крім того в основі такого обмеження повинен бути «критерій достатності» – обмеження дискреції держави [5, с. 8].

Вважаємо, що потрібно погодитися з такою позицією, адже вона фактично впливає зі ст. 15 Конвенції, де зазначено, що *«під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7»* [42].

Отже, застосування міжнародних стандартів у сфері регулювання та застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні носить «дуальний» характер. З одного боку, у міжнародних документах та рішеннях ЄСПЛ чітко описано, яка поведінка учасників кримінального провадження є допустимою, а з іншого боку – стандарти такої поведінки під час

надзвичайних ситуацій є досить обмежено визначеними. Тож у контексті теми цікавими постають питання автоматичного продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 615 КПК України), співвідношення ст. 2 Конвенції («нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню») з триманням під вартою в установі, де відсутні бомбосховища, а також, чи потрібно брати до уваги такий факт при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, судово-контрольної функції керівника органу прокуратури при обранні запобіжних заходів. Саме тому вивчення міжнародних стандартів створює підґрунтя для розроблення рекомендацій і пропозицій у законодавстві та правозастосуванні.

1.2.2. Іноземний досвід. Залишаючи поза увагою приклади іноземного досвіду нормативної регламентації запобіжних заходів у мирний час, у контексті теми дослідження зосередимо увагу на іноземному досвіді щодо застосування ст. 15 Конвенції, а саме праві країн відходити від положень Конвенції під час надзвичайної ситуації.

Після аналізу цієї статті можна зазначити, що під «надзвичайною ситуацією» розуміється: а) час війни; б) інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації. Крім того, встановлюється необхідність наявності обов'язкових умов, зокрема: по-перше, вжиті заходи повинні бути в межах, яких вимагає гострота становища; по-друге, такі заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом; по-третє, сторона зобов'язана повідомити Генерального секретаря Ради Європи про такий відхід від Конвенції; по-четверте, встановлюється заборона на відступ від ст. 2 (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), 3, 4 (п. 1) та ст. 7 [42].

Описаним правом відступу від положень Конвенції Україна скористалась 2015 року, коли було прийнято Постанову Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і

політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015 року № 462-VIII [77], про що було повідомлено Генерального секретаря Ради Європи [243]. Починаючи з 2015 року Україна надіслала 26 дерогаційних нот, 7 з яких належать до періоду з 2015 по 2022 роки і 19 з моменту початку повномасштабного вторгнення. Натепер Україна продовжує користуватися своїм правом на дерогацію.

Проте Україна була не єдиною країною, яка скористалась таким правом. Правом на відступ від зобов'язань скористались: Вірменія [246], Латвія [245], Румунія [244], Сербія [247], а також Сполучене Королівство Великої Британії, Туреччина, Греція та Ірландія [237].

Таким відступом скористалась Ірландія 1957 року у відповідь на діяльність Ірландської Республіканської Армії і її груп. Питання відношення тогочасної ситуації до ситуацій, описаних у ст. 15 Конвенції (війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації) порушувалося у рішенні ЄСПЛ «Лоулес проти Ірландії» («*Lawless v. Ireland*»), де суд зазначив, що під іншою суспільною небезпекою варто розуміти: *«виняткову ситуацію кризи або надзвичайну ситуацію, яка охоплює все населення і встановлює загрозу організованому життю суспільства, з якого складається держава»* [219, par. 28].

Правомірним відступом за статтею 15 Конвенції Суд вважав: зазначений вище відступ Ірландії під час терористичної загрози, відступ Грецького уряду під час «диктатури полковників» 1967 року, Сполученого Королівства у ранні 1970-ті роки у відповідь на терористичні акти, що стосувались ситуації у Північній Ірландії, відступ Турції у 1990 році унаслідок зіткнень сил оборони і учасників нелегальної організації «Робітничої Партії Курдистану», Сполученого Королівства 2001 року після атак терористів на Сполучені Штати Америки (відомі як атаки «9/11»), Вірменії у контексті масованих післявиборчих протестів 2008 року та Туреччини після спроби державного перевороту у Липні 2016 року [237, с. 3–6].

Проте встановлення умов правомірності відступу від зобов'язань, передбачених Конвенцією, не є достатнім у рамках дослідження, тому вважаємо за необхідне розглянути права, які були обмежені під час прецедентів таких відступів. Зручним є той факт, що у практиці Європейського суду з прав людини вже було проаналізовано зазначені випадки і надано відповідні висновки.

Так, як вже зазначалось вище, першою такою справою була Лоулес проти Ірландії. У цій справі йшлося щодо пана Лоулеса, який був пов'язаний з ІРА. 1957 року його затримали, коли він намагався сісти на корабель до Англії. Майже п'ять місяців його утримували без пред'явлення обвинувачення та без проведення судового контролю. Це відбулося за рішенням міністра юстиції Ірландії, який вважав, що Лоулес «займається діяльністю, що завдає шкоди безпеці держави» відповідно до Закону про правопорушення проти держави 1940 року [189, с. 480–498].

У цій справі Суд зазначив, що *«чітке і природне значення»* формулювання ст. 5 Конвенції очевидно передбачає обов'язок держави доставити кожного заарештованого або взятого під варту за будь-яких обставин до судового органу для розгляду питання про позбавлення свободи. Проте у цьому випадку Лоулес так і не був доставлений до судового органу для жодної з цих цілей, саме тому його тримання під вартою було визнано таким, що порушило ст. 5 Конвенції. Після встановлення такого порушення, перед Судом постало завдання дослідити можливість виправдання таких дій ст. 15 Конвенції як суворо необхідних згідно з обставинами того часу (в Ірландії 1957 року). До уваги було взято те, що існувала зростаюча небезпека, яка становила загрозу Ірландській Республіці, а також те, що застосування звичайного законодавства виявилось неспроможним її спинити, нездатність звичайних і спеціальних кримінальних судів (військових трибуналів) відновити мир і порядок, ускладнену процедуру збирання доказів через військовий, таємний і терористичний характер дій ІРА, страх, який вони породжували серед населення, збройні рейди на північному

кордоні країни, а також неможливість закриття кордону через критичні наслідки для населення. Перелічені фактори слугували підґрунтям для висновку щодо виправдання дій держави (хоча суд підкреслив тяжкість таких заходів, як затримання і тримання під вартою без судового розгляду протягом тривалого строку) у контексті ст. 15 Конвенції [219].

Важливо підкреслити, що навіть у описаному випадку існували запобіжники, мета яких – унеможливити свавільність такого затримання і подальшого тримання під вартою, а саме створення відповідної комісії з боку парламенту та надання особі права звернення до такої комісії [242, pt. 2, sec. 8]. Проте описані запобіжники, на нашу думку, не гарантують справедливого рішення щодо застосування запобіжних заходів відносно особи, оскільки така комісія юридично і фактично не була частиною судової гілки влади, а відповідно не мала відповідної незалежності і потенційно – неупередженості.

Наступним прикладом, який вартий уваги, є справа Ірландії проти Сполученого Королівства, де Суд виявив низку порушень зі сторони Сполученого Королівства, які виправдовувались шляхом застосування ст. 15. Ця справа стосувалася використання певних позасудових заходів щодо арешту, тримання під вартою в період з 1971 по 1975 рік [237].

Зазначена справа стосувалася різноманітних повноважень позасудового обмеження і позбавлення волі, використовуваних Сполученим Королівством у Північній Ірландії на підставі Положення 10, 11-1, 11-2, 12, а також за Наказом щодо боротьби з тероризмом («*Terrorists Order*») і Законом про Надзвичайні Положення («*Emergency Provisions Act*»). Положенням 10 було дозволено затримувати осіб за відсутності підозри у вчиненні правопорушення, втім мотивацією такого затримання мало бути «збереження миру та підтримання порядку» і часом такий захід використовували для допиту особи щодо діяльності інших осіб. Інші Положення все ж таки передбачали наявність підозри у вчиненні злочину та/або діяльності, що шкодить збереженню миру чи підтриманню порядку. Наказ щодо боротьби з

тероризмом та Закон про Надзвичайні Положення застосовувалися тільки до осіб, яких підозрювали у причетності до скоєння або спроби скоєння будь-якого акту тероризму, тобто використання насильства для політичних цілей або створенні злочинної групи з метою терористичних дій [208, par. 196].

ЄСПЛ зазначив, що ці позасудові повноваження можна розділити на три основні категорії: первинний арешт для допиту; затримання для подальшого допиту; запобіжне тримання під вартою або інтернування [208, par. 78].

У роботі А. Даффі *«Затримання без суду у Сполученому Королівстві: від Імперії до Війни з тероризмом»* зазначено, що такі повноваження мали досить динамічний характер і постійно змінювались. Перша категорія передбачала, що поліцейський міг заарештувати людину без ордера (підозра також не була обов'язковою) та тримати її під вартою до сорока восьми годин. Метою такого затримання міг бути виключно допит, але також існувала можливість арешту «для збереження миру та підтримки порядку». Друга категорія стосувалась повноважень поліції, британської армії або особи, яка уповноважена міністром внутрішніх справ, а саме їх здатності заарештовувати без ордера людину, яка, як вони вважають, поставила під загрозу або зашкодила збереженню миру чи підтримці порядку. Такі арешти могли тривати необмежений час, але зазвичай обмежувалися 72 годинами. Вони могли відбуватися після «первинного арешту для допиту» і, як правило, передбачали обмежений доступ до судів. Третя категорія передбачала, що Міністр внутрішніх справ міг інтернувати людину без звинувачення на невизначений термін «для збереження миру». Рішення про інтернування переглядав комітет, який міг тільки рекомендувати звільнення особи, але жодним чином не міг зобов'язати когось це зробити [238, с. 240]. Європейський суд зазначив, що людина не мала законного права з'являтися перед цим комітетом, щоб оскаржити підстави для інтернування, допитати свідків проти неї або викликати власних свідків [208, par. 84].

Оцінюючи ситуацію, Суд зазначив: *«Безумовно, застосування цих спеціальних повноважень було спрямоване головним чином, а до 5 лютого 1973 року навіть виключно, проти ІРА як підпільної військової сили ... яка створювала, починаючи з серпня 1971 року і пізніше, особливо серйозну і гостру загрозу територіальній цілісності Сполученого Королівства, інституціям шести графств і життю мешканців провінції ... зіткнувшись із масовою хвилею насильства та залякування, уряд Північної Ірландії, а потім, після запровадження прямого правління, британський уряд мали обґрунтовані підстави вважати, що звичайне законодавство не забезпечує достатніх ресурсів для боротьби з тероризмом, і що необхідне застосування заходів поза межами звичайного права, у формі позасудового позбавлення волі»* [208, par. 212].

В обох випадках Суд визнав, що адміністративне затримання без судового нагляду порушує права людини, зокрема право на свободу, а також може суперечити її праву на справедливий суд. Проте обидва ці потенційні порушення були виправдані застосуванням ст. 15 про обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану [208; 219].

Наступним прецедентом, який вартий уваги, є справа «Браннігана та МакБрайда проти Сполученого Королівства» від 1993 року. У цій справі заявників було затримано без судового контролю на шість та чотири днів відповідно, на підставі Закону щодо боротьби з тероризмом. Заявники стверджували, що такий відступ за статтею 15 Конвенції не був виправданий ситуацією, проте Суд взяв до уваги інше, а саме: серйозність терористичної загрози в Північній Ірландії, той факт, що обмеження прав людини були обмеженими пропорційно загрозі, а також те, що уряд запровадив певні запобіжні заходи, щоб запобігти зловживанням цими обмеженнями. Як результат рішенням стало те, що Сполучене Королівство діяло у межах своїх повноважень, вважаючи обмеження прав людини необхідними за цих обставин. Цікавим у цій справі є перелік заходів, які на думку Суду, спрямовані на попередження зловживань таким обмеженням: *«habeas*

corpus» – щоб встановити правомірність арешту та тримання під вартою; той факт, що затримані особи мали право на консультацію з правозахисником через 48 годин з моменту затримання; той факт, що використання такого права могло бути призупинено виключно за наявності обґрунтованих підстав (рішення про відкладення доступу до адвоката могло бути оскаржене в судовому порядку, а тягар доведення наявності вагомих підстав для цього покладається на органи влади); той факт, що затримані мали право повідомити родичів або друзів про своє затримання і мати доступ до лікаря¹ [198, par. 62–64].

Результатом цієї справи є визнання судом відступів Сполученого Королівства такими, що відповідають вимогам встановленим у ст. 15 Конвенції.

Схожа ситуація склалась у справі «Аксой проти Туреччини» («*Aksoy v. Turkey*») від 1996 року. Між 1985 роком і часом розгляду справи Аксоєв конфлікт між турецькими силами безпеки та «частинами курдського населення, які підтримують курдську автономію», забрав життя понад сім тисяч осіб. У серпні 1990 року Туреччина повідомила Раду Європи, що: *«Республіка Туреччина піддана загрозам національній безпеці ... які стали постійно зростати за обсягом і інтенсивністю протягом останніх місяців так, що вони стали загрозою для життя нації в значенні статті 15 Конвенції»*, і тим самим зробила повідомлення про те, що вона відступає від положень Конвенції. Протягом цього періоду надзвичайного стану громадянин Зекі Аксоєв був арештований як підозрюваний, що мав зв'язки з Робітничою партією Курдистану, з подальшим його триманням під вартою протягом чотирнадцяти днів без судового контролю. Хоча Суд погодився з Туреччиною, що фактично існувала надзвичайна ситуація, яка загрожувала життю нації, він вважав, що прийняті заходи щодо неконтрольованого затримання не можуть бути обґрунтовані як необхідні гостротою становища.

¹ Важливо підкреслити, що не всі судді погодились з даними висновками. Окремі думки можливо переглянути у кінці рішення «*Brannigan and McBride v. The United Kingdom*».

У цій справі турецький уряд намагався виправдати тривале тримання під вартою без судового розгляду, посилаючись на *«особливі вимоги поліцейського розслідування на величезній території, де діє терористична організація, що отримує зовнішню підтримку»* [194, par. 77]. Хоча Суд і підтвердив свою думку, що *«розслідування терористичних злочинів, безперечно, ставить перед владою особливі проблеми»*, він не міг погодитися з тим, що потрібно тримати підозрюваного протягом чотирнадцяти днів без втручання суду. Цей період є надзвичайно довгим і робить заявника вразливим не тільки до свавільного втручання в його право на свободу, а й до тортур... Понад це Уряд не навів перед Судом детальних причин, чому боротьба з тероризмом на південному сході Туреччини робить судове втручання нездійсненним [194, par. 78].

Цікавим у цьому випадку є встановлення факту недостатності запобіжників (як наприклад у справі «Браннінгана і МакБрайда проти Сполученого Королівства» від 1993 року, яка описана вище), які б унеможливлювали зловживання такими обмеженнями, зокрема мова велась щодо відмови у доступі до правозахисника, лікаря, родичів або друзів, а також відсутність будь-якої реальної можливості бути доставленим до суду для встановлення правомірності затримання – все це означало, що доля затриманого цілковито перебувала в руках тих, хто тримав його під вартою [194, par. 83].

Суд таки встановив порушення ст. 5(3) Конвенції, яке не може бути виправдано ст. 15 (1) зазначивши про безспірно важливу проблему тероризму у південно-східній частині Туреччини, а також складнощі, які постали перед державою у зв'язку із запровадженням особливих заходів. Проте тримання під вартою заявника, якого підозрювали у терористичній діяльності у цілковитій ізоляції («incommunicado») без доступу до судді або іншого суб'єкта, який здійснює судовий контроль – не було виправдано гостротою становища [194, par. 84].

Отже, нормативна регламентація застосування запобіжних заходів на теренах Європи суттєво різниться, що зумовлено національною правосвідомістю, наближеністю до міжнародно визнаних стандартів та соціально-культурними, історичними чинниками. Водночас відступ від зобов'язань за Конвенцією є можливим під час «надзвичайної ситуації» [18, с. 1008]. Однак такий відступ повинен відповідати таким умовам: а) вжиті заходи повинні бути в межах, яких вимагає гострота становища; такі заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом; сторона зобов'язана повідомити Генерального секретаря Ради Європи про такий відхід від Конвенції; встановлюється заборона на відступ від ст. 2 (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), 3, 4 (п. 1) та ст. 7 [18, с. 1008].

1.3. Повноваження керівника органу прокуратури як механізм компенсації нестачі судового контролю в умовах воєнного стану

Нормативне поле перебуває у постійному русі, відбуваються зміни, вносяться корективи, оновлюються норми – все це задля того, щоб законодавство відповідало реаліям сьогодення, тобто було релевантним. Сюди можна віднести і кримінальне процесуальне законодавство. Саме тому дослідження питання варто почати зі згадування КПК УРСР, крім того важливо поглянути на положення щодо повноважень прокурора (які згодом були передані слідчому судді) при обранні і продовженні запобіжних заходів.

Згідно з КПК 1960 року багато питань, які зараз належать до компетенції слідчого судді, вирішував прокурор. Як приклад, до таких відносять оскарження рішень органів досудового розслідування. Так, відповідно до Глави 22, а саме ч. 1 ст. 234 КПК УРСР 1960 року, учасники процесу могли оскаржувати будь-які дії слідчого як безпосередньо до прокурора, так і через слідчого. Стаття 235 передбачала можливість оскаржити рішення прокурора щодо розгляду скарги на дії слідчого до прокурора вищого рівня. Стаття 236 передбачала можливість оскарження

рішень чи дій прокурора під час досудового розслідування чи окремих слідчих дій – також до прокурора вищого рівня [49].

До повноважень прокурора також входило санкціонування проведення обшуку, накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та її виїмку, відсторонення обвинуваченого від посади (п. 6 ч. 1 ст. 227 КПК УРСР 1960 р.), а також застосування запобіжних заходів (ст. 148 КПК УРСР 1960 р.).

Крім того, прокурор міг надавати дозвіл на арешт особи та взяття її під варту. І звісно неможливо пропустити, що до повноважень прокурора також належало і рішення про продовження тримання під вартою. Отже, можна сказати, що судовий контроль (у сучасному розумінні) був повністю відсутній.

Аналогічну думку можна віднайти і в аналітичному звіті «Роль слідчого судді у кримінальному провадженні» від 2020 року, де зазначено, що фактично всі слідчі дії, що обмежували права і свободи осіб, а також прийняття рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відбувались за дозволом і наглядом прокурора. У руках прокурора було зосереджено всю повноту процесуальних повноважень за рішеннями, які проводили під час попереднього розслідування [86, с. 44]. Тобто повноваження прокурора були досить широкими, що викликало занепокоєння у наукових і міжнародних колах.

Незважаючи на недосконалість КПК УРСР 1960 року, судовий контроль все ж існував. Так, з позиції науковців випливає, що у зазначений період судовий контроль не був системним, однак існував у фрагментарних проявах, зокрема у формі розгляду судами окремих скарг на дії органів дізнання та досудового слідства, а також у здійсненні судом повноважень щодо санкціонування окремих процесуальних рішень. Відсутність цілісної концепції судового контролю зумовлювала його обмежений характер і не забезпечувала повноцінного судового захисту прав учасників кримінального провадження, що й стало підставою для подальшої еволюції відповідного

інституту в новому кримінальному процесуальному законодавстві [22; 96; 188].

Деякі науковці неодноразово вказували, що за КПК України 1960 року існували численні факти зазначення формальних або прямо протилежних підстав застосування запобіжних заходів прокурорами та слідчими, а фактичні дані, які б вказували на необхідність такого запобіжного заходу взагалі не зазначались [32, с. 41; 34, с. 77–79].

Ю. М. Грошевий підкреслював необхідність введення слідчого судді, вказуючи, що такий суддя повинен розглядати скарги на рішення органів досудового розслідування, скарги щодо порушення прав і свобод громадян під час досудового розслідування, а також вирішував питання щодо певних запобіжних заходів, санкціонував слідчі дії, наприклад обшук житла чи іншого володіння особи, накладав арешт на майно і загалом здійснював нагляд за правомірністю дій під час досудового розслідування [23, с. 696].

Щодо запровадження інституту слідчого судді висловився і О. М. Бондаренко, який зазначав, що віднесення процедури застосування заходів забезпечення кримінального провадження і запобіжних заходів до компетенції суду цілком відповідатиме європейським стандартам. В обґрунтування своєї позиції науковець навів рішення ЄСПЛ «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччина», де зазначалось, що принцип верховенства права передбачає, що будь-яке втручання органів виконавчої влади у права людини повинно підлягати ефективному нагляду (за загальним правилом такий нагляд повинна проводити судова влада). Щонайменше – судовий нагляд, оскільки він найкраще забезпечує гарантії незалежності, неупередженості, правильної правової процедури [6, с. 102].

Тобто наукова спільнота негативно ставилась до широких повноважень прокурора, крім того підкреслювали проблеми обґрунтованості і формальності прийнятих рішень.

Міжнародна ж спільнота своєю чергою рекомендувала прийняти якісно новий процесуальний закон, зокрема таку лінію можна прослідкувати

у таких актах Парламентської Асамблеї Ради Європи: рекомендаціях № 1416, 1513 та резолюціях № 1194, 1244, 1262, 1346, 1466, а також у Висновку № 190 від 1995 року щодо заявки України на вступ до Ради Європи [13].

Згодом, 2012 року, коли було прийнято новий КПК України, Н. З. Рогатинська зазначала, що судовий контроль за органами досудового розслідування зазнав суттєвого розширення. Слідчий суддя постає ключовою фігурою, який провадить свою діяльність з дотриманням принципу змагальності у присутності сторін, і метою всього цього є забезпечення прав, свобод та інтересів осіб під час кримінального провадження. Крім того, такий крок сприятиме забезпеченню законності і обґрунтованості під час прийняття рішень про застосування заходів кримінально-процесуального примусу [85, с. 286–287].

Отже, на підставі зазначеного вище, можна стверджувати, що існував цілий період (за КПК УРСР), пов'язаний із широкими повноваженнями прокурора, зокрема щодо обрання, продовження та скасування запобіжних заходів. Він асоціювався з формальними і необґрунтованими прокурорськими рішеннями, пониженим рівнем правової захищеності особи. Запровадження інституту слідчого судді у КПК України 2012 року стало важливим кроком до забезпечення верховенства права та незалежного судового контролю, крім того який був досить позитивно прийнятий всіма акторами правової арени. Його запровадження сприяло підвищенню обґрунтованості рішень щодо запобіжних заходів, зміцненню гарантій прав і свобод особи та приведенню кримінального процесуального законодавства України у відповідність до європейських стандартів.

Проте, незважаючи на всі правові перемоги, відбулось часткове повернення до таких норм, зокрема 2014 року Законом України № 1631-VII «Про внесення змін до КПК України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» було тимчасово передано повноваження слідчих суддів відповідним прокурорам, які набували

додаткових процесуальних прав щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини під час кримінального провадження, зокрема під час окремих слідчих дій, застосування запобіжних заходів.

На нашу думку, проблеми таких змін є очевидними. Вони несуть ті ж ризики, що і за часів минулого КПК, які були описані вище.

Утім, важливо зрозуміти першопричини відступу і повернення до вже наявного досвіду. У пояснювальній записці до Законопроекту 1631-VII зазначено, що з метою проведення досудового розслідування в повному обсязі в інтересах держави найбільш оптимальною зміною до КПК було би внесення норми про те, що на час проведення АТО, введення надзвичайного чи воєнного стану на всій території держави або в її частині відповідно вводиться особливий режим досудового розслідування, згідно з яким повноваження слідчих суддів, передбачені чинним КПК, тимчасово передаються відповідним прокурорам, які набувають додаткові процесуальні права. Також такі зміни зумовлювались «практичною неможливістю своєчасного виконання формально-обов'язкових процесуальних дій у військово-польових умовах чи під час конфліктної взаємодії із іноземними диверсантами. У процесі активізації бойових дій не виключені випадки відсутності фізичної можливості доставити затриману особу до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ст. 211 КПК України), що може потягти звільнення від кримінальної відповідальності осіб, причетних до терористичної діяльності» [69].

Розширені повноваження прокурора зазнавали змін, але продовжили свою дію і після початку повномасштабного вторгнення 2022 року.

Важливо підкреслити, що відразу після початку повномасштабного вторгнення Україна скористалась своїм правом, яке передбачене ст. 15 Конвенції (дерогаційна нота від 28 лютого 2022 року [248]) і відповідно відступила від своїх зобов'язань, що слугувало можливістю і підставою для прийняття низки рішень, які законодавець вважав за необхідне для забезпечення нормального функціонування держави.

Було прийнято цілу низку нормативних актів, зокрема Закони: № 2111-IX від 3 березня 2022 року, № 2125-IX від 15 березня 2022 року, № 2137-IX від 15 березня 2022 року, № 2201-IX від 14 квітня 2022 року, № 2462-IX від 27 липня 2022 року. Закон 2111-IX від 03 березня 2022 року був першим з моменту повномасштабного вторгнення, було внесено суттєві зміни, зокрема у пояснювальній записці до законопроекту зазначалось, що у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні почав діяти особливий режим досудового розслідування, передбачений ст. 615 КПК України, відповідно до якого окремі повноваження слідчого судді покладатимуться на прокурора. Попереднє застосування вказаної норми засвідчило її недостатність. Також законопроект запропонував визначити рівень прокурора, який вправі здійснювати передбачені вказаною статтею повноваження слідчого судді, наділивши таким правом керівника відповідного органу прокуратури. Крім того, було розширено перелік злочинів, при розслідуванні яких керівник прокуратури міг обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [67].

ЗУ № 2111-IX «Про внесення змін до КПК України та інших законодавчих актів України щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів у складних умовах воєнного стану», передбачав надання керівнику органу прокуратури повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні певних злочинів, крім того, було надано повноваження щодо вирішення питання про продовження строку тримання під вартою [66].

Тобто 2022 року повноваження прокурора або керівника відповідного органу прокуратури стосовно обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зазнали як розширення – в контексті переліку злочинів, так і звуження – у контексті передачі таких повноважень відповідному керівнику органу прокуратури. Законодавець визнав, що попередній варіант норми був недостатнім. І варто додати, що, на наш погляд, залишення

можливості прокурору (а не керівнику органу прокуратури) обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, особливо зважаючи на те, що дія ст. 615 КПК України з 24 лютого 2022 року почала поширюватись усією територією України могла мати негативні наслідки і тому відмова від такого сценарію була досить доцільною.

Положення ж про повноваження керівника органу прокуратури щодо обрання запобіжного заходу припинили своє існування у редакції КПК України від 25 серпня 2022 року. Проте чинними лишаються повноваження керівника органу прокуратури продовжувати строк тримання під вартою, що наразі передбачається ч. 2 ст. 615 КПК України.

Отже, можна стверджувати, що існує компенсаторний механізм, який надає керівнику органу прокуратури певні повноваження щодо продовження строку тримання під вартою, що фактично здійснюється поза межами класичної моделі судового контролю, властивої мирному часу. Це породжує питання щодо відповідності таких повноважень принципам верховенства права, змагальності та незалежності правосуддя, а також щодо наявності достатніх гарантій захисту від можливих зловживань.

Вважаємо, що описані вище повноваження є недоцільними з таких причин.

По-перше, хоча прокурор відповідно до норм кримінального процесуального законодавства повинен діяти об'єктивно і неупереджено, його діяльність, яка пов'язана зі здійсненням керівництва досудовим розслідуванням та обвинуваченням під час судового процесу – містить певну «обвинувальну лінію» і відповідно викликає сумніви щодо такої неупередженості. У науці вже звертали увагу на це, наприклад, А. Р. Туманянц та В. В. Колодчин зазначали, що саме собою поняття «нагляд» має нейтральне забарвлення, але поняття «процесуальне керівництво розслідуванням» тяжіє до обвинувальної діяльності, особливо беручи до уваги те, що мета керуючого (прокурора) повинна збігатися з метою керованого (слідчого) [41, с. 21]. Але, на думку науковців, такі

побоювання є даремними, а аргументація полягає в тому, що КПК України передбачає процесуальну зацікавленість наглядаючого прокурора у відсутності порушень законності на стадії досудового розслідування, бо такі порушення ускладняють підтримання державного обвинувачення у суді [41, с. 22]. З таким твердженням ми погодитись не можемо через те, що практичні дослідження довели зворотне, так у 2022 році у рамках проєкту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України» за 2018–2020 роки встановлено низку порушень, зокрема було проаналізовано понад тисячу судових рішень та 165 кримінальних справ на предмет ефективності. За результатами дослідження з'ясували, що лише в одній зі справ прокуратура не використовувала неприйнятні аргументи для обґрунтування своєї позиції. В усіх інших випадках обґрунтування тримання під вартою базувалося переважно на неприйнятних підставах, таких як:

- 1) тяжкість злочину / суворість покарання (93% випадків);
- 2) стандартні формулювання (72% випадків);
- 3) наявність судимості (32% випадків);
- 4) несуттєві посилання на практику ЄСПЛ (22% випадків);
- 5) особливий статус обвинуваченого / підозрюваного (18% випадків) [30, с. 57].

Крім того, лише у 32 % випадків обвинувачення наводило аргументи на користь недостатності альтернативних заходів. Така статистика певною мірою суперечить попередній. Тобто, якщо обвинуваченню вдалося навести конкретні аргументи на користь недостатності альтернативних заходів, це автоматично означає, що існують принаймні деякі аргументи, які доводять наявність ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, оскільки обидва питання тісно пов'язані. Незважаючи на це, навіть за умови, що в 32 % випадків були деякі докази або аргументи на користь тримання підозрюваної, обвинуваченої особи під вартою, у 68 % випадків не було нічого взагалі. Зазвичай, якщо клопотання прокурора не підтримується відповідними та достатніми доказами, суд повинен відхилити його і / або не застосовувати

жодних запобіжних заходів, або принаймні застосувати запобіжний захід, який не пов'язаний із позбавленням волі. Незважаючи на це, здається, що у всіх 165 випадках, проаналізованих дослідницькою групою, судді вирішили взяти під варту підозрюваних або обвинувачених осіб [30, с. 57].

Із зазначеного вище можливо зробити лише один висновок, що навіть за наявності судового контролю – існують проблеми дотримання законності та забезпечення захисту прав, свобод та інтересів осіб під час досудового розслідування при обранні чи продовженні запобіжних заходів. У дослідженні було описано ситуації, коли підіймалось питання про застосування виключного запобіжного заходу, найсуворішого з всіх і не дивлячись на це були допущені серйозні помилки. Саме тому делегування судово-контрольної функції прокурору чи навіть керівнику органу прокуратури, що свого роду є компенсаторним механізмом, тільки погіршує ситуацію.

По-друге, хоча Україна і відступає від певних міжнародних зобов'язань, проте практика ЄСПЛ неодноразово зазначала про необхідність саме судового контролю. Зокрема, у справі ЄСПЛ «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччина» від 1978 року, де зазначалось, що принцип верховенства права передбачає, що будь-яке втручання органів виконавчої влади у права людини повинно підлягати ефективному нагляду (за загальним правилом такий нагляд повинна проводити судова влада). Щонайменше – судовий нагляд, оскільки він найкраще забезпечує гарантії незалежності, неупередженості, правильної правової процедури [6, с. 102].

По-третє, існує непорозуміння з приводу тлумачення ч. 2 ст. 615 КПК України. У цій частині вказується, що: «строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Строк

тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування» [48]. Як можемо побачити, у цій частині не вказується, на відміну від п. 2 ч. 1 цієї статті, про «відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень». Тобто, складається враження, що керівник відповідного органу прокуратури може здійснювати повноваження щодо продовження строку тримання під вартою, навіть маючи доступ до слідчого судді. Проте, вважаємо, це є помилкою законодавця, оскільки п. 2 ч. 1 ст. 615 певною мірою суперечить ч. 2 ст. 615 у частині наявності «об'єктивної можливості». Такої позиції дотримується і В. А. Завтур, який зазначає, що тільки при системному тлумаченні норм ст. 615 КПК України виходить, що ключовою умовою реалізації таких повноважень є саме відсутність об'єктивної можливості [60, с. 29].

Крім того, специфічними ознаками судового контролю під час досудового розслідування є такі: 1) судовий контроль – регламентована законом процесуальна діяльність, суть якої становить вирішення питань щодо допустимості обмежень прав осіб, а також перевірка і оцінка обґрунтованості і законності дій та рішень органів досудового розслідування; 2) суб'єктом такого контролю є слідчий суддя; 3) мета такого контролю – це захист прав, свобод та інтересів осіб; 4) судовий контроль виступає гарантією захисту для громадян; 5) такий контроль має місце виключно під час досудового розслідування; 6) результатом такого контролю є винесення судового акту; 7) межами судового контролю є недопустимість порушень прав осіб та перетворення на керівництво розслідуванням [86, с. 19].

На наш погляд, досягненням КПК України 2012 року є те, що суду фактично надали статус «незалежного арбітра», що своєю чергою було кроком до забезпечення принципу змагальності [41, с. 54], виключивши слідчого суддю з процесу продовження строку тримання під вартою підриває такі досягнення. Крім того, у Рекомендаціях Ради Європи неодноразово наголошували на тому, що учасники кримінального процесу повинні бути відокремлені один від одного, зокрема у Рекомендації (2001)10, п. 6

передбачено, що повинно бути чітке відокремлення ролі поліції, служби обвинувачення, судової, пенітенціарної системи [79]. Повноваження керівника органу прокуратури щодо продовження строку тримання під вартою фактично поєднують слідчого суддю і прокурора в одного «актора», що, на нашу думку, є грубим порушенням міжнародних стандартів.

Продовжуючи дослідження умов здійснення прокурором повноважень слідчого судді, варто почати із зазначення абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, де передбачено, що рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді.

Такими умовами із загального аналізу ст. 615 КПК України можна виділити наявність воєнного стану та відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень. На думку ж Є. О. Крапивіна, до такого переліку ще необхідно додати наявність клопотання прокурора або клопотання слідчого, погодженого прокурором та наявність постанови керівника прокуратури, що містить обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді [46]. Але у будь-якому випадку, незважаючи на зазначене вище, головним питанням залишається те, що не розкривається зміст і сутність такої «об'єктивної можливості», що дає змогу прокурору на власний розсуд вирішувати це питання [2, с. 143].

Як зазначають практики, існує висока ймовірність того, що таке поняття, запроваджене в КПК України, може бути інтерпретоване у власних інтересах, що сприятиме отриманню повноважень слідчого судді. Це, своєю чергою, може звести нанівець роль судового контролю у кримінальному провадженні та призвести до порушення прав і свобод людини та громадянина. З огляду на це, логічним видається нормативне закріплення вимоги про офіційне підтвердження неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень через два факти, по-перше, через відповідне оголошення на веб-порталі суду, яке має долучатися до матеріалів

кримінального провадження, по-друге, за відсутності визначення Верховним Судом іншого суду для здійснення правосуддя на відповідній території [27].

Деякі науковці-практики висловлюють взагалі критичну позицію, зокрема зазначаючи, що питання зміни територіальної підсудності судів, які припинили свою роботу, оперативно вирішено ВС шляхом здійснення відповідних розпоряджень про зміну територіальної підсудності, отже, є досить сумнівною практична можливість і потреба виконувати повноваження слідчого судді прокурором. А також те, що у жодному випадку не може виникнути правової та практичної необхідності продовження прокурором строку дії ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури керівником органу прокуратури та ще й неодноразово [186, с. 263].

На наш погляд, із зазначеним вище варто погодитись. Адже дійсно, з одного боку, існує певна категорія фактів, вичерпний перелік яких навести просто неможливо. Сюди можна віднести відсутність об'єктивної можливості (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК), обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК), обґрунтована підозра (ч. 2 ст. 206 КПК, ч. 2 ст. 177 КПК, ч. 1 ст. 185 КПК). Створення вичерпного переліку у такому разі для чіткого розуміння і тлумачення норм є недоцільним і неможливим. Утім, з іншого боку, наявність таких абстрактних положень сприяє свавільному, персонально-зручному тлумаченню і використанню відповідних повноважень певними особами. Саме тому вважаємо, що в такому разі варто погодитися з варіантом використання як обґрунтування факту об'єктивної неможливості наявності офіційної заяви суду на своєму веб-порталі про призупинення здійснення правосуддя і відсутності визначення ВС іншого суду для здійснення правосуддя.

Певні проблемні питання існують і щодо ч. 3 ст. 615 КПК України. Так, цією частиною передбачається, що про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених цією статтею, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений

у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення.

На нашу думку, у зазначеному положенні існує законодавча помилка, зокрема щодо використання термінів «прокурор» та «керівник органу прокуратури». Так, найбільш обмежуючі повноваження за ст. 615 КПК України надаються керівнику органу прокуратури (п.2 ч. 1 ст. 615 КПК України). Логічним буде припустити, що внаслідок таких повноважень норма ч. 3 ст. 615 КПК спрямована на наявність хоча б якогось судового контролю таких прийнятих рішень. Утім законодавець використав саме термін «прокурор», а не «керівник органу прокуратури», тому виникає питання, чи розповсюджує свою дію норма ч. 3 ст. 615 КПК на рішення, прийняті керівником органу прокуратури? На наш погляд – так, адже в цьому випадку скоріше за все законодавець допустив помилку, не зазначивши повний перелік осіб, а імпліцитно мав на увазі прокурорських працівників усіх рівнів.

Утім, поруч із зазначеним вище, виникає питання: навіть за наявності повідомлення слідчого судді про рішення прийняті прокурором, зокрема і щодо запобіжних заходів, чи зобов'язаний слідчий суддя вчиняти будь-які дії?

Із загального аналізу ст. 615 КПК України можна зробити висновок, що законодавець не покладає на слідчого суддю жодних обов'язків у таких випадках. На цю проблему звертав увагу і С. Б. Фомін, який зазначав, що законодавець не зобов'язує слідчого суддю вчиняти процесуальні дії. Отже, законодавець вимагає формування так званого контрольного провадження у слідчого судді, який у разі подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора міг би, по-перше, бачити загальну картину щодо того, які рішення приймав прокурор, а по-друге, ухвалювати рішення за результатами розгляду скарги, яка до нього надійшла [178].

Вважаємо за необхідне додати, що у разі надходження такого повідомлення слідчий суддя, на нашу думку, повинен дотримуватись і діяти

у рамках ст. 206 КПК України, де зазначено, що якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому цим Кодексом порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи. Слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи.

Тобто слідчий суддя все ж зобов'язаний здійснити перевірку такого рішення, зокрема у контексті дослідження рішення про продовження тримання під вартою, на предмет законності і зокрема обставин, які слугували підставою для таких повноважень керівника органу прокуратури.

Тож вважаємо за необхідне зазначити, що повноваження керівника органу прокуратури як механізм компенсації судового контролю в умовах воєнного стану є контроверсійною темою. Незважаючи на те, що частина науковців вважає такі повноваження допустимими, ми не можемо погодитись з такою думкою. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що: а) міжнародні стандарти передбачають наявність саме судового контролю; б) практика реалізації таких повноважень є переважно негативною, прокурори часто вдаються до використання недопустимих підстав для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та в більшості випадків досить обмежено розглядають можливість застосування альтернативних заходів; в) «обвинувальна лінія» природи прокурорської діяльності дає підстави сумніватись у неупередженості відповідної особи. Отже, вбачаємо необхідним зазначити, що такий компенсаторний механізм,

зокрема у вигляді надання керівнику органу прокуратури додаткових повноважень є недоречним.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Затримання

Затримання, як і будь-які інші засоби примусового характеру, в рамках КПК України в умовах воєнного стану викликає обґрунтовану стурбованість з точки зору прав людини та дотримання законності. Воєнний стан, що діє в Україні в умовах збройної агресії, накладає певні обмеження на права громадян, однак ці обмеження мають відповідати принципам пропорційності та необхідності.

За результатами проведеного дослідження вважаємо за необхідне виокремити такі блоки для подальшого обговорення: розширення підстав затримання особи без ухвали слідчого судді; питання доцільності можливості затримання особи під час розслідування кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості; дослідження досвіду застосування затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України через призму судової практики; ретроспективний аналіз строків затримання та повідомлення про підозру; дистанційна участь затриманої особи під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу.

Розширення підстав затримання особи без ухвали слідчого судді.

Згідно зі статтею 29 Конституції України, кожен має право на свободу та особисту недоторканність [43]. Утім в умовах воєнного стану законодавством допускаються особливості у процедурах затримання. Стандартна процедура затримання передбачена у ч. 1 ст. 208 КПК України, де зазначається вичерпний перелік підстав для затримання уповноваженою службовою особою без наявної ухвали слідчого судді або суду. До таких підстав належать такі випадки:

- 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;
- 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності НАБУ;
- 4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ст. 255, 255-1, 255-2 КК України [48].

Варто визнати, що у воєнний час затримання повинні відбуватися з урахуванням специфіки ситуації, реальних умов та можливостей, проте гарантовані міжнародними документами норми про недопустимість катувань та жорстокого поводження повинні також завжди братись до уваги у випадках затримання. Незалежно від наявного стану речей, затримання має залишатися законодавчо обґрунтованим і відповідати міжнародним стандартам [17].

Пунктом 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, окрім зазначених вище, передбачена альтернативна підстава затримання особи: «виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу» [48]. Тобто відбулось розширення підстав затримання, проте услід за розширенням виникає цілком логічне питання щодо визначення терміну «обґрунтовані обставини», адже таке поняття є вельми розмитим і потребує детального правового роз'яснення. Відсутність чіткого визначення може призвести до суб'єктивності у прийнятті рішень уповноваженими службовими особами, а також

порушувати одних з основних принципів кримінального процесу – принцип правової визначеності. Існує також ризик зловживання службовими повноваженнями, свавільності затримання, що своєю чергою, підриває демократичний статус нашої країни [17].

Насамперед варто звернутись до міжнародного досвіду. Так, ЄСПЛ у справі «Беччев проти Молдови» від 2005 року стверджує, що при оцінці ризику втечі обвинуваченого варто враховувати не тільки тяжкість покарання, яке йому загрожує, а і низку інших релевантних факторів, які можуть або підтвердити існування ризику втечі, або зробити його настільки незначним, що тримання під вартою буде просто невинуватим. Ризик втечі слід оцінювати з огляду на фактори, пов'язані з характером особи, її моральними якостями, домівкою, зайнятістю, майном, сімейними зв'язками та всіма видами зв'язків із країною, у якій вона переслідується. Очікування суворого покарання та сила доказів можуть бути релевантними, але самі по собі не можуть бути вирішальними, і можливість отримання гарантій може бути використана для зменшення будь-якого ризику [196, par. 58].

Щодо проблеми розширення переліку підстав затримання висловлювався і Є. Пеліхос. У своїй статті «Як захистити особу від тривалого затримання з надуманих підстав» автор звертав увагу на те, що прийняття закону №2201-IX розширює повноваження правоохоронних органів, що дозволяє затримувати осіб на підставі суб'єктивної оцінки їхньої поведінки, а саме: ймовірності втечі. Це створює ризики порушення, зокрема права на свободу та особисту недоторканність. Закон значно збільшує ймовірність свавільних дій з боку правоохоронців. Відсутність необхідності доводити обґрунтованість затримання на етапі його здійснення створює умови для зловживань, що можуть мати негативні наслідки для довіри до судової системи і правопорядку в цілому [61].

Щодо вказаної проблематики висловлювались Т. Г. Фоміна і В. В. Рогальська, вони зазначали, що розширення підстав для затримання осіб в умовах воєнного стану має подвійний характер. З одного боку, такі

законодавчі зміни дійсно несуть ризик свавільних затримань, з іншого боку, варто враховувати, що ці норми запроваджені виключно для особливого періоду, коли країна перебуває у стані війни, саме тому їх застосування обумовлюється специфічними обставинами вчинення злочинів. На практиці такі підстави можуть використовувати для затримання осіб, підозрюваних у злочинах, передбачених, наприклад, ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність) чи ст. 438 КК України. Автори зазначають, що ризики порушення прав затриманих осіб правоохоронними органами існували і в мирний час, і, на жаль, існуватимуть надалі. Однак вони наголошують, що як у мирний, так і у воєнний час законодавство передбачає механізми перевірки обґрунтованості затримання. Зокрема, такі механізми реалізуються в рамках прокурорського нагляду, наприклад, під час погодження повідомлення про підозру затриманій особі, а також у процесі судового контролю, зокрема, при розгляді слідчим суддею в порядку ст. 206 КПК України. На підтримку законодавчої позиції щодо розширення підстав для затримання в умовах воєнного стану підкреслюється, що можливість затримання особи з метою запобігання її втечі після вчинення правопорушення закріплена і в міжнародному законодавстві, зокрема, п. 1(с) ст. 5 Конвенції [182, с. 343].

Щодо попередження можливого зловживання повноваженнями щодо затримання у контексті ст. 615 КПК України висловила і А. Г. Гаркуша, яка стверджувала, що особливо увагу варто звернути на посилення дії механізмів прокурорського нагляду для того, щоб запобігти масовим свавільним порушенням права на свободу та особисту недоторканність в умовах воєнного стану [20, с. 534].

Варто зазначити, що ми мали спробу проаналізувати термін «обґрунтовані підстави» у контексті затримання як під час прийняття закону щодо затримання в умовах воєнного стану, так і попередніми законами, якими цей термін було запроваджено раніше. Попередньо наявність обґрунтованих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України) було запроваджено законом № 198-VIII від 12.02.2015, а також запроваджено законом № 2201-IX

від 14.04.2022 (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України). Проте як результат не було знайдено жодних правових позицій у супроводжуючих документах законопроектів 7183 (Проект Закону України про внесення змін до КПК України щодо порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану) [73], 1660-д (Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції) [65] щодо тлумачення такого терміну як «обґрунтовані підстави» у контексті затримання, яке передбачено статтями 615 та 208 КПК України.

На думку Т. Г. Фоміної та В. В. Рогальської, ризики порушення прав людини існували завжди як у мирний, так і воєнний час, тому слід врахувати, що існують законодавчі механізми перевірки обґрунтованості затримання, а саме в межах прокурорського нагляду (під час погодження повідомлення про підозру затриманій особі), під час судового контролю (в ході перевірки слідчим суддею в порядку ст. 206 КПК України) [182, с. 373].

На противагу такій думці, М. М. Потоцький у своїй дисертації висловив твердження, що у національному законодавстві інститут обов'язкового судового контролю за затриманням в чистому вигляді відсутній. На сьогодні судовий контроль за затриманням може відбуватись аж через шістдесят годин з моменту затримання і після повідомлення особі про підозру. Науковець вважає, що параметри «автоматичності» та «негайності» перевірки затримання, що сформовані практикою ЄСПЛ, у цьому алгоритмі дій не дотримані. В результаті проведеного ним опитування було встановлено, що 55,4 % адвокатів у кримінальних провадженнях підтвердили необхідність правової регламентації у КПК України обов'язкової судової перевірки законності затримання, яке триває понад три години. На думку вченого, необхідно запровадити цілодобово діючий механізм судової перевірки, яка має відбутись не пізніше дванадцяти годин з моменту затримання [64, с. 116–118].

На наш погляд, хоча механізми перевірки законності затримання існують, проте вони не є ідеальними. Можна зрозуміти розширення підстав затримання під час воєнного стану, проте вважаємо, що таке розширення не повинно застосовуватись щодо нетяжких злочинів, адже такі злочини не несуть великої суспільної небезпеки. Цю проблематику буде обговорено у наступному блоці.

Питання доцільності можливості затримання особи під час розслідування кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості.

Поряд зі встановленням обґрунтованості підстав затримання було виявлено ще одне проблемне питання, а саме питання доречності встановлення відповідної норми. Варто зазначити, що у ч. 1 ст. 208 КПК України зазначається, що затримання може мати місце лише щодо злочинів, де санкція статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, тож виникає цілком логічне питання: чи доцільно надавати повноваження відповідним уповноваженим особам затримувати будь-кого незалежно від тяжкості вчиненого злочину, якщо на їх думку існує ризик втечі?

Передусім потрібно звернутись до нормативних приписів. Аналізуючи зміст нормативно-правових актів, можна дійти висновку, що затримання особи має на меті досягнення кількох важливих правових і соціальних цілей. До таких можна віднести: необхідність запобігання злочинів та його перепинення, як передбачено ст. 29 Конституції України [43]. Ця конституційна норма забезпечує охорону суспільного порядку та попередження шкоди, яка може бути заподіяна діями осіб, що мають намір порушити закон.

Крім того, затримання є інструментом для недопущення вчинення нових правопорушень, що особливо актуально в умовах ескалації злочинності, зокрема в умовах воєнного чи надзвичайного стану. І хоча дійсно затримання може бути спрямоване на запобігання втечі підозрюваної особи після вчинення правопорушення, як це визначено п. 1(с) ч. 1 ст. 5

Конвенції [42], проте водночас, затримання має відповідати принципу пропорційності.

Застосування такого обмеження свободи є допустимим лише за наявності обґрунтованої необхідності, і воно має бути найменш обтяжливим засобом для досягнення легітимної мети. Наприклад, у низці справ ЄСПЛ підкреслював, що затримання особи є виправданим тільки у випадках, коли існують переконливі докази ризику втечі, повторного правопорушення чи втручання у процес правосуддя. Так, ЄСПЛ зазначав, що: «Суд вважає, що затримання відповідно до ст. 5 § 1 (с) також має відповідати вимозі пропорційності. Варто згадати, що у справі «Амбрушкевич проти Польщі» від 2006 року, Суд застосував тест на пропорційність до затримання, яке підпадає під дію ст. 5 § 1 (с) Конвенції, оцінюючи, чи було попереднє ув'язнення заявника суворо необхідним для забезпечення його присутності на судовому засіданні, та чи могли інші, менш суворі заходи бути достатніми для цієї мети» [218, par. 55].

Проаналізувавши, можемо сказати, що така підстава затримання, як можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності застосовується у національному законодавстві у виключних випадках (п. 3, 4 ч. 1 ст. 208 КПК України), такі випадки пов'язані з тяжкими чи особливо тяжкими злочинами.

Так, п. 3 ч.1 ст. 208 КПК України передбачає затримання у разі, якщо можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності НАБУ, а п. 4 ч. 1 ст. 208 КПК України передбачає затримання, якщо можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ст. 255, 255-1, 255-2 КК України [48]. Відповідно ж до КК України, ст. 255, 255-1, 255-2 не передбачають покарання нижчого за сім років позбавлення волі, що автоматично відносить їх до категорії тяжких чи особливо тяжких. Утім п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України не встановлюється

жодних вимог щодо тяжкості правопорушення, а отже, може бути застосоване і до нетяжких злочинів. Такий факт створює умови, коли на практиці можуть бути випадки затримання особи, яка підозрюється у вчиненні діяння, яке не несе великої суспільної небезпеки.²

Зважаючи на вищенаведене, на наше переконання, при застосуванні п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, а саме затримання, якщо можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності, потрібно керуватись також і ст. 208 КПК України, згідно з якою дозволено затримання лише щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі [17].

Дослідження досвіду застосування затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України через призму судової практики. Для оцінки реальної ситуації було досліджено 50 судових рішень, у результаті чого ми маємо змогу стверджувати, що судова практика є неоднозначною у питаннях, що стосуються обґрунтування наявності ризиків втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності, зокрема під час затримання передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Так, велика кількість слідчих суддів фактично визнавали тяжкість вчиненого як головний аргумент зазначеного ризику [115; 122; 141]. Лише іноді слідчі судді брали до уваги додаткові факти (найбільш актуальні рішення будуть наведені нижче), такі як ствердження особи про її намір тимчасово працевлаштуватись закордоном, затримання особи на станції транспортного сполучення (автовокзал), відсутність невідкладності у проведенні затримання (а отже, і ризику втечі особи), наявність у особи часу для втечі чи переховування, але відмова від її здійснення. Крім того, у деяких випадках, суди навіть не проводили перевірку обґрунтованості та законності затримання. Найбільш ключові та важливі для дослідження позиції викладені нижче.

У справі Камінь-Каширського районного суду Волинської області № 157/1785/24 від 13 грудня 2024 року, 23 жовтня 2024 року особу було

² За результатами проведеного анкетування вдалось встановити, що 56,6 % (172 респондента) правників погоджуються з твердженням, що при застосуванні затримання (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України) потрібно зважати на положення ч. 1 ст. 208 КПК України, проти 43,4% (132 респондента) осіб, що відстоювали позицію про неврахування тяжкості злочину при затриманні (див. додаток В.2, пит. 1).

затримано на підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 та п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Суд, керуючись п. 4 ст. 5 Конвенції, де зазначено, що кожний, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікань встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Судом також було встановлено, що згідно з протоколом підставою для затримання особи стала сукупність очевидних ознак, зокрема показання свідків Особа_12 та Особа_13, що саме Особа_3 вчинив зазначений вище злочин, оскільки свідки вказали, що саме він наніс численну кількість ударів потерпілому. Крім того, під час здійснення оперативних заходів щодо затримання підозрюваного, Особа_3, було виявлено та затримано на території автостанції міста Каменя-Каширського. З наведеного видно, що обидві підстави для затримання Особа_3, що вказані у протоколі, підтвердилися. А отже, під час розгляду скарги не було здобуто відомостей та доказів, які би свідчили про порушення передбачених чинним законодавством прав особи при затриманні Особа_3 та недотримання слідчим передбаченого КПК України порядку затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення [125].

Цікавим та неоднозначним також є рішення у справі Приморського районного суду м. Одеси № 522/15508/24 від 28 вересня 2024 року, де Особа_4 підозрюється у вчиненні особливо тяжкого злочину, передбаченого ч.4 ст.189 КК України, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі строком до 12 років. У цьому рішенні умовно можливо виділити дві ситуації, які є важливі для зіставлення та порівняння.

Перша ситуація стосується встановлення ризиків, передбачених статтею 177 КПК, зокрема ризику переховування від суду. Так, суд висловив позицію, що очікування можливого суворого вироку може мати значення при констатації наявності вказаного ризику. При чому ризик втечі повинен оцінюватися у світлі таких факторів, як характер людини, її моральні принципи, місце проживання, робота, засоби до існування, сімейні зв'язки, а

також будь-які інші зв'язки з країною, в якій особу притягнуто до кримінальної відповідальності (рішення у справі «Becciev v. Moldova», п. 58). Слідчий суддя також взяв до уваги наявність документів для виїзду закордон та зазначив, що оцінюючи можливість підозрюваного переховуватися від органу досудового розслідування чи суду, слідчий суддя вважає такі дії вірогідними в будь-який момент кримінального провадження. Співставлення можливих негативних для підозрюваного наслідків переховування у вигляді його можливого ув'язнення у невизначеному майбутньому із засудженням до покарання у вигляді позбавлення волі у найближчій перспективі доводять, що цей ризик є достатньо високим. Тому з метою нівелювання такого ризику переховування, застосування до підозрюваного запобіжного заходу в у вигляді тримання під вартою, вбачається обґрунтованим. Наведені обставини сукупно дають підстави дійти висновку про наявність ризику ймовірного переховування від органу досудового розслідування чи суду [147].

Друга ситуація в цьому ж рішенні стосується затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Так, слідчий суддя вважав слушним погодитись з позицією адвоката Особа_6 в частині недостатнього обґрунтування в протоколі про затримання обставин щодо можливої втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності Особа_4. При затриманні уповноваженою особою поліції особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, орган досудового розслідування враховує не тільки юридичні, а й фактичні обставини події, яка відбулась [147].

При цьому у зазначеному рішенні слідчий суддя повноцінно аналізував усю картину подій, зокрема зазначав: «Особа_4 підозрюється у вчиненні злочину, який відноситься до категорії особливо тяжкого злочину, відповідальність за який передбачає позбавлення волі на строк на 12 років з конфіскацією майна, підозрюваний не одружений, офіційно не працює, дітей на утриманні не має, що в цілому свідчить про відсутність в нього міцних соціальних зв'язків, проте враховуючи важкість, резонансність та суспільну небезпечність інкримінованого діяння, враховуючи, що досудове слідство

знаходиться на початковому етапі, є достатньо підстав вважати що підозрюваний може: переховуватися від органів досудового розслідування та суду, незаконно впливати на свідків у вказаному кримінальному провадженні» [147].

У відносному протиріччі до цього рішення існує інше рішення у справі Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області № 739/1740/23 від 23 серпня 2023 року, де стороною захисту порушено питання законності затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. У цьому рішенні сторона захисту стверджувала про свавілля з боку слідчих, оскільки у протоколі затримання слідчий мав обґрунтувати можливість втечі, посилаючись на обставини, які фактично підтверджені. Фігурант справи неодноразово притягався до кримінальної відповідальності, але жодного разу не намагався втекти, має міцні соціальні стосунки, двох неповнолітніх дітей та є інвалідом 3 групи. Сторона ж обвинувачення посилялась на рецидивний характер дій особи (особа була засуджена раніше) та її обізнаність про можливі тяжкі наслідки у вигляді реального позбавлення волі. Суд вважав, що оскільки особа раніше була засуджена за зберігання та збут наркотичних засобів, підозрюється у вчиненні двох кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст.307 та ч.2 ст.307 КК України, останній з яких є тяжким кримінальним правопорушенням, відповідальність за який передбачена у виді позбавлення волі на строк від 6 до 10 років з конфіскацією майна та не передбачає іншого покарання, тому особа, розуміючи тяжкість та невідворотність покарання у виді позбавлення волі, може дійсно переховуватись від слідства та суду, саме тому суд погоджується, що існують підстави для затримання, передбачені п.6 ч.1 ст.615 КПК України [135].

Тобто у цьому випадку, суд не врахував позиції ЄСПЛ щодо комплексної оцінки наявності ризиків втечі з метою ухилення від відповідальності і таке рішення є свого роду протилежним до попереднього, що свідчить про неоднорідність судової практики щодо зазначеного питання.

Нерідко наявність ризику втечі ґрунтується на рапортах та показаннях свідків. Так, у рішенні по справі 750/18084/24 від 21 грудня 2024 року, суд зазначив, що затримання відбувалося на підставі п.6 ч.1 ст. 615 КПК України (обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину) і вказані обставини не є гіпотетичними, а ґрунтуються на рапорті начальника сектору ВКПЧРУП ГУНП в Чернігівській області від 18.12.2024 та показаннях свідка Особа_27, з яких вбачається, що через велику кількість боргів та проблеми з поліцією підозрюваний підшукує людину, яка допоможе у виїзді за кордон. За наведених вище обставин, є достатні підстави для задоволення клопотання слідчого про застосування до підозрюваного запобіжного заходу у виді тримання під вартою [114].

Проте такі рапорти працівників правоохоронних органів не є універсальною відповіддю. Так, у схожій ситуації, інший суд, хоча і прийняв рапорт як обґрунтування ризику втечі, проте виділив додаткові вимоги до таких доказів.

Так, іноді судова практика виділяє також поняття “невідкладності” під час затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Так, у справі Печерського районного суду м. Києва № 757/9922/24-к від 1 березня 2024 року було затримано громадянина Держави Ізраїль, який мав посвідку на тимчасове проживання в Україні. Під час з’ясування обставин у судовому засіданні прокурор пояснив, що підставою для прийняття рішення про затримання через загрозу втечі особи були відомості, отримані з рапорту оперативного працівника. Проте Суд критично поставився до такого аргументу. Мотивація полягала в тому, що рапорт було подано 23 лютого 2024 року, а саме затримання відбулось 28 лютого 2024 року, що свідчить про те, що такі дії не є невідкладними, а отже, не є діями, які дозволяють уповноваженій особі проводити затримання без ухвали слідчого судді [144].

Дискусійне питання виходить і з рішення у справі Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області № 308/20636/24 від 27 грудня

2024 року. У цьому рішенні вирішувалось питання про обрання запобіжного заходу, хоча це лише частково стосується теми затримання, але має вагу для розуміння, чим можуть керуватись практичні працівники при оцінці ризику ухилення від кримінальної відповідальності. Так, Суд при обранні запобіжного заходу зазначив, що ймовірно вчинене підозрюваним кримінальне правопорушення у сфері недоторканості державних кордонів, який вчинено в умовах воєнного стану, тобто особа використала найбільш несприятливий для країни час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що свідчить про підвищений рівень суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення; вчинення способом, небезпечним для життя та здоров'я осіб, яких незаконно переправляли через державний кордон України та смерть таких осіб; має високий ступінь суспільної небезпеки, становить серйозну загрозу для здоров'я і добробуту людей і справляє негативний вплив на економічні та політичні основи суспільства у державі [158].

З цього рішення виходить, що правоохоронці подекуди можуть обґрунтовувати затримання, яке передбачене п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, наявністю воєнного стану. І хоча дійсно, той факт, що країна переживає кризу – не підлягає жодній критиці, проте, на нашу думку, використовувати такі факти, як обґрунтування ризику переховування від слідства є недоречним. Законодавець створив Розділ IX-1 КПК України, зокрема ст. 615 відповідного кодексу, вже з урахуванням того, що країна перебуває у воєнному стані. Тобто всі обтяжуючі обставини, зазначені вище, вже були закладені у базис відповідних норм, що мало наслідком розширення повноважень відповідних учасників досудового розслідування, тому повторне посилення на них при обґрунтуванні наявності ризиків ухилення від кримінальної відповідальності, на наш погляд, є недоцільним.

Продовжуючи обговорювати проблематику затримання в умовах воєнного стану, варто зазначити судові рішення у справі Томашпільського районного суду Вінницької області № 146/894/24 від 4 червня 2024 року, де

йшлося про затримання особи у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Так, підставами вважати, що особа переховувалась від слідства було те, що за місцем проживання вона була відсутня та органи слідства неодноразово не могли її знайти. Як результат, слідчий суддя визнав таке затримання законним [155].

Вартим уваги є і рішення у справі Турківського районного суду Львівської області № 458/57/25 від 18 січня 2025 року, де при оцінці ризику ухилення від кримінальної відповідальності слідчий суддя враховує, що можливе притягнення до кримінальної відповідальності у виді позбавлення волі у разі визнання винуватим, яке згідно з санкцією ч. 4 ст. 187 КК України передбачає від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна, суворість такого покарання може бути розцінена підозрюваним більш небезпечними, ніж переховування та втеча. Підозрюваний вказав, що у пошуках роботи мав намір виїхати за межі України. Такі обставини сукупно можуть бути мотивом та підставою для підозрюваного ухилитись, переховуватись від слідства та суду, а тому ризик втечі та переховування є цілком імовірним [157].

Іноді при оцінці ризику втечі суди беруть до уваги наявність можливості такої. Так, в одному з рішень, подія злочину мала місце 16 серпня 2021 року, про підозру було повідомлено 24 вересня 2024 року (через три роки). Підозрюваний розумів, що йому може бути пред'явлена підозра, мав достатньо часу для втечі чи її організації, але за такий тривалий час не здійснив жодного вчинку, який би свідчив про намір втечі та навпаки прийшов добровільно проходити військову службу у ЗСУ [123].

Виокремлюється рішення у справі Херсонського міського суду Херсонської області № 766/12232/24 від 30 червня 2024 року, де суд зазначив, що можливість переховування підозрюваного на даний час є лише ризиком, оскільки під час розгляду клопотання та дослідження доказів, що до нього долучені, слідчий суддя не встановив, що особа допускала неявки на виклик слідчого чи суду. Водночас щодо вказаного ризику слід зауважити, що натеper в Україні діє воєнний стан, у виїздах з міст та областей розміщені

блок-пости, на яких здійснюється контроль переміщення осіб, що мінімізує ризики втечі [161].

Незважаючи на те, що певна частина судових рішень стосувалась оцінки ризику при обранні запобіжного заходу, на нашу думку, такий ризик все ж є переважно сталим, а відповідно, схожими критеріями повинні керуватись і працівники органів досудового розслідування при можливості застосування затримання у порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ми дотримуємось позиції, що для обмеження впливу проблеми «обґрунтованих підстав», а також проблеми відсутності кореляції між тяжкістю злочину і можливості застосування затримання у контексті ст. 615 КПК України, для зменшення навантаження на органи досудового розслідування, запобіганню потенційним ризикам зловживань, попередження порушення принципу пропорційності та посилення принципу правової визначеності допускати можливість застосування затримання, передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України виключно на територіях, де ведуться активні бойові дії, крім випадків застосування такого заходу до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів передбачених ст. 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2 КК України. Вважаємо, що особи, які підозрюються у вчиненні зазначених злочинів є окремою категорією осіб. Особи, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України, особливо в період воєнного стану мають підвищений ризик ухилення від кримінальної відповідальності через природу їх вчинку та потенційні зв'язки з державою-агресором. Можливість застосування затримання через можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності на територіях, де ведуться активні бойові дії, на нашу думку, є необхідним – залишити. Така позиція обумовлена тим, що на наш погляд, особа, яка вчиняє злочин під час воєнного стану, на територіях активних бойових дій, потенційно (але необов'язково) має низьку соціальну відповідальність, яка у комбінації з кримінальним процесуальним переслідуванням і можливістю понести кримінальну відповідальність,

нестабільною обстановкою на певній території – може прийняти рішення про втечу з метою ухилення від таких наслідків. Згідно з проаналізованою інформацією, вважаємо за необхідне висунути пропозицію. Пропонуємо внести зміни до п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України і викласти її у такій редакції: «наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені статтею 208 цього Кодексу, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, на територіях, де ведуться активні бойові дії або особи, підозрюваної у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2 КК України – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу».

Ретроспективний аналіз строків затримання та повідомлення про підозру. Правовий інститут затримання особи без ухвали слідчого судді завжди залишався предметом пильної уваги правозахисників, науковців та практиків. До квітня 2022 року згідно з положеннями КПК України, строк затримання особи не міг перевищувати 72 години. Протягом цього часу уповноважені органи мали обов'язок або звернутися до слідчого судді із клопотанням про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, або звільнити затриману особу.

Утім у зв'язку із повномасштабною збройною агресією РФ та запровадженням воєнного стану, ВРУ прийняла Закон України № 2201-IX від 14 квітня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». Цей акт передбачив можливість затримання особи на строк до 216 годин (9 діб) без рішення слідчого судді.

Запровадження такої норми викликало численні дискусії у правовій спільноті, зокрема щодо її відповідності статті 29 Конституції України та Конвенції.

Зокрема, передусім, під час обговорення законопроекту свої зауваження висунуло Головне юридичне управління, зазначивши, що вказане положення не відповідає вимогам ст. 64 та ст. 29 Конституції України [73].

На протиріччя положень Конституції України і вказаної норми щодо строку затримання звертали свою увагу і вчені, зокрема І. В. Гловюк, О. М. Дроздов, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, В. В. Рогальська, В. А. Завтур. Крім того, додатково вказувалось і те, що вимоги п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК наразі не узгоджуються з положеннями ч. 2 ст. 211 та п. 3 ч. 3 ст. 212 КПК України, у яких також передбачається вимога негайного звільнення затриманої особи, але не пізніше 60 годин [59, с. 34].

На нашу думку, введення в дію норми щодо можливості затримання на строк понад 72 години є грубим порушенням, а скасування такої норми було очікуваним, необхідним і єдиним можливим рішенням. Така позиція ґрунтується на тому, що у ст. 29 Конституції України зазначається, що затримана особа підлягає негайному звільненню, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Крім того, ст. 64 Конституції України прямо забороняє будь-які обмеження прав, які передбачаються ст. 29 (навіть в умовах воєнного стану). Не варто забувати, що Конституція має найвищу юридичну силу. Жоден НПА, будь це міжнародний документ чи внутрішнє законодавство, не може їй суперечити. Основний закон створений спеціально для того, щоб встановити базові права, які не можуть підлягати обмеженням незалежно від ситуації, в якій опинилось суспільство і держава. Крім того, навіть теоретичне припущення, що Конституція України може бути підлаштована під вказану норму, є нікчемним через те, що відповідно до ст. 157, під час дії воєнного стану Конституція України не може бути змінена. Тож саме тому, на наш погляд, не існує жодного виправдання для розширеного часу затримання, адже через суперечність Конституції України, заборону внесення змін в останню в умовах воєнного стану – сама дискусія не повинна була виникнути загалом.

Закон 2137-IX розширив часовий проміжок між моментом затримання і повідомленням про підозру. Так, стало можливим вручення підозри вже протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання особи [70]. Втім, через короткий проміжок часу, Законом 2462-IX, строк повідомлення про підозру було скорочено до 48 годин [72].

Станом же на сьогодні ч. 7 ст. 615 КПК України передбачає, що у разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у строки, встановлені статтею 278 цього Кодексу, якщо такі процесуальні дії здійснюються в умовах воєнного стану, строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до сорока восьми годин. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру упродовж сорока восьми годин з моменту її затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

На нашу думку, помилковим буде враження, що законодавець відкрито дозволив здійснювати повідомлення про підозру протягом 48 годин. Навпаки, вказана норма передбачає умови, за яких *«можливо»* продовжити строк повідомлення про підозру. Такими умовами можна вважати: по-перше, введення воєнного стану; по-друге, наявність об'єктивних обставин, які б унеможливили вручення повідомлення про підозру у загальному порядку (ст. 278 КПК України).

І якщо введення воєнного стану є цілком зрозумілим, то питання об'єктивних обставин, знову ж таки, є відкритим питанням.

Утім, відповідь на нього можна віднайти, звернувшись до судової практики. Так, в одному з рішень суд зазначав, що протокол затримання вказує на затримання підозрюваного 26 травня 2022 року о 17:00 годині в м. Бахмут. Підпис Особа_5 у повідомленні про підозру вчинено 27 травня 2022 року о 20:29 год. Відповідно до Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 24 травня 2022 року, затверджений наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово

окупованих територій України від 25 квітня 2022 року № 75 зі змінами та доповненнями, Бахмутська міська територіальна громада внесена до вказаного переліку. Згідно з ч. 7 ст. 615 КПК України, у разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливлюють вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у строки, встановлені статтею 278 цього Кодексу, якщо такі процесуальні дії здійснюються в умовах воєнного стану, строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до сімдесяти двох годин. За таких обставин, враховуючи місце затримання підозрюваного, загальнодоступну інформацію у вигляді вказаного Переліку, слідчий суддя не вбачає порушення ч. 2 ст. 278 КПК України та дотримання стороною обвинувачення положень ч. 7 ст. 615 КПК України [136].

Іноді суди зазначають, що сам по собі воєнний стан не є підставою для розширення строку повідомлення про підозру. Так, в одному з рішень зазначалось, що в судовому засіданні прокурор не зазначив та не довів обґрунтованих обставин, які б унеможливлювали вручення Особа_5 повідомлення про підозру у строки, передбачені ст. 278 КПК України, тобто протягом 24-х годин з моменту його затримання. Введення ж воєнного стану в країні не може само по собі слугувати виправданням для продовження строку для вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру до сімдесяти двох годин [151].

В іншому з рішень зазначалось, що системний аналіз положень ст. 615 КПК України вказує на те, що для застосування положень, окрім воєнного стану, обов'язково необхідна наявність об'єктивних обставин, що унеможливили виконання процесуальної дії у визначений ст. 278 КПК України строк. Посилання на оголошення Повітряної тривоги в Сумській області, на думку слідчого судді, не вважається такою обставиною, що об'єктивно унеможливила виконати процесуальну дію у визначені законом строки, оскільки з 16 години 25 хвилин 24.08.2023 року на території Сумської області сигнал Повітряна тривога було скасовано [128].

Проте, іноді як об'єктивні обставини для продовження строку повідомлення про підозру береться і віддаленість учасників кримінального провадження, особливості міської інфраструктури. Так, в одному з рішень вказувалось, що як з'ясував слідчий суддя зі змісту письмової заяви, наданої до суду 31.10.2023 слідчим СВ Подільського УП ГУНП у м. Києві Особа_12, погодження змісту письмового повідомлення про підозру Особа_4 було перервано, оскільки 04.08.2023 на території міста Києва у період з 13 год. 35 хв. по 14 год. 21 хв. було оголошено повітряну тривогу. Після закінчення повітряної тривоги повідомлення про підозру було погоджено із прокурором, після чого слідчий направився до ІТТ ГУНП у місті Києві, що знаходиться у Дарницькому районі міста Києва, на відстані 23 км від Подільського УП ГУНП у м. Києві. Враховуючи віддаленість місця утримання підозрюваного від органу поліції, а також ускладнення руху транспортних засобів по місту Києву внаслідок повітряної тривоги, доїхати вчасно до ІТТ для вручення повідомлення про підозру слідчому не представилось можливим, у зв'язку з чим начальник СВ Подільського УП ГУНП у м. Києві направив до ІТТ лист-інформування про продовження строку повідомлення про підозру до 48 годин відповідно до ч. 7 ст. 615 КПК України [145].

Тож, можна підсумувати, що натеper абз. 11 ч. 1 ст. 615 КПК України чітко передбачає можливість затримання особи на строк, який передбачений ст. 211 КПК України. Короткочасне продовження граничного строку затримання (понад 72 години) було визнано суспільством неконституційним, а отже і недопустимим. Своєю чергою повідомлення про підозру, а саме ч. 7 ст. 615 КПК України, яка передбачає можливість продовження строку повідомлення про підозру, вимагає наявності воєнного стану та об'єктивних підстав, до яких можливо віднести місцевість, на якій відбувається кримінальне провадження, наявність повітряної тривоги, а також віддаленість учасників кримінального провадження або особливість міської інфраструктури. Остання, на наш погляд, сама по собі не повинна братись до уваги, але повинна підлягати врахуванню виключно за умови додаткових

обставин, таких як повітряна тривога або ж ліквідація наслідків нападу (розбір завалів тощо), оскільки, дійсно, наслідки воєнних дій у комбінації з особливостями міської інфраструктури можуть виступати ускладнюючими обставинами для кримінального провадження, зокрема для питань оперативності (серед іншого – й для вчасного вручення повідомлення про підозру).

Дистанційна участь затриманої особи під час розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Неможливо обійти стороною і обговорення проблемних аспектів абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України. Ця норма передбачає, що якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку для забезпечення дистанційної участі затриманої особи.

Першим проблемним аспектом, який потребує особливої уваги при аналізі абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України, є категорія «відсутності об'єктивної можливості доставити затриману особу до слідчого судді, суду». Це формулювання носить оцінний характер і залишає простір для неоднозначного тлумачення. Варто підкреслити, що вже неодноразово ми, розглядаючи такі «оцінні» категорії, зазначали про неможливість створення чітко визначеного переліку обставин, які би свідчили про об'єктивну неможливість вчинення тих чи тих дій, адже такий перелік просто неможливо створити. Очевидним є те, що транспортна недоступність, руйнування інфраструктури або обстріли можуть справді унеможливити доставку особи до слідчого судді чи суду. Втім, відсутність хоча б часткового законодавчого визначення поняття «об'єктивна неможливість» породжує ризик зловживань або формального підходу з боку органів досудового розслідування.

На вказане питання вже звертали увагу такі науковці як Т. Г. Фоміна та В. В. Рогальська, які зазначали, що об'єктивна можливість доставлення особи є категорією оцінною, що не сприяє спрощенню роботи правозастосувачів та не забезпечує дотримання принципу правової визначеності. Поки не буде конкретизована вищезазначена норма, існування таких обставин повинно визначатися в кожному конкретному випадку окремо, з урахуванням місця дислокації затриманого, існування перешкод у пересуванні службовим або власним транспортом, наявності реальної загрози життю, здоров'ю та безпеці учасників кримінального провадження (затриманій особі, її захиснику, слідчому, перекладачу та ін.) а також існування інших об'єктивних факторів, що зумовлені обставинами, які виникають в умовах війни та впливають на можливість доставлення затриманої особи до слідчого судді, суду у визначений законом строк [60, с. 25].

Другим важливим проблемним аспектом є передбачене законом використання «доступних технічних засобів відеозв'язку». В умовах воєнного стану питання наявності та функціональності технічних засобів набуває критичного значення. У багатьох регіонах, особливо наближених до зони бойових дій, відсутність стабільного інтернет-зв'язку або пошкодження обладнання можуть унеможливити проведення повноцінного дистанційного судового засідання. До того ж навіть у випадках технічної реалізації відеозв'язку виникають сумніви щодо забезпечення конфіденційного спілкування затриманої особи з адвокатом, контролю за дотриманням процесуальних гарантій та фіксації порушень. Крім того, якщо порівняти схожі за природою норми, виникають питання щодо можливо недостатньої регламентації дистанційної участі особи під час розгляду питання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Так, наприклад, ст. 232 КПК України регламентує проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. У ч. 3 вказаної статті зазначається, що використання у дистанційному досудовому розслідуванні

технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені цим Кодексом. У ст. 615 КПК України такі вимоги відсутні. Тобто можлива ситуація, коли формально особа буде дистанційно підключена до засідання, але якщо якість зв'язку не буде належно перевірена або забезпечена, а відповідно зображення буде відсутнє або ж буде надзвичайно низької якості, що, можливо, буде і зі звуком – у такому випадку, яким чином особа зможе пересвідчитись що її з'єднали зі слідчим суддею, яким чином слідчий суддя встановить, що спілкується він саме із затриманою особою, або ж теоретично можлива ситуація, коли особі буде обрано запобіжний захід, а вона своєю чергою, не зможе повноцінно, вільно чи доступно ставити питання чи наводити аргументи.

Ми вважаємо, що цілком зрозумілою видається причина досить обмеженої нормативної регламентації дистанційної участі особи під час обрання їй запобіжного заходу, зокрема законодавче формулювання «доступних технічних засобів відеозв'язку» (абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України), адже не завжди буде можливим користування спеціально обладнаними приміщеннями з відповідним устаткуванням, зокрема в умовах воєнного стану. Проте такий вимушений крок через реалії сьогодення не повинен бути перешкодою для забезпечення належної якості відео- та аудіо-зв'язку, для забезпечення справедливого, повноцінного і доступного судочинства. Саме тому пропонується (за аналогічним підходом у ст. 232 або ст. 336 КПК України) доповнити абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України вимогою щодо забезпечення належної якості зображення і звуку.³

³ Така пропозиція обумовлена і результатом опитування, який виявив, що 57,9 % (176 респондентів) вважають, що необхідно доповнити вказану норму вимогами щодо якості зображення та звуку (як це зроблено в інших статтях КПК, що стосуються організації дистанційної участі особи в процесуальних діях з використанням відеозв'язку – ст. 232, 336 КПК) (див. додаток В.2, пит. 2). Крім того, 60,5 % (184 респондента) опитаних вважають, що переривання зображення чи звуку або їх неналежна якість під час

Ще одним проблемним моментом, який викликає науковий інтерес, є питання дій у випадку відмови особи брати участь у засіданні в дистанційному режимі. Так, абз. 13 ч. 1 ст. 615 КПК України вказує нам, що якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється.

Утім, якщо дистанційна участь особи так і не мала місце, зокрема через відмову такої особи, який порядок дій учасників кримінального провадження? Відповідь на це питання вдалось віднайти у судовій практиці.

Так, в одному з рішень було подано апеляційну скаргу, одним з пунктів якої було порушення права на захист через те, що під час ухвалення оскаржуваного рішення суд порушив право обвинуваченого на безпосередню участь у судовому засіданні, оскільки не врахував, що він заперечував проти проведення судового засідання у режимі відеоконференції, бажав особисто бути присутнім у залі суду. Утім, апеляційний суд не встановив порушення права на захист зазначивши: «як вбачається із відеозапису судового засідання Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 12.04.2023 року, обвинувачений Особа_6 брав участь у судовому засіданні під час продовження йому строку тримання під вартою в режимі відеоконференції. Однак поводив себе зухвало та неадекватно, а під час оголошення прокурором клопотання самостійно за власним бажанням покинув приміщення відеоконференцзв'язку. А тому його право на участь судовому засіданні не порушено». Крім того, у вказаному рішенні зазначалось що, відповідно до абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений статтею 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із

дистанційної участі затриманої особи у засіданні щодо обрання їй запобіжного заходу в умовах воєнного стану – порушує право на захист (див. додаток В.2, пит. 3).

застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку для забезпечення дистанційної участі затриманої особи. Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24.02.2022 року. Відповідно до розпорядження командуючого Національної гвардії України від 24.02.2022 року № 27/8/2-1433 з 24.02.2022 року відмінено курсування варт. А тому доставка обвинувачених та засуджених осіб до суду не здійснюється. Суд фактично підсумував, що право обвинуваченого на участь у судовому засіданні не порушується [163].

Схожим було і рішення Черкаського районного суду Черкаської області, де сторона захисту ставила питання про вимогу щодо безпосередньої участі у судовому засіданні. Втім суд відмовив, зазначаючи, що відповідно до абз.12 ч. 1 ст. 615 КПК України відмовлено в задоволенні цього клопотання через об'єктивну неможливість доставити обвинувачену до Черкаського районного суду у зв'язку з військовим станом, запровадженим на території України та гарантіями, наданими Державою Україна та судом, щодо перебування засудженої в безпечному Західному регіоні України, згідно з умовами екстрадиції, узгодженими з Федеративною республікою Німеччини, та наявна технічна можливість взяти участь в судовому засіданні засобами відео- конференц- зв'язку. Оскільки обвинувачена Особа_4 категорично відмовилася брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, суд забезпечив їй таку можливість, а примусово її утримувати в залі проведення відеоконференцій перед відеокамерою працівники ДУ «Івано-Франківська установа виконання покарань №12» не можуть, тому за таких обставин суд вважає за можливе розглянути питання про обрання запобіжного заходу відносно обвинуваченої, оскільки такі дії Особа_4 свідчать про зловживання нею та її захисником своїми процесуальними правами з метою затягування розгляду даного питання, для спливу строків перебування останньої під вартою визначених в ухвалі суду про надання дозволу на її затримання з метою приводу [165].

Отже, можна констатувати, що відмова затриманого брати участь у засіданні у режимі відеоконференції, а також його вимога про безпосередню участь у такому засіданні – не будуть братись до уваги судом і не буде мати наслідком негайне звільнення такої особи за умови об'єктивної неможливості доставлення такої особи до суду та надання можливості дистанційної участі.

2.2. Тримання під вартою

Нормативне регулювання та практика застосування такого запобіжного заходу як тримання під вартою, є досить комплексним питанням. Зазначений запобіжний захід є одним з найбільш поширених заходів. До того ж кількість клопотань про його застосування суттєво збільшилось. Так, у довоєнний період, за січень – грудень 2021 року було подано понад 18 тисяч клопотань про його застосування, а за січень – грудень 2024 року кількість поданих клопотань становила вже понад 25 тисяч, що становить понад 50 % від загальної кількості (41 тисяча клопотань) [33]. Складність проблеми, а також проведене дослідження схиляє нас до виокремлення певних питань, які стосуються тримання під вартою в умовах воєнного стану, розгляд яких наведено нижче.

Щодо безальтернативності при обранні запобіжного заходу.

У квітні 2022 року були внесені суттєві зміни як до КК України, так і до КПК України, спрямовані на вдосконалення механізмів відповідальності за колабораційну діяльність та коригування порядку застосування запобіжних заходів у провадженнях щодо злочинів проти основ національної та громадської безпеки. Ці зміни ознаменували надання суду права не визначати розмір застави при вирішенні питання про застосування тримання під вартою.

Зокрема Закон 2198-IX передбачив таке положення: в умовах воєнного стану слідчий суддя або суд отримують право не визначати розмір застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у справах, що стосуються пособництва державі-агресору [74].

У вересні ж 2022 року було внесено додаткові зміни до КПК, що стосуються військовослужбовців, які скоїли військові злочини в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону 2531-IX, для військових, підозрюваних або обвинувачених у злочинах, передбачених ст. 402–405, 407, 408, 429 КК (такі як непокора, невиконання наказу, самовільне залишення частини чи поля бою, дезертирство тощо), передбачено виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без можливості альтернативи [68].

Згідно з чинною редакцією ч. 4 ст. 183 КПК, в умовах воєнного стану суд має дискреційне повноваження не встановлювати розмір застави для злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442-1 КК. Отже, законодавець закріплює пріоритет застосування найбільш суворих заходів для забезпечення національної та громадської безпеки в умовах війни. Додатково, відповідно до ч. 6 і ч. 8 ст. 176 КПК, до осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у злочинах проти національної та громадської безпеки, застосовується тримання під вартою за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, а для військовослужбовців, які підозрюються у вчиненні злочинів, визначених ст. 402–405, 407, 408, 429 КК, передбачено безальтернативний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [48].

Проте така ситуація не є новою, в Україні вже існує певна практика КСУ щодо зазначеного питання, щоправда вона є дещо контroversійною. Так, перше рішення КСУ, яке варто згадати, це рішення № 7-р/2019 від 25 червня 2019 року, де зазначалось, що обов’язкове тримання під вартою без врахування обставин справи суперечить принципу індивідуалізації покарання та практиці ЄСПЛ. Зазначено таке: “Положення ч. 5 ст. 176 Кодексу допускає застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі суто формального судового рішення, що порушує принцип верховенства права. В оспорюваній нормі обґрунтовується необхідність тримання під вартою тяжкістю злочину, що не забезпечує балансу між метою його

застосування у кримінальному провадженні та правом особи на свободу та особисту недоторканність” [82].

І відразу ж варто звернути увагу на рішення КСУ від 19 червня 2024 року № 7-р(П)/2024 (п.6.3. абз 10), де ч. 6 ст. 176 КПК було визнано такою, що відповідає Конституції України. КСУ зазначав, що особливий порядок застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за ч. 6 ст. 176 Кодексу забезпечує слідчому судді, суду можливість застосувати такий запобіжний захід лише на підставі вмотивованого судового рішення, як того вимагають ст. 8, ч. 2 ст. 29 Конституції України [83]. Відповідно, це положення було визнане таким, що відповідає Конституції України. Така зміна підходу, на наш погляд, пояснюється виключними обставинами, які наразі мають місце у нашій країні. У цьому ж рішенні КСУ звернув увагу (п.6.1 абз. 3) на те, що мета законодавця є правомірною, маючи намір посилити захист суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності, обороноздатності, державної, економічної й інформаційної безпеки України за рахунок установлення вказаною нормою Кодексу (ч. 6 ст. 176 КПК України) тимчасово (на період дії воєнного стану) особливого порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочинів, які за тяжкістю й характером є наднебезпечними в умовах воєнного стану [83].

Щодо проблем безальтернативності такого запобіжного заходу як тримання під вартою, І. А. Тітко, розглядаючи цю проблематику 2022 року, зазначав, що існує три аспекти, на які варто поглянути у вказаному питанні. Конституційний аспект передбачає, що ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України не можуть бути визнані неконституційними автоматично за логікою рішення КСУ 2019 року, адже зміни (ч. 6 та 7 ст. 176 КПК України) були прийняті лише 2022 року, є новими положеннями закону, конституційність яких не оспоровалась і які не оцінювались КСУ на предмет їх відповідності Конституції України. Втім, якщо теоретично припустити, що станом на 2022 рік постало би питання оцінки відповідності вказаних положень Конституції

України, незважаючи на рішення 2019 року, існує можливість визнання таких положень конституційними, зокрема через призму історико-правового підходу, з огляду на воєнний стан (тим більш, що аргументацію до такого варіанту можна віднайти в окремих думках суддів КСУ, які не погодились із рішенням 2019 р.). Щодо міжнародно-правового аспекту, І. А. Тітко зазначає, що відступ від положень Євроконвенції хоча і допускається за умови подання дерогаційної ноти (підкреслюється відсутність такої ноти від України щодо ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України), втім відкритим лишається питання можливості відступу від практики ЄСПЛ, яка ґрунтується на тлумаченні положень Євроконвенції. Виокремлюється і кримінальний процесуальний аспект, під яким мається на увазі суперечність нововведень уже наявним нормам КПК України. Наприклад, зазначається, що абз. 8 ч. 4 ст. 183 КПК України містить дискреційні положення, не виключається ситуація, коли в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого однією (кількома) із перелічених статей КК, слідчим суддею, судом все ж буде визначено можливість внесення застави. І у разі внесення такої застави, тримання під вартою буде автоматично скасовано, що матиме наслідком порушення ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України, де містяться норми про безальтернативність вказаного запобіжного заходу [92].

Загалом варто підкреслити, що прийняті зміни до КК і КПК України свідчать про посилення заходів, спрямованих на захист національної безпеки в умовах воєнного стану, що є досить очікуваним через ситуацію в країні. Однак виникає два питання у рамках блоку: по-перше, чи можливо обґрунтувати та вважати допустимим явищем контрверсійні рішення КСУ, стосовно єдиного питання? По-друге, чи можливо вважати прийнятним той факт, що положення ч. 6 ст. 176 КПК України, яке визнане конституційним, не відповідає практиці ЄСПЛ?

Насамперед зазначимо, що у питанні контрверсійності рішень КСУ слід зауважити, що, хоча формулювання ч. 5 та ч. 6 ст. 176 КПК України

формально відрізняються, на нашу думку, ці відмінності мають передусім технічний характер. У ч. 5 ст. 176 було прямо передбачено обмеження застосування альтернативних запобіжних заходів щодо осіб, підозрюваних або обвинувачених у певній категорії злочинів. Своєю чергою, ч. 6 цієї статті встановлює можливість обмеження застосування таких альтернативних заходів лише за наявності обґрунтованих ризиків, визначених у ст. 177 КПК України. Проте на практиці перелічені категорії злочинів у ч. 6 ст. 176 КПК України – це злочини проти основ національної безпеки, пов’язані з тероризмом, збройними формуваннями, воєнними злочинами. Знаючи це, можна стверджувати, що ймовірність того, що суд визнає наявність таких ризиків, є майже абсолютною. Отже, ч. 6 ст. 176, формально передбачаючи індивідуалізацію обмеження свободи та можливість застосування альтернативних заходів, фактично зберігає безальтернативний характер тримання під вартою для відповідних категорій злочинів. На нашу думку, це свідчить про те, що формальна наявність «ризиків» у законі слугує радше процесуальною умовністю, ніж реальною підставою для застосування альтернатив, що має бути враховано при оцінці конституційності та практичної реалізації зазначеної норми.

Насамперед варто зазначити, що на нашу думку, розходження позицій КСУ 2019 і 2024 років можливе лише за умови переконливого обґрунтування зміни національного контексту та суворого дотримання засад правової визначеності. 2019 року КСУ, спираючись на ст. 5 Конвенції та практику ЄСПЛ, критикував безальтернативність тримання під вартою як несумісну з індивідуалізацією обмеження свободи. 2024 року Суд допустив застосування більш жорстких підходів, апелюючи до виключних обставин воєнного стану. Такий відступ як явище не є сам по собі протиправним: конституційна юрисдикція не «заморожує» свої правові позиції й може їх коригувати, коли істотно змінюються фактичні обставини (зокрема наприклад – масштабна збройна агресія). Хоча і варто визнати, що практика зміни конституційної

позиції викликає обґрунтовані сумніви у стабільності й передбачуваності конституційної практики.

Відповідь на друге питання є дещо складнішою. Практика ЄСПЛ (зокрема, «Ідалов проти Росії», «Хайредінов проти України», «Харченко проти України», «Buzadji v. Moldova», «Letellier v. France», «МакКей проти Сполученого Королівства») послідовно вимагає індивідуалізованого обґрунтування позбавлення свободи, появи «презумпції звільнення» після первинного взяття під варту та реального розгляду менш інтенсивних альтернатив. Моделі «автоматичного» або «безальтернативного» тримання під вартою у визначених категоріях справ суперечать цим стандартам. Конвенція допускає відступи за ст. 15 (дерогація) у разі війни чи іншої надзвичайної ситуації, але такі відступи є законними лише за умови: офіційного повідомлення Генерального секретаря Ради Європи, доведення суворой необхідності, а також встановлення запобіжників, які б унеможливлювали свавілля (див. 1.2.2). Раніше вже було встановлено, що навіть за наявності дерогації, ЄСПЛ перевіряє наявність необхідності певних заходів, а також наявність запобіжників (див. 1.2.2, зокрема, «Браннінган та МакБрайд проти Сполученого Королівства», «Аксой проти Туреччини»), тобто сама по собі потреба відступу – не надає державі абсолютні повноваження.

Варто зазначити і рішення у справі ЄСПЛ «Грубник проти України», де зазначено, що обмеження альтернативності застосування запобіжних заходів може бути допустимим за умов наявності достатніх обґрунтувань та коли таке обмеження відповідає тяжкості злочину і потенційним ризикам для слідства чи суспільства. У цій справі Суд констатував, що тримання під вартою, навіть за умови обмеження альтернатив, може відповідати ст. 5 Конвенції за умови, що рішення національних органів є мотивованим і здійснене з оцінкою фактичних ризиків. Такий підхід підтверджує, що національне законодавство, яке передбачає обмеження альтернативних заходів у випадках особливо тяжких злочинів, не обов'язково суперечить

стандартам Конвенції, якщо існують формалізовані підстави та забезпечений контроль суду над їх застосуванням [203].

Отже, відповідь на обидва питання є умовно-позитивною лише за дотримання жорстких передумов. Відступ КСУ від позиції 2019 р. можна вважати виправданим виключністю обставин. Що ж до невідповідності ч. 6 ст. 176 КПК стандартам ЄСПЛ, вона теоретично може бути прийнятною лише в режимі належно оформленої дерогації та виключно у «суворо необхідному» обсязі; за відсутності дерогації така невідповідність з високою вірогідністю призведе до порушення стандартів Конвенції.

У цьому ж блоці доречно дослідити і співвідношення ч. 6 ст. 176 з ч. 8 ст. 176 КПК України. У ч. 6 ст. 176 КПК України, як ми вже встановили, передбачається, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 437-442-1 КК України, за наявності ризиків, зазначених у статті 177 цього Кодексу, застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Тоді як у ч. 8 ст. 176 КПК України зазначається, що під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402-405, 407, 408, 429 КК України застосовується виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Ключовою відмінністю є оцінка ризиків судом, яка присутня у положенні ч. 6 ст. 176

На вказану проблему звертав увагу О. М. Дроздов, який зазначав, що норма ч. 8 ст. 176 КПК України є неконституційною, порушує презумпцію свободи, пропорційність, рівність, судову незалежність і навіть допустимі межі обмежень у воєнний час. Фактично повертає «автоматичний арешт», який КСУ вже визнавав неконституційним раніше [26].

На наш погляд, навіть враховуючи, що воєнний стан вимагає підвищеної дисципліни та оперативності реагування у військовій сфері, це не виправдовує повної відмови від судової дискреції у розглядуваному випадку.

Навпаки, збережена інституційна спроможність судової системи України свідчить про відсутність тих виключних обставин, за яких держава могла б обґрунтовано відмовитися від індивідуального судового контролю. У сучасних українських реаліях держава здатна забезпечити оцінку ризиків у кожній конкретній справі, а отже, автоматизм обмеження свободи не є ні необхідним, ні неминучим. Тож, на наш погляд, ч. 8 ст. 176 КПК України виходить за межі допустимого обсягу заходів відступу від конвенційних вимог, оскільки запроваджує надмірне, непропорційне та дискримінаційне втручання у право на свободу, яке не є суворо зумовленим гостротою становища та не відповідає жодним міжнародним стандартам.

Продовження строку тримання під вартою керівником прокуратури. Частина 2 ст. 615 передбачає, що строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, а сам строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування.

Наведене правило є прикладом делегування керівнику прокуратури окремих судово-контрольних функцій, про що вже обговорювалось в підрозділі 1.3. цієї роботи. Припускаємо, що законодавець мав на меті встановити контроль за законністю тримання під вартою, встановити суб'єкта, яка б попередила будь-яке порушення процедури, прав і свобод особи, яка перебуває під таким запобіжним заходом, проте водночас, ми не можемо погодитись з таким рішенням. Хоча, на перший погляд, керівник відповідного органу прокуратури і не є стороною у певному кримінальному провадженні, питання його упередженості все ж залишається відкритим.

Міжнародні стандарти дійсно передбачають можливість, що затримана особа буде доставлена не до судді, а до «суб'єкта, який здійснює

судовий контроль» (в іншому перекладі «посадова особа»). Така посадова особа не є ідентичною «судді», але все ж повинна володіти певними атрибутами останнього, тобто відповідати певним умовам, кожна з яких виступає гарантією для заарештованої особи. Першою з таких умов є незалежність від виконавчої влади та сторін. Це не означає, що «посадова особа» не може певною мірою підпорядковуватися іншим суддям або посадовим особам за умови, що ці особи також користуються подібною незалежністю [229, par. 31].

Крім того, існують як процедурні, так і сутнісні вимоги. Процедурна вимога зобов'язує «посадову особу» особисто заслухати особу, яку було доставлено до неї. Сутнісна вимога покладає на неї обов'язок перевірити обставини, які свідчать на користь або проти тримання під вартою, прийняти рішення, керуючись правовими критеріями, про те, чи є підстави для виправдання тримання під вартою, і ухвалити звільнення, якщо таких підстав немає. Перевіряючи, чи виконуються ці умови, Суд не розглядає питання, які не стосуються конкретної справи, наприклад, чи відповідає посадова особа вимогам до здійснення судових повноважень, виходячи з її підготовки або досвіду [229, par. 31].

Як можемо побачити, до таких випадків існує низка вимог, незалежність від виконавчої влади і сторін, особиста присутність, обов'язок перевірити всі обставини справи відповідно до закону. На наш погляд, все ж таки норма ч. 2 ст. 615 КПК України не є доцільною, зважаючи на, як припущення – потенційну упередженість, як факти – схильність (відповідно до зазначеної на початку підрозділу статистики) органів прокуратури до обрання найбільш обмежуючого запобіжного заходу та відсутність нормативної вимоги особистої присутності (відповідно до міжнародних стандартів).

Судова практика є досить ненапрацьованою у такому питанні. Одне з небагатьох рішень є цікавим. Так, у рішенні ВАКС від 25 жовтня 2022 року, частково велась мова про незаконність винесеної постанови прокурора про

продовження тримання під вартою з огляду на фактичне відсторонення сторони захисту від розгляду питання продовження запобіжного заходу. Так, заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Особа_9 виніс постанову, якою в порядку ст.615 КПК України продовжено підозрюваному Особа_1, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою у Державній установі «Київський слідчий ізолятор» строком на один місяць, тобто до 14.11.2022 включно. Суд, посилаючись на Конституцію України, зауважив, що при виконанні функцій держави він має зважувати наявність/відсутність можливості забезпечити безпеку всіх учасників провадження під час проведення судових засідань в умовах воєнного стану. У разі наявності сумнівів у безпечності заходів або наявності ризиків для безпеки осіб, які беруть у них участь – суд не може наражати на небезпеку таких осіб. Посилаючись на численну кількість ракетних ударів, влучання поблизу судової установи, відсутність укриттів, зокрема і для осіб, які тримаються під вартою, суд зазначив, що за таких обставин, забезпечення безпеки останнього в умовах постійних ракетних обстрілів суд, у період, починаючи з 10.10.2022, можливості не мав, про що було зазначено в ухвалі слідчого судді від 12.10.2022. Щодо доводів захисника про необхідність забезпечення судового розгляду шляхом проведення відеоконференції було зазначено, що вони є необґрунтованими, оскільки захисником не враховане запровадження аварійних відключень в м. Києві, водночас суд працював у проміжках між сигналами «повітряна тривога», а проведення відеоконференції зобов'язує суд попередити та узгодити час проведення такої з працівниками Державної установи «Київський слідчий ізолятор» заздалегідь, що не було можливим виконати з огляду на невідомий час запусків ракет ворогом. Поряд з цим захисник залишив поза увагою те, що суд зобов'язаний забезпечити безпеку, в тому числі своїх працівників, які задіяні у процесі підготовки та проведення судових засідань, зокрема в режимі відеоконференції. При цьому КПК України прямо не пов'язує право керівника органу прокуратури на прийняття

відповідної постанови про продовження строку тримання під вартою із об'єктивною неможливістю слідчого судді здійснювати повноваження щодо судового контролю, на відміну від питання обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яке КПК прямо пов'язує із об'єктивною неможливістю розгляду слідчим суддею такого питання в установленому цим кодексом порядку [104].

Зважаючи на міжнародні стандарти, які передбачають процедурну і матеріальну вимоги до контролюючого «суб'єкта, який здійснює судовий контроль», а також статистичні дані, – вважаємо, що існування положення ч. 2 ст. 615 КПК у теперішньому вигляді є недоцільним. Крім того, судова практика висвітлила проблеми такої норми, такі як потенційна неможливість участі сторони захисту під час прийняття відповідного рішення (що є також порушенням зазначених вище міжнародних стандартів). На нашу думку, враховуючи релевантні обставини (повітряні тривоги, ракетні та дроніві обстріли), для забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та працівників відповідних органів можна зберегти повноваження керівника органу прокуратури продовжувати строк тримання під вартою, за умови встановлення двох обов'язкових вимог. Перша вимога передбачає встановлення в законі чіткої об'єктивної неможливості суду здійснювати свої повноваження, як зазначено у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, де вказується, що виключно якщо «відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень».⁴ Друга вимога стосується обов'язкової участі особи, стосовно якої вирішується питання про продовження строку тримання під вартою.⁵ І хоча суди звертають увагу, що підставою застосування ч. 2 ст. 615 КПК України пов'язано з частими тривогами, відключеннями електроенергії, що унеможлиблює особисту присутність особи, на наш погляд, наявність відеоконференції є необхідним. Так, зважаючи на нерегулярність відключень

⁴ За результатами анкетування 75,7% респондентів погодились з тим, що відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень є обов'язковою умовою (див. додаток В.2, пит. 4).

⁵ За результатами анкетування 53% респондентів погодились, що необхідна особиста присутність особи, 47% зазначили, що достатньо буде можливості надати письмові пояснення (див. додаток В.2, пит. 5).

електроенергії, важко або іноді навіть неможливо забезпечити наявність зв'язку. Втім, на нашу думку, держава, поміщуючи особу під варту, бере на себе відповідальність за її утримання. До такої відповідальності належить і забезпечення особі права на захист. Тобто, якщо державні установи тимчасового тримання (СІЗО) не мають належного матеріального забезпечення (зокрема генератори та інтернет зв'язок під час відключень), це не повинно бути проблемами утримуваної там людини, оскільки остання не має жодної можливості вплинути або змінити це. Аргументувати обмеження прав затриманого (зокрема права на захист) відсутністю генераторів чи засобів інтернет зв'язку, на наш погляд, є некоректним. Тому, якщо вже і надавати повноваження керівнику органу прокуратури стосовно продовження строку тримання під вартою, то необхідно забезпечити затриманому або принаймні його захиснику можливість бути присутнім. Такі оновлені положення забезпечать не тільки зрозумілість, а й будуть відповідати міжнародним стандартам під час вирішення питання щодо тримання під вартою.

Щодо автоматичності продовження строків тримання під вартою. У ч. 5 ст. 615 КПК зазначається, що у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею, керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Частина 6 ст. 615 КПК України передбачає, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці [48].

Викладаючи своє бачення на допустимість автоматичного продовження строків тримання під вартою, варто згадати, що ч. 6 ст. 615

КПК України була визнана такою, що не відповідає Конституції України. Такий висновок було викладено у рішенні КСУ 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 року, де у п. 7.2 зазначалось, що оспорювані приписи КПК не відповідають змісту принципу презумпції невинуватості стосовно його вимоги: «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». КСУ України наголосив, що принцип презумпції невинуватості, закріплений у Конституції України, поширюється на всі стадії кримінального провадження, включаючи етапи обрання або продовження запобіжного заходу щодо особи. Це означає, що принцип *in dubio pro reo*, який є невід'ємною складовою частиною презумпції невинуватості, зобов'язує суд при ухваленні рішення про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою враховувати необхідність чітко мотивувати своє рішення, іншими словами, вмотивоване судове рішення є необхідним [84].

Крім того, дослідивши міжнародний досвід, можна стверджувати, що наявність обґрунтованої підозри в тому, що заарештована особа вчинила правопорушення, є умовою *sine qua non* для законності продовження тримання під вартою, але після певного часу цього вже недостатньо. Суд повинен встановити, чи інші підстави, наведені відповідними органами досудового розслідування, продовжували виправдовувати позбавлення волі, чи були підстави «релевантними» та «достатніми» та чи національні органи проявили «особливу ретельність» у веденні провадження. У цьому контексті мають враховуватися складність та особливі характеристики розслідування [211, par. 114].

У справі «МакКея проти Сполученого королівства» від 2006 року зазначалось, що перегляд має бути обов'язковим і не може залежати від клопотання затриманої особи; перегляд як такий слід відокремлювати від перегляду, зазначеного у п. 4 ст. 5 Конвенції, яка надає затриманій особі право подати клопотання про звільнення. Обов'язковість перегляду потрібна задля виконання мети п. 3 ст. 5 Конвенції, оскільки особа, яка зазнала

жорстокого поводження, може бути не у змозі подати заяву з клопотанням про перегляд суддею її тримання під вартою [222, par. 34].

У справі «Тазе проти Румунії» від 2008 року зазначалось, що особа, обвинувачена у скоєнні правопорушення, за загальним правилом, завжди повинна бути звільнена до суду, якщо держава не може довести, що існують «релевантні та достатні» підстави для обґрунтування продовження тримання під вартою. Обґрунтованість будь-якого періоду тримання під вартою незалежно від його тривалості повинна бути переконливо доведена органами влади. Квазіавтоматичне продовження тримання під вартою суперечить гарантіям, встановленим у ст. 5 § 3 Конвенції [231, par. 40]. У цій справі зазначалось, що національні органи п'ять разів продовжували тримання заявника під вартою, використовуючи одну й ту саму формулу, без детального пояснення підстав для своїх рішень. Суд не може погодитися з твердженням уряду, що відсутність обґрунтування в рішеннях суду першої інстанції була компенсована доказами, наявними в матеріалах справи. Суд зазначив, що лише надання мотивованого рішення дозволяє забезпечити публічний контроль за здійсненням правосуддя [231, par. 41].

З проаналізованого виходить, що визнання ч. 6 ст. 615 КПК України такою, що не відповідає Конституції України, є досить виправданим. Такими ж аргументами можна обґрунтувати недоречність ч. 5 ст. 615 КПК, оскільки за формулюванням і своєю суттю, вказані частини є досить схожими. Крім того, ЄСПЛ у своїй практиці наголошує на необхідності індивідуалізованого обґрунтування тримання під вартою. Наприклад, у справі «Чанєв проти України» від 2014 року Суд зазначив, що автоматичне продовження тримання під вартою без належного судового контролю може порушувати статтю 5 Європейської конвенції з прав людини. На нашу думку, дійсно, з одного боку, норма ч. 5 ст. 615 КПК України може бути виправданою в умовах воєнного стану, коли забезпечення своєчасного судового розгляду може бути ускладнене через об'єктивні обставини (обстріли, повітряні тривоги). Проте, вважаємо, що потенційно недоречним є використання

такого підходу до необмеженого кола осіб, які тримаються під вартою. Раніше у дослідженні можна було помітити додаткову суворість зі сторони як законодавця, так і конституційних органів, зокрема щодо порядку застосування запобіжних заходів, а саме безальтернативність тримання під вартою для певного кола злочинів (ч. 6 та ч. 8 ст. 176 КПК України). Цілком логічним буде припустити, що такі злочини, які за своєю природою несуть підвищену небезпеку суспільному добробуту, обороноздатності держави, суспільному правопорядку, конституційному ладу – саме стосовно них, беззаперечно можна допустити автоматичне продовження строку тримання під вартою. Оскільки, на наш погляд, у період воєнного стану, доцільно передусім фокусувати зусилля на притягнення до відповідальності найбільш небезпечних для суспільства і держави осіб.

Щодо забезпечення вимог статей 2 і 3 ЄКПЛ при триманні під вартою в умовах воєнного стану. Неможливо обійти стороною і питання укриттів у СІЗО. Уже була ситуація, коли ворог завдав удару по одному з місць тримання під вартою, зокрема 28 липня 2025 року, внаслідок удару по будівлі Біленьківської виправної колонії № 99 загинуло 17 людей, 42 – отримали поранення та 40 – отримали ушкодження [37]. Щодо питання відсутності укриттів на території СІЗО висловлювалась Д. Л. Аббасова, яка зазначала, що адвокати мотивують клопотання про зміну запобіжного заходу тим, що підозрюваний чи обвинувачений мають право перебувати у бомбосховищі як і інші особи, відносно яких не застосовано запобіжний захід. Утім, суди часто відмовляють у задоволенні таких клопотань, виходячи з того, що умови тримання, які впливають на безпеку життя та здоров'я підозрюваного або обвинуваченого, не можуть бути вирішальною підставою для зміни запобіжного заходу. Однак згадувана авторка також встановила, що існує і діаметрально протилежна судова практика, зокрема коли суди враховують стан здоров'я особи, її захворювання, зазначаючи, що виконання завдань кримінального провадження у таких випадках не є превалюючим над потенційно небезпечними наслідками для життя та здоров'я таких осіб. Як

альтернативу Д. Л. Аббасова пропонує евакуацію осіб, які перебувають під вартою, зазначаючи, що умови транспортування та застосування спеціальних засобів примусу можуть входити у конфронтацію з положеннями ст. 3 Конвенції. З огляду на це, під час евакуації осіб, які тримаються під вартою авторка пропонує враховувати критерії, сформовані у практиці ЄСПЛ: 1) простір, доступний ув'язненому під час перевезення; 2) кількість осіб у камері транспортного засобу; 3) освітлення та вентиляція в камерах для транспортування; 4) захист від зовнішніх температур; 5) наявність харчування, питної води та спального місця під час тривалих перевезень; 6) кількість поїздок; 7) наявність ремня безпеки або спеціальних умов транспортування для осіб з особливими потребами; 8) необхідність застосування спеціальних засобів примусу [1, с. 59].

На нашу думку, необхідно звернутись до судової практики для встановлення прикладів урахування чи неврахування скарг осіб, які тримаються під вартою або яким обирають запобіжний захід за відсутності укриттів на території відповідних установ.

Так, у рішенні Одеського апеляційного суду від 16 жовтня 2024 року скаргник просив змінити запобіжний захід або зменшити розмір застави. Як один із аргументів фігурувало твердження, що СІЗО не містить належного укриття, відтак її життя перебуває у постійній небезпеці. У відповідь на зазначене Суд відповів, що візьме до уваги доводи обвинуваченої з приводу відсутності бомбосховища в ДУ «Одеський слідчий ізолятор», водночас з огляду на тяжкість інкримінованого злочину та наявність ризиків, констатує, що застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є обґрунтованим [139].

У справі Миколаївського районного суду Одеської області № 494/1319/20 від 22 березня 2023 року йшлося про продовження строку тримання під вартою. Захисник утриманого посилався на незабезпечення умов тримання, а саме на відсутність бомбосховища. Проте, суд зазначив, що для підготовки та проведення евакуації засуджених та осіб, взятих під варту,

у Мін'юсті, Національній поліції, Службі правопорядку, їх територіальних (міжрегіональних, регіональних) органах, СІЗО, СБУ утворюються тимчасові органи з евакуації – комісії з питань евакуації. В установах для попереднього ув'язнення та виконання покарань заходи з підготовки та проведення евакуації організовуються та здійснюються їх адміністраціями. Отже, суд не наділений повноваженнями щодо переведення Особа_5 до іншого безпечного місця тримання під вартою, але вважає необхідним доручити начальнику Державної установи «Одеський слідчий ізолятор» забезпечити додержання прав обвинуваченого Особа_5 на безпечні умови тримання під вартою [133].

В одній зі справ, яка розглядалась Одеським апеляційним судом від 14 серпня 2023 року, обвинувачений зазначає, що його життя та здоров'я перебуває під загрозою в умовах установи виконання покарань, так під час повітряних тривог він не має змоги піти до бомбосховища, оскільки воно відсутнє на території установи виконання покарань. Суд зазначив, що колегія суддів враховує доводи обвинуваченого щодо відсутності бомбосховища на території виконання покарань, однак такі обставини не можуть стати підставами для зміни запобіжного заходу, тим більше, під час повітряних тривог необхідно дотримуватись загальних правил, які вочевидь надаються в умовах установи виконання покарань [138].

У справі Корабельного районного суду м. Миколаєва № 488/406/21 від 30 листопада 2022 року зазначалось, що відповідно до ст.8 ЗУ Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади запроваджувати та здійснювати евакуацію обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, що перебувають у СІЗО, з установ виконання покарань, розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості, тому посилення обвинуваченого Особа_4 та його захисника на існування реальної

загрози життю та здоров'ю обвинуваченого через перебування його в установі СІЗО, як режимному об'єкті є необґрунтованим. З цих же підстав суд вважає за необхідне відмовити обвинуваченому Особа_4 у його клопотанні про переведення його до іншого СІЗО на території України через відсутність в СІЗО м. Миколаєва бомбосховища, вважаючи його необґрунтованим [131].

У справі Одеського апеляційного суду № 521/12324/18 від 5 вересня 2022 року захисник Особа_7 в інтересах обвинуваченого Особа_8 подав апеляційну скаргу, якою просив скасувати або змінити ухвалу Малиновського районного суду м. Одеси від 10.08.2022 року та застосувати до обвинуваченого запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, за місцем його проживання: АДРЕСА_2, або особисте зобов'язання чи визначити заставу в сумі 300000 грн, посилаючись на те, що ухвала суду постановлена з порушеннями норм процесуального права та висновки суду не відповідають фактичним обставинам справи і зокрема посилався на відсутність бомбосховищ за місцем утримання особи. Проте суд відхилив останній аргумент зазначивши, що в установах для попереднього ув'язнення та виконання покарань заходи з підготовки та проведення евакуації організовуються та здійснюються їх адміністраціями [137].

У справі Дніпровського апеляційного суду № 208/2509/22 від 24 листопада 2022 року особа подала апеляційну скаргу, де просила скасувати ухвалу суду першої інстанції та постановити нову, якою змінити йому запобіжний захід з тримання під вартою на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту. В обґрунтування своєї позиції одним з аргументів наведений той факт, що його перебування у СІЗО, у якому відсутні бомбосховище, нормальне освітлення та свіже повітря, складають реальну небезпеку для його здоров'я та життя. Проте Суд зазначив, що не заслуговують на увагу й твердження обвинуваченого про те, що він перебуває у місцях позбавлення волі, де відсутні бомбосховище, нормальне

освітлення та свіже повітря, оскільки це питання відноситься до компетенції адміністрації установи, в якій перебуває особа [119].

Як можна побачити, позиція судів не є досить чіткою. Хоча факт відсутності бомбосховищ чи проведення евакуації іноді і береться до уваги, проте частіше така відповідальність перекладається на відповідні установи, де особа утримується або не береться до уваги взагалі. Крім того, навіть у випадку визнання судом важливості наявності укриття, аргумент щодо його відсутності не може слугувати підставою для зміни запобіжного заходу на більш м'який. З огляду на невизначеність ситуації, на нашу думку, існує необхідність звернутись до міжнародних стандартів з метою побудови орієнтиру для розвитку правової думки.

Отже, Україна як сторона ключових міжнародних договорів у сфері прав людини, зобов'язана дотримуватися загальновизнаних стандартів поведінки з особами, які перебувають у місцях несвободи. Ці зобов'язання випливають з низки міжнародних актів, серед яких Конвенція, Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандарти поведінки з в'язнями (Правила Нельсона Мандела) та Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Вони вимагають забезпечення поваги до людської гідності, захисту від катувань, жорстокого чи принизливого поведінки та гарантованого доступу до медичної допомоги.

Згідно з Європейськими пенітенціарними правилами, особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені. Утримання у неналежних умовах не може виправдовуватися обмеженими ресурсами, а діяльність пенітенціарних установ має відповідати законодавчим нормам у сфері охорони здоров'я та безпеки [80, ч. 1, п. 2, 4]. Такі вимоги містять і Правила Нельсона Мандела (правило 1), які зобов'язують держави забезпечувати безпеку як ув'язнених, так і персоналу установи. Крім того, жодні надзвичайні обставини, логічно припустити, що і зокрема збройні конфлікти чи надзвичайні ситуації, не можуть слугувати підставою для виправдання порушень прав людини [250].

Тобто зобов'язання України в умовах воєнного стану є особливо важливими. Під час періоду збройного конфлікту держава повинна забезпечити захист осіб, які не можуть самостійно ухвалювати рішення стосовно власної безпеки. Серед основних обов'язків держави можна виділити такі: забезпечення фізичної безпеки ув'язнених, зокрема шляхом створення укриттів для захисту від обстрілів, проведення вчасної евакуації у разі виникнення загрози їхньому життю, забезпечення продовольством, водою та товарами першої необхідності, а також своєчасне розслідування порушень прав людини.

У світовій практиці особливого значення набуває досвід ЄСПЛ, який у численних рішеннях, таких як «Кудла проти Польщі» від 2000 року⁶ [216, par. 94] та «Муржич проти Хорватії» від 2016 року [224, par. 99], підкреслював обов'язок держави забезпечувати адекватні умови тримання під вартою. Зокрема, Суд наголошує, що утримання осіб у місцях несвободи повинно відповідати стандартам, які виключають ризики, що можуть прирівнюватися до катувань чи нелюдського поводження. У випадку невиконання цих обов'язків держава може бути визнана відповідальною за порушення ст. 3 Конвенції.

Отже, надання належного рівня захисту прав людини у місцях несвободи є складовою частиною міжнародних зобов'язань України. Тому будь який факт, хай то наявність укриттів чи надання можливості туди дістатись, на нашу думку, повинен враховуватись при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки у майбутньому це потенційно може слугувати підставами для визнання порушень статей 2 і 3 ЄКПЛ, а саме: порушення права та життя та порушення заборони катувань жорстокого або такого, що принижує гідність поводження. Виконання цих зобов'язань потребує системного підходу, який включає узгодження

⁶ Хоча справа стосувалася утримання в СІЗО осіб із хворобами, абзац 94 цього рішення містить загальні принципи щодо обов'язку держави забезпечувати умови тримання під вартою, сумісні з повагою до людської гідності, а також охорону здоров'я та благополуччя ув'язнених, що може застосовуватися і в ширшому контексті, зокрема у разі надзвичайних обставин (наприклад, повітряні тривоги) для осіб, які перебувають у СІЗО.

національного законодавства з міжнародними стандартами, а також належне фінансування пенітенціарних установ. Без цього держава ризикує зіткнутися не лише з проблемами внутрішнього правозастосування, але й із відповідальністю за порушення прав осіб, які перебувають у місцях несвободи.⁷

Щодо співвідношення ч. 6 ст. 176 та ч. 2 ст. 183 КПК України. 2022 року ст. 176 КПК України було доповнено частиною 6, де зазначалось, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109-114-2, 258-258-4, 260, 261, 437-442-1 КК України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 цього Кодексу, застосовується запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 цієї статті, тобто у вигляді тримання під вартою.

Проте існує і ч. 2 ст. 183 КПК України, де передбачається, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не може бути застосований, окрім як до раніше не судимої особи, у випадках, коли передбачене покарання у вигляді позбавлення волі понад п'ять років або до п'яти років (але виключно за наявності ризиків, передбачених ст. 177 КПК України та якщо особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину); раніше судимої особи при потенційному покаранні у вигляді позбавлення волі понад три роки або до трьох років (але за наявності ризиків, передбачених у ст. 177 КПК України та переховування, перешкоджання, повідомлення про підозру у вчиненні іншого злочину) [48].

Вбачається, що існує колізія цих норм, оскільки, якщо звернутись до КК України, то зможемо побачити, що низка статей з переліку ч. 6 ст. 176 КПК України, наприклад ч. 2 ст. 109, ч. 3 та ч. 4 ст. 111-1, 258-2 КК України не встановлюють покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 3 роки, а отже, і не підпадають під випадки призначення тримання під вартою,

⁷ За результатами анкетування 72,7 % респондентів погодились з тим, що наявність чи відсутність укриттів повинна братись до уваги (див. додаток В.2, пит. 6). А також 77 % респондентів погодились з тим, що відсутність укриття (бомбосховища) може бути розцінене як порушення ст. 2 та/або ст. 3 ЄКПЛ (див. додаток В.2, пит. 7).

які передбачаються ст. 183 КПК України. Більше того, ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України не передбачають позбавлення волі як покарання взагалі, бо останні є кримінальними проступками, які відповідно до ст. 299 КПК України не передбачають застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

До того ж слід урахувати, що такі проблеми нормативної неузгодженості вже були предметом наукового аналізу в доктрині кримінального процесуального права. Зокрема, Д. В. Колодчин, досліджуючи положення ч. 5 ст. 176 КПК України (яка на сьогодні вже не діє), звертав увагу на законодавчий дефект, зумовлений відсутністю належної узгодженості між спеціальними правилами обрання тримання під вартою та загальними положеннями ст. 183 КПК України. Виходячи з логіки, запропонованої науковцем, подолання колізії між спеціальними положеннями ст. 176 КПК України та загальними приписами ст. 183 КПК України не може здійснюватися шляхом виключно формального або системного тлумачення кримінального процесуального закону. Науковець обґрунтовує необхідність застосування телеологічного способу інтерпретації, який передбачає з'ясування мети, що переслідував законодавець, установлюючи особливий режим застосування тримання під вартою щодо окремих категорій кримінальних правопорушень. За такого підходу суд, вирішуючи питання про застосування запобіжного заходу, має виходити з пріоритету спеціальної норми, спрямованої на забезпечення підвищеного рівня кримінально-процесуального реагування, та утримуватися від механічного поширення загальних положень щодо альтернативності тримання під вартою, якщо це нівелює досягнення законодавчої мети. Отже, колізія повинна вирішуватися не шляхом формального узгодження норм, а через пріоритет цільового призначення спеціального правового регулювання, навіть за наявності законодавчої технічної недосконалості [40, с. 116–123].

На сьогодні існує схожа ситуація, коли ч. 6 ст. 176 КПК встановлює випадки обов'язкового призначення запобіжного заходу у вигляді тримання

під вартою, але відповідно до ст. 183 КПК такий запобіжний захід не може бути призначений у відповідних випадках.

Для надання більш точної відповіді на вказану проблему варто звернутись до Пояснювальної записки законопроекту, яким було запроваджено ч. 6 ст. 176 КПК України. В ній було встановлено наявність обставин, які «свідчили про існуючі факти та ризики порушення особами, підозрюваними (обвинуваченими) у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів проти основ національної та громадської безпеки України, вимог КПК України, переховування від органів досудового слідства та суду, що має наслідком невиконання останніми передбачених ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження, за умов існуючої військової агресії РФ проти України, під час якої використовуються різноманітні форми та методи дестабілізації та впливу на внутрішньополітичні та соціальні процеси держави» [78].

Крім того, щодо проблем у ст. 176 та ст. 183 КПК України висловлювались і О. В. Капліна, І. О. Крицька та А. Р. Туманянц. Авторки звертали увагу на значну кількість проблем, які випливають з нововведеної норми ч. 6 ст. 176 КПК України та зазначали таке: «з огляду на останню тезу ще раз нагадаємо, що наразі як у ч. 6 ст. 176, так і в ч. 8 ст. 176 КПК серед переліку злочинів, по яких як основний запобіжний захід може обиратися лише тримання під вартою, є навіть нетяжкі – як відмічалось вище, йдеться, наприклад, про ч. 2–3 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110–2, ч. 3–4 ст. 111–1, ч. 1 ст. 114–2, ч. 1 ст. 258–1, ч. 1 ст. 258–2, ч. 1 ст. 260, ч. 2 ст. 442 КК України). Зважаючи на це, як виглядається, законодавцю доцільно було б ретельніше підійти до переліку злочинів, наведених у відповідних положеннях ст. 176 КПК, залишивши лише ті з них, санкція за які є понад п'ять років позбавлення волі. Це видається доцільним і в ключі питання про співвідношення ч. 6 ст. 176 та ч. 2 ст. 183 КПК, на що звертали увагу вище» [36, с. 297].

Вважаємо за необхідне погодитись із запропонованим підходом, а саме з пропозицією зменшення переліку, який зазначений у ч. 6 ст. 176 КПК України шляхом виключення нетяжких злочинів.

Але як альтернативу можна запропонувати інший підхід. Теоретично можлива ситуація, коли ч. 6 ст. 176 КПК України передбачає безальтернативне тримання під вартою, а положення ст. 183 КПК України забороняють його застосування. У такому разі виникає ризик, що особа взагалі залишиться без будь-якого запобіжного заходу. Тому доцільно вважати, що положення ст. 183 КПК України повинні мати пріоритет над ч. 6 ст. 176. Хоча норми останньої спрямовані на реагування на нові реалії воєнного стану і можуть розглядатися як «спеціальні» у цьому контексті, КК України дозволяє встановлювати рівень суспільної небезпеки діяння. А рівень суспільної небезпеки, на наш погляд, повинен бути ключовим фактором для встановлення потенційної можливості застосування тримання під вартою взагалі. Більше того, численні статті КК передбачають спеціальні диспозиції та санкції щодо злочинів, учинених в умовах воєнного стану, а також чітко визначають суспільну небезпеку діяння як у мирний, так і у воєнний час. Виходячи з цього, якщо КК не передбачає підвищеної відповідальності (зокрема у вигляді позбавлення волі) для певних категорій злочинів навіть у воєнний час, це свідчить про відносно низьку суспільну небезпеку таких діянь, і застосування тримання під вартою в таких випадках видається недоречним.

2.3. Застава

На нашу думку, можливо стверджувати, що запобіжні заходи у кримінальному процесі відіграють ключову роль у забезпеченні належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, запобіганні ухиленню такої особи від кримінальної відповідальності та захисті суспільних інтересів. Одним із таких заходів є застава, яка досить часто застосовується як

альтернатива триманню під вартою та покликана забезпечити баланс між правами підозрюваного або обвинуваченого та інтересами правосуддя.

На наш погляд, почати дослідження необхідно із загальних проблем застосування застави і потенційно висвітлити їх через призму сучасних реалій, а саме воєнного стану і за можливості, виявити нові, релевантні проблеми такого запобіжного заходу.

Згідно з положеннями КПК України, застава визначається як внесення коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків [48].

У науковій літературі застава визначається як один із видів процесуального примусу, який застосовується у визначених КПК України випадках, водночас має значний психологічний вплив [45, с. 404]. В. І. Мірковець вказує, що застава містить елемент психологічного примусу, оскільки підозрюваний або обвинувачений, розуміючи можливі негативні наслідки для заставодавця, утримується від порушення встановлених обов'язків [56, с. 199]. Схожої позиції дотримуються й М. О. Карпенко та А. Р. Туманянц, які визначають заставу як запобіжний захід із психологічним компонентом, оскільки він ґрунтується на моральному обов'язку особи дотримуватися належної поведінки. При цьому примус реалізується як безпосередньо щодо підозрюваного або обвинуваченого, так і опосередковано – через вплив на інших осіб [38, с. 91].

У своєму дослідженні Т. Г. Фоміна, аналізуючи причини порушення умов застосування застави, зазначала, що ключовими факторами є прагнення підозрюваних та обвинувачених ухилитися від правосуддя, особливо у справах щодо тяжких і особливо тяжких злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Такий висновок підтверджується емпіричними даними: відповідну позицію висловили 89 % суддів, 92 %

прокурорів, 97 % слідчих, 91 % адвокатів і 92 % науковців. Водночас частина експертів (17 % суддів, 12 % прокурорів, 15 % слідчих, 13 % адвокатів і 12 % науковців) вказують на відсутність у підозрюваних та обвинувачених відчуття відповідальності перед заставодавцем, що також може сприяти порушенню умов запобіжного заходу. Значний відсоток порушень, як показують результати дослідження, припадає на регіони, що межують із зонами проведення операції Об'єднаних сил, зокрема на Донецьку та Луганську області. Це може свідчити про специфічні умови правозастосування в умовах збройного конфлікту, а також про можливі труднощі у здійсненні контролю за виконанням покладених на підозрюваних та обвинувачених обов'язків. Однак стверджувати, що виключно економічні фактори забезпечують дотримання умов застави, не можна. Водночас ефективність цього запобіжного заходу не підлягає запереченню, оскільки для більшості підозрюваних та обвинувачених ризик втрати внесених коштів або майна є вагомим стримуючим чинником, що спонукає їх дотримуватися встановлених обмежень [180, с. 160–161].

Крім обговорення правової природи такого запобіжного заходу, існують і дискусії щодо предмету застави, її розміру, необхідності перевірки легальності коштів [44, с. 106], процесуального статусу заставодавця [51, с. 74], виключення можливості застосування застави у певних категоріях злочинів [180, с. 232], чинників, які враховуються суддями при визначенні розміру застави, зокрема в контексті зміни цього запобіжного заходу [94] та ін.

Варто підкреслити, що процедура використання застави, значних змін за час воєнного стану не зазнала. Найвагоміші зміни стосуються скасування запобіжного заходу у вигляді застави і зміна такого запобіжного заходу (про що буде обговорення у підрозділі 3.1 цього дослідження), тому в контексті застосування застави в умовах воєнного стану актуальним буде обговорити, лише обмежене коло питань і почати необхідно з можливості розширення предмету застави.

Так, практика застосування застави у вигляді не лише грошових коштів, а й іншого майна є поширеною у світовій правовій системі. В багатьох країнах передбачена можливість внесення як забезпечення виконання процесуальних обов'язків не тільки грошових активів, а й матеріальних цінностей, що мають ліквідний характер. Зокрема, у Польщі передбачено використання як грошових коштів, так і цінних паперів, рухомого майна та нерухомості, яка може бути передана в іпотеку як гарантія належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого. У Казахстані до переліку можливих об'єктів застави включаються коштовності, антикваріат, предмети культурної цінності, а також як рухоме, так і нерухоме майно, що має значну матеріальну вартість. У Сполучених Штатах Америки традиційно застосовується грошова застава, однак суд має право визначити альтернативні об'єкти забезпечення, наприклад, квартиру або земельну ділянку, що виступають гарантією належної поведінки особи та її обов'язкової явки до суду. Такий підхід застосовується і в Хорватії, де заставою можуть бути гроші, цінні папери, а також інше майно, яке підлягає швидкій реалізації. В Австрії законодавчо визначено, що предметом застави можуть бути як грошові кошти, так і цінні папери, що закріплено у ст. 180 КПК цієї країни [71].

За розширення предмету застави неодноразово висловлювались і науковці. Зокрема А. М. Соцький зазначає, що поділяє думку про те, що варто піти шляхом розширення його переліку і незважаючи на протилежні точки зору, вважає, що варто в КПК України визначити предметом застави також рухоме та нерухоме майно і внести відповідні зміни до ст. 182 КПК України. Це також набуло би нового змісту застосування застави як запобіжного заходу кримінального провадження в умовах воєнного стану, надзвичайного стану або у районі проведення АТО чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України [90, с. 193]. В. А. Завтур вважає, що відсутність у чинному законі можливості внесення

застави у формі іншого майна є суттєвим недоліком. Науковець зазначає як приклад: КПК Грузії, де визначено дві форми внесення застави: у вигляді грошових коштів і у вигляді нерухомого майна (ст. 200) та Модельний КПК для держав – учасниць СНД передбачає можливість внесення застави у вигляді грошей, цінних паперів та інших цінностей (ст. 176). Отже, у випадку обрання запобіжного заходу у вигляді застави, її можна забезпечити і певним майном без його попередньої примусової реалізації [28, с. 90].

Утім існує і протилежна точка зору, наприклад, В. О. Січко зазначає, що розширення предмета застави може стати фактором, який негативно вплине на ефективність її застосування та не відповідатиме критеріям процесуальної зручності. Це пояснюється тим, що у такому випадку значно збільшується обсяг обставин, які необхідно встановити під час розгляду питання про застосування цього запобіжного заходу. Як зазначає автор, такий підхід вимагає детального аналізу низки аспектів, зокрема: перевірки правового статусу власності майна, що передається у заставу, включаючи встановлення, чи належить воно підозрюваному, обвинуваченому або заставодавцю; визначення, чи є зазначене майно об'єктом спільної сумісної власності подружжя, що може вплинути на його подальше використання; оцінки вартості як рухомого, так і нерухомого майна; визначення ринкової вартості цінних паперів, при цьому варто враховувати можливість їх знецінення, що потенційно знижує ефективність застосування застави як запобіжного заходу; обґрунтування механізмів збереження майна, яке передається у заставу, та забезпечення його належного використання; перевірки наявності зареєстрованого у встановленому законом порядку висновку про оцінку майна, а також підтвердження відсутності обтяжень щодо відповідного об'єкта; з'ясування, чи не визнано майно речовим доказом у іншому кримінальному провадженні, що може ускладнити його використання у межах застави.

Отже, з огляду на зазначені фактори, можна стверджувати, що надмірне розширення предмета застави здатне створити додаткові перешкоди

у її застосуванні, що, своєю чергою, може знизити ефективність цього запобіжного заходу та вплинути на швидкість ухвалення відповідних судових рішень [89, с. 63].

Як вважає Т. Г. Фоміна, питання визначення предмета застави в Україні, а саме спроби розширити предмет застави до рухомого та нерухомого майна можуть суттєво ускладнити процедуру її застосування. Це стосується, зокрема, необхідності визначення виду майна, яке може бути заставою, проведення оцінки його вартості та встановлення відповідального за ці дії суб'єкта. При цьому виникає питання, чи потрібно залучати експерта або спеціаліста для оцінювання майна, а також хто нести витрати, пов'язані з цими заходами. Додатковою проблемою є часові обмеження: відповідно до ст. 186 КПК України, розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу має бути здійснений у строк не більше 72 годин (якщо підозрюваний перебуває на свободі) або 12 годин (у разі затримання), що значно ускладнює процес встановлення предмета застави, особливо якщо ним є нерухомість або цінні папери. Крім того, розширення предмета застави може породити низку цивільно-правових питань. Зокрема, постає необхідність з'ясувати, чи потрібна згода співвласників майна для його передачі у заставу, особливо якщо воно належить на праві спільної сумісної власності. Це може спричинити цивільно-правові спори, зокрема при вирішенні питання про звернення заставного майна у дохід держави. Окремо варто відзначити потенційні корупційні ризики. Як зазначає Т. Г. Фоміна, з огляду на високий рівень корупції у державних органах, надання можливості використовувати як заставу не лише кошти, а й майно може призвести до зловживань, особливо на етапі звернення заставного майна у дохід держави. Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що чинне законодавство, яке визначає предмет застави виключно у грошовій формі, є оптимальним і не потребує змін [180, с. 167].

На нашу думку, аргументи обох сторін є вагомими і заслуговують на увагу. Втім припускаємо, що варто погодитись з думкою щодо розширення

предмету застави. По-перше, як вже було неодноразово зазначено, у міжнародному досвіді передбачено можливість більш широкого предмету застави. Велика кількість провідних демократичних країн вдаються до такої практики, що може слугувати орієнтиром для законодавця. По-друге, ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності індивідуального підходу до визначення запобіжних заходів. Виключно грошова форма застави може порушувати принципи справедливості та рівності, оскільки для заможних осіб вона є менш обтяжливою, ніж для тих, хто не має значних фінансових можливостей. По-третє, на наш погляд, в умовах економічної нестабільності грошові активи можуть бути менш доступними, ніж майнові. Наприклад, у періоди фінансових криз ліквідність грошових коштів зменшується, тоді як нерухомість та інше майно – зазвичай зберігають свою вартість. Крім того, зважаючи на велику кількість ВПО, які перебувають у складному фінансовому становищі, зазвичай полишають місце свого проживання на транспортному засобі, який цілком може слугувати предметом застави, таким чином даючи можливість малозабезпеченим групам осіб скористатись таким запобіжним заходом і у випадку звернення предмета застави до держави – транспортний засіб може бути переданий до ЗСУ, де автомобілі є цілодобовою потребою [16, с. 10]. Схожу позицію маємо і щодо нерухомого майна, яке може бути одним з небагатьох речей, які мають у власності ВПО або малозабезпечені групи населення. Висока ліквідність нерухомого майна обумовлює доцільність його прийняття державою як предмета застави. На відміну від інших об'єктів, нерухомість має стабільну ринкову вартість та постійний попит, що забезпечує реальну можливість її подальшої реалізації у випадку звернення застави. Отже, використання нерухомості як забезпечення виконання процесуальних обов'язків особи відповідає принципу ефективності запобіжних заходів і гарантує інтереси держави. На нашу думку, запропоновані зміни допоможуть забезпечити доступ таким групам осіб до альтернативних запобіжних заходів.⁸

⁸ За результатами анкетування 71,7 % респондентів вважають можливість розширення предмету

Варто зазначити, що хоча продаж майна і внесення застави у грошовій формі і може здатися простішим варіантом (уникнення проблем з оцінкою майна), проте такий варіант є значно менш гнучким для різних верств населення, крім того продаж майна нерідко може забирати чималий час, тоді як внести заставу – може бути першочерговою необхідністю для особи.

Отже, вважаємо, що доцільним буде розширити предмет застави, забезпечивши можливість вносити її у вигляді нерухомого майна та транспортних засобів.

Варто відзначити і те, що Законом України 2198-IX було внесено зміни до ст. 183 КПК України, де нині зазначається, що під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст. 177 та 178 цього Кодексу, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого ст. 109-114⁻², 258-258⁻⁶, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442⁻¹ КК України. Тобто фактично можливість застосування застави у певних категоріях злочинів тепер належить до дискреції суду. У дослідженні вже було обговорено «альтернативність» під час обрання запобіжного заходу (див. Підрозділ 1.3.1 та Підрозділ 2.2), тому вважаємо недоцільним дискутувати на таку тему у цій частині дослідження.

Актуальною в контексті питання застосування запобіжних заходів, зокрема застави, в умовах воєнного стану є проблема процесуального статусу заставодавця. Адже статус заставодавців лишається незрозумілим, коли йдеться про мобілізацію підозрюваних та обвинувачених. У таких випадках заставодавець фактично позбавлений можливості контролювати належну процесуальну поведінку особи та забезпечувати виконання покладених на неї обов'язків. Цілком логічно виникають питання щодо повернення застави, звернення застави в дохід держави, можливості заставодавця відмовитись від

застави (зокрема включення транспортних засобів та/або нерухомого майна) слушною (див. додаток В.2, пит. 8).

продовження дії застави, можливість заставодавця забезпечувати належну поведінку мобілізованої особи.

Щодо можливості відмовитись від продовження застави важливо зазначити, що КПК України не передбачає такого права заставодавця. У разі, якщо між підозрюваним чи обвинуваченим і заставодавцем виникають непорозуміння, які можуть мати негативні наслідки для останнього, логічно було би передбачити процедуру відмови від такого запобіжного заходу. Стосовно цього висловлювались М. О. Карпенко та А. Р. Туманянц, які зазначали, що з моменту, коли між підозрюваним (обвинуваченим) та поручителем або між підозрюваним (обвинуваченим) і заставодавцем втрачається взаємна довіра, а одна зі сторін виявляє намір відмовитися від участі у цьому процесі, контроль за поведінкою підозрюваного чи обвинуваченого з боку поручителя або заставодавця стає неефективним. Внаслідок цього припиняється належне виконання ними покладених зобов'язань, що нівелює саму суть цих запобіжних заходів [38, с. 92].

Аналізуючи правовий статус заставодавця, важливо зазначити позицію Т. Г. Фоміної, яка говорить, що законодавець не надав чіткого визначення його правового положення. Зокрема, ані у ст. 182 КПК України, ані в інших положеннях КПК не міститься окремого переліку прав заставодавця. Єдине положення, що частково окреслює права заставодавця, закріплене у ч. 3 ст. 182 КПК України, відповідно до якого особі, яка вносить заставу, має бути роз'яснено, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа та яке покарання передбачене законом. Як слушно зазначає дослідниця, із цього випливає, що законодавець фактично закріпив право заставодавця знати “за кого” і “за що” вноситься застава. Крім того, згідно з ч. 11 ст. 182 КПК України, заставодавець має право на повернення внесених коштів після припинення дії запобіжного заходу, за умови, що підозрюваний чи обвинувачений виконав покладені на нього обов'язки. Проте інших прав заставодавця у

чинному законодавстві не передбачено, що створює певну правову прогалину у регулюванні його статусу [180, с. 176–177].

Дійсно, слід погодитись з указаними твердженнями. До того ж можна додати, що в умовах воєнного стану така проблема отримала новий прояв.

Зокрема, ми виявили, що існує дискусійне, на нашу думку, питання щодо повернення застави заставодавцю у разі зупинення кримінального провадження у зв'язку з проходженням підозрюваним військової служби. Так, у рішенні Горохівського районного суду Волинської області у справі № 155/107/23 від 9 січня 2025 року, де йдеться про те, що 25 листопада 2024 року на адресу суду від заставодавця Особа_9 надійшло письмове клопотання, в якому остання просить повернути заставу в розмірі 68100,00 гривень, яка була внесена як запобіжний захід відносно Особа_6. Клопотання обґрунтоване тим, що Особа_6 на даний час мобілізований до ЗСУ та перебуває на військовій службі. Відповідно до ч. 11 ст. 182 КПК України застава, що не була звернена в дохід держави повертається обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. 09 січня 2025 року прокурор Особа_3 подав клопотання про виділення в окреме провадження матеріалів та зупинення провадження до звільнення з військової служби відносно Особа_6. Клопотання обґрунтоване тим, що Особа_6 перебуває на військовій службі, при цьому Суд зауважив, що після внесення грошових коштів як застави за підозрювану особу, строк дії ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді застави, відповідно до ст. 203 КПК України, діє до моменту прийняття остаточного рішення, а саме ухвалення вироку чи закриття кримінального провадження, оскільки відповідно до ст. 182 КПК України цей запобіжний захід не має граничного строку дії, а тому за наведених обставин, враховуючи, що дія запобіжного заходу у вигляді застави не припинилась, судовий розгляд цього кримінального провадження не почато, суд вважає, що підстав для повернення застави немає, а тому приходить до висновку про відмову у задоволенні клопотання як захисника, так і заставодавця [81].

У схожому рішенні захисник повідомив, що Особа_5 призваний на військову службу, тому, на думку захисника, одночасно з вирішенням клопотання про зупинення провадження потребує вирішення питання доцільності існування запобіжного заходу у вигляді застави. Захисник вказав, що строк дії запобіжного заходу у вигляді застави для обвинуваченого спливає 30.05.2024, а відповідно до ч. 11 ст. 182 КПК України застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. Захисник просив скасувати цей запобіжний захід та повернути заставодавцю кошти, які були внесені як застава. Втім, суд відмовив у поверненні застави [110].

Тобто фактично маємо ситуацію, коли особа перебуває на військовій службі, підпорядковується відповідним правилам та посадовим особам військової частини і водночас ч. 3 ст. 182 КПК України передбачає обов'язок заставодавця забезпечення належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, адже відповідною статтею зазначено, що заставодавцю пояснюється «у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків». Отже, на заставодавця покладається обов'язок із забезпечення належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого, який перебуває у підпорядкуванні інших осіб, у прифронтових місцях чи на самому фронті. Психічний стан якого може зазнавати змін, що відповідно може мати наслідком вчинення різноманітних дій, певні з яких можуть стосуватись і ухилення від кримінальної відповідальності (теоретично такими можуть бути СЗЧ або втеча на окуповані території). Але головним твердженням лишається те, що заставодавець жодним чином не має змоги впливати на поведінку особи і відповідно виконувати обов'язки, які передбачені ч. 3 ст. 182 КПК України.

У такому світлі можна стверджувати, що коли заставодавець потрапив у ситуацію, де він більше не бажає бути відповідальним за належну поведінку особи або ж особа втратила його довіру – відмовитись від такого запобіжного заходу є неможливим. Такий висновок підтверджується і судовою практикою, так у справі Комунарського районного суду міста Запоріжжя № 333/6666/23 від 25 вересня 2023 року зазначалось, що небажання Особа_3 бути у подальшому гарантом належної процесуальної поведінки підозрюваного суперечить положенням кримінального процесуального Закону, дія запобіжного заходу у вигляді застави не припинилась, слідчий суддя доходить висновку про відсутність підстав для повернення застави заставодавцю [130]. Щодо побажання як підозрюваного (обвинуваченого), так і заставодавця висловлювався і ВАКС у рішенні від 16 січня 2025 року у справі № 991/10365/24, де порушувалось питання часткового повернення застави і зокрема було зазначено, що враховуючи специфіку застави як запобіжного заходу, яка обумовлюється виключно її природою і метою у кримінальному провадженні, бажання заставодавців чи самого обвинуваченого повернути внесені під заставу кошти не спричиняє необхідність зміни розміру такої застави [108]. Схожу думку висловив ВАКС і у іншому своєму рішенні, де зазначив, що також слідчий суддя відзначає, що доводи сторони захисту щодо скрутного матеріального стану заставодавців, не можуть бути взяті до уваги при вирішенні питання про зміну запобіжного заходу, оскільки внесення застави заставодавцем є правом цієї особи, яке реалізується виключно на підставі її добровільного волевиявлення, а чинним законодавством не передбачено можливість відмови від обов'язків, взятих на себе заставодавцем. Реалізуючи таке право, особа самостійно обирає джерело грошових коштів, які мають бути внесені як застава та має усвідомлювати, що ці кошти вносяться на увесь строк дії запобіжного заходу. При цьому, відповідно до ч. 11 ст. 182 КПК України, підставою для повернення внесеної суми застави є припинення дії

запобіжного заходу у порядку ст. 203 КПК України, а не бажання заставодавця [107].

Крім того, суди у своїх рішеннях часто звертають увагу на те, що внесення застави за ухвалою суду було правом заставодавця, яке не обумовлювалося ні строком дії застави, ні обов'язком держави повернути її на першу вимогу, а тому доводи щодо необхідності повернення застави судом до уваги не беруться [156].

Окремо варто приділити увагу тому, що КПК України не передбачає жодних дій, які заставодавець може вчинити для дотримання своїх обов'язків, визначених ч. 3 ст. 182 КПК України (обов'язки щодо належної поведінки), через що фактично неможливо оцінити сумлінність дій заставодавця. І хоча така сумлінність за чинного КПК не має значення, можна припустити ситуацію, коли через дії одного заставодавця – постраждають інші. У теорії існують певні дії, які може вчинити заставодавець для дотримання свого обов'язку, а самих заставодавців може бути декілька (в одному з опрацьованих рішень було 10 заставодавців [105]), тож якщо 9 заставодавців сумлінно виконували свої обов'язки, а 1 все ж допустив порушення (або ж йому стало відомо про плани підозрюваного щодо втечі з метою ухилення від відповідальності) і через нього підозрюваний чи обвинувачений порушив свої обов'язки, то чи повинні всі 9 понести негативні наслідки у вигляді звернення застави через дії лише одного? Таке питання залишається відкритим.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, коли ризики ухилення від правосуддя істотно зростають. Водночас об'єктивна неможливість окремих заставодавців здійснювати нагляд за поведінкою підозрюваного – наприклад, у зв'язку з мобілізацією або перебуванням у зоні бойових дій – ставить під сумнів справедливість солідарної відповідальності всіх, тим паче у разі порушення з боку одного. Це потребує додаткового врегулювання на рівні законодавства або принаймні формування сталої судової практики.

Загалом судову практику можна підсумувати таким чином: у ряді рішень суди посиляються на те, що застава не має строку дії, паралельно цитуючи ст. 203 КПК України, де зазначено, що ухвала про застосування запобіжного заходу припиняє свою дію після закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу, ухвалення виправдувального вироку чи закриття кримінального провадження або винесення ухвали про скасування запобіжного заходу в порядку, передбаченому цим Кодексом [101; 156; 162; 174] або ж зазначаючи, що закінчення строку дії покладених на підозрюваного слідчим суддею обов'язків не припиняє дію основного запобіжного заходу (яким у цьому випадку є застава) і не являється підставою або умовою повернення визначеної в ухвалі про застосування запобіжного заходу і внесеної застави [118; 124; 146; 150; 164].

І трапляються поодинокі виключення у судовій практиці з загального правила неповернення застави. Так, у рішенні Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області зазначалось, що з урахуванням зупинення судового провадження у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань, у зв'язку із проходження військової служби обвинуваченим Особа_3, суд вважає, що ризики, передбачені ч.1 ст.177 КПК України, у цьому провадженні щодо обвинуваченого на даний час зменшились. Окрім того, неповернення застави, на думку суду, становитиме надмірний тягар для заставодавця. За наведених обставин суд вважає, що клопотання захисника підлягає до задоволення, запобіжний захід у вигляді застави слід змінити на особисте зобов'язання, а заставу, внесену за Особа_3, згідно з ухвалою суду від 03.05.2024, у справі №607/9854/24, слід повернути заставодавцю [154].

У зазначених вище поодиноких випадках судові рішення закінчуються поверненням застави з посиланням на ч. 11 ст. 182 КПК України, де зазначено, що застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після

припинення дії цього запобіжного заходу [117]. Але це радше виключення, ніж закономірність.

Тож, враховуючи обговорений матеріал і доводи як науковців, так і практиків, вказана ситуація потребує часткового коригування. Зважаючи на неврегульований статус особи заставодавця, неможливість забезпечити виконання свого обов'язку у ситуації, коли кримінальне провадження зупинене, а підозрюваний чи обвинувачений проходить службу у ЗСУ, для захисту такого заставодавця і усунення невизначеності, пропонуємо внести зміни до ст. 615 КПК України і доповнити її новою ч. 7, де буде зазначено: “У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений був призваний на проходження військової служби за призовом під час мобілізації, запобіжний захід у вигляді застави вважається припиненим і застава підлягає поверненню заставодавцю”. Вважаємо за необхідне внести таке положення саме до ст. 615 КПК України, оскільки особливість такої норми зумовлена безпосередньо воєнним станом, а ключовою відмінністю ст. 615 КПК України від ст. 616 КПК України є те, що на наш погляд, ст. 616 КПК України передбачається бажання і ініціювання самого підозрюваного чи обвинуваченого, тоді як особа може бути мобілізована і за відсутності своєї ініціативи.⁹

Наступним дискусійним питанням є законність джерела коштів, які використовуються для внесення застави. 2015 року було проведено спробу внести відповідні зміни до КПК України в частині перевірки легальності походження коштів, які вносяться як застава. Так, у законопроекті № 2086 від 10 лютого 2015 року передбачалось запровадження обов'язковості документального підтвердження підозрюваним, обвинуваченим або заставодавцем легальності походження коштів, внесених як застава. Зокрема, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язаний надати слідчому судді, суду лист-клопотання, в якому необхідно зазначити джерела

⁹ За результатами анкетування 74,3 % респондентів вважають пропозицію внести запропоновані зміни – слушною (див. додаток В.2, пит. 9).

походження коштів, внесених як заставу, та надати документи, які підтверджують легальність походження коштів. Легальність походження коштів, які передаються як застава, підтверджується з боку фізичних осіб – декларацією про прибутки за минулий рік, за її відсутності – довідкою про заробітну плату за минулий рік або іншим документом; з боку юридичних осіб – декларацією про прибутки за минулий квартал або іншим документом та довідкою про наявність відповідної суми грошей на розрахунковому рахунку на день, що передуює дню прийняття рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді застави. У правовій літературі висловлюється думка про необхідність доповнення кримінально-процесуального законодавства нормами, які би вимагали перевірки походження заставних коштів [75].

Утім науковці поставились до зазначеного законопроекту досить неоднозначно. Так, Т. Г. Фоміна зазначала, що з одного боку, впровадження такого механізму матиме низку позитивних аспектів. Зокрема, отримавши інформацію про рівень доходів підозрюваного чи обвинуваченого, слідчий суддя або суд зможе оцінити його фінансові можливості. Це дозволить визначити, чи є встановлений розмір застави обґрунтованим і чи не є він надмірним для конкретної особи. Крім того, ключовою перевагою такого підходу є запровадження процесуального механізму перевірки законності джерел доходу, що допоможе запобігти використанню коштів, здобутих злочинним шляхом, для внесення застави. Однак цей підхід має й певні недоліки. В сучасних економічних умовах України податкові декларації або довідки про офіційну заробітну плату не завжди відображають реальний фінансовий стан громадян. Досвід правозастосування свідчить про існування поширеної практики виплати заробітної плати «в конвертах», коли офіційно задекларовані доходи значно нижчі за фактичні. У такій ситуації підозрюваний чи обвинувачений, надаючи офіційні документи про свої доходи, може подати неповну або неточну інформацію про власний

матеріальний стан, що ускладнює об'єктивне визначення його платоспроможності [180, с. 172].

З приводу легалізації висловлювався і В. О. Січко, який зазначав, що чинне законодавство дозволяє встановлювати розмір застави на рівні кількох мільйонів гривень, однак не передбачає обов'язкової перевірки законності походження цих коштів. Зокрема, при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави слідчий суддя або суд не з'ясовує характер зв'язку між підозрюваним чи обвинуваченим і заставодавцем, якщо останній є юридичною особою. Відсутність такого аналізу є суттєвим недоліком, адже юридична особа, яка вносить заставу, може бути очолювана співучасником злочину або діяти в його інтересах. Більше того, у деяких випадках діяльність такої організації може бути пов'язана з незаконними фінансовими схемами, включаючи фінансування терористичних груп чи інші форми протиправної діяльності. З огляду на викладене, запровадження механізму перевірки законності походження коштів, які вносяться як застава, є обґрунтованим і необхідним заходом для забезпечення правомірності застосування цього інституту [89, с. 62–63].

Відомим у такому контексті є рішення ЄСПЛ у справі «В. проти Швейцарії» від 1993 року, де суд визнав правомірною відмову національних судів у прийнятті застави у зв'язку з тим, що підозрюваний (який був наркозалежним) не надав доказів законності походження коштів [232]. Крім того, відповідно до рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) держави повинні забезпечити належний фінансовий моніторинг операцій, пов'язаних із великими грошовими сумами. Відсутність вимог щодо перевірки застави може суперечити цим рекомендаціям та створювати ризики невідповідності України міжнародним стандартам боротьби з фінансовими злочинами [55].

Зважаючи на зазначене вище, вважаємо, що варто погодитись із твердженням про необхідність встановлення обов'язкової перевірки

легальності коштів, у разі оперування великими сумами і зокрема через нововведення ст. 616 КПК України.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 616 КПК України, за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

І навіть, якщо не вести дискусію щодо перевірки легальності коштів на етапі внесенні застави (оскільки ще не відомо чи буде така заставка звернута в дохід держави), то на етапі передачі коштів для цілей оборони України, перевірка легальності походження коштів є, на нашу думку, необхідною. Адже у випадку, якщо кошти отримані незаконно і заставка таки повертається заставодавцю (якщо звернення в дохід держави не відбулось), то такі кошти ще залишаються поза межами легального грошового обігу, а тому отримати будь-яке благо для власника таких коштів залишається проблематичним.

Проте нововведення, передбачені ч. 5 ст. 616 КПК України дають підстави припускати, що у випадку внесення як застави таких (нелегальних) коштів і їх подальше передання для перерахування на потреби оборони України матиме наслідком безперешкодне отримання блага, а саме зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання. Але навіть така ситуація, хоча і є дискусійною, ще не становить загрозу демократичному суспільству. Проте варто звернути увагу на справу ВС № 442/2407/22 від 19 липня 2023 року, де було зазначено, що перерахування застави на підтримку ЗСУ може розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання. Так, обвинуваченого визнано винним за ч. 1 ст. 121 КК України, проте звільнено від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), з огляду на те, що заставка була перерахована на потреби ЗСУ, а обвинувачений

добросовісно виконував свої обов'язки. Апеляційний суд залишив вирок без змін, а прокурор, своєю чергою, в касаційній скарзі стверджував, що кошти були внесені не обвинуваченим, а його сестрою, отже саме вона, як заставодавець, розпорядилася грошима, а відповідно це не може пом'якшувати покарання. ВС відхилив ці доводи, вказавши, що застава була внесена в інтересах засудженого і розпорядження коштами відбулося за його згодою, незалежно від формального статусу заставодавця. Тобто, таким чином, ВС фактично визнав добровільне спрямування застави на потреби ЗСУ пом'якшувальною обставиною [63]. Така судова практика є досить поширеною [10–12].

Тобто, на наш погляд, за умови внесення як застави коштів, отриманих нелегальним шляхом (наприклад – грошові кошти є викраденими), здійснення процедури, передбаченої ч. 5 ст. 616 КПК України призведе до непрямого наслідку у вигляді пом'якшення покарання для винної особи, свого роду “відкуп за брудні гроші”. Вважаємо таку ситуацію неприпустимою.

Отже, по-перше, відсутність механізму перевірки легальності походження застави створює ризики використання коштів, здобутих унаслідок кримінальних правопорушень. У кримінальних справах, пов'язаних із корупцією, організованою злочинністю, фінансуванням тероризму чи незаконним обігом наркотичних речовин, внесення застави може стати способом легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом.

По-друге, у сучасних реаліях суд не досліджує зв'язок між підозрюваним чи обвинуваченим та заставодавцем, зокрема якщо останній є юридичною особою. Це може створювати ситуації, за яких співучасник злочину або організація, що діяла у змові з підозрюваним, вносить заставу за свого співучасника (вчинення злочину). У такому разі застава втрачає свою превентивну функцію, оскільки особа, яка вносить кошти, може мати злочинний мотив сприяти ухиленню від правосуддя.

По-третє, запровадження механізму перевірки походження коштів, що вносяться як застава, є важливим кроком у виконанні Україною міжнародних зобов'язань (які зазначені вище) у сфері протидії відмиванню коштів.

Та наостанок, відсутність такого механізму перевірки коштів, у сполучі з ч. 5 ст. 616 КПК України, створює можливість пом'якшення покарання для винної особи, а отже безпосередньо і безперешкодно отримати благо за рахунок незаконних активів.¹⁰

¹⁰ За результатами анкетування 76,3 % респондентів вважають, що «з одного боку, відсутність процедури перевірки законності походження коштів для внесення застави, а з іншого – можливість врахування судом як пом'якшувальної обставини факту передачі застави на потреби оборони України, породжують ризик пом'якшення покарання особам, які внесли заставу за кошти, отримані незаконним шляхом» (див. додаток В.2, пит. 10).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВІ УМОВИ СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ, ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ

3.1. Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав

Запобіжні заходи є важливим інструментом у кримінальному провадженні, спрямованим на забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваних і обвинувачених. Водночас у період воєнного стану можуть виникати виняткові обставини, що зумовлюють необхідність перегляду або скасування застосованих заходів, враховуючи зміну суспільних потреб та викликів.

Як вже зазначалось раніше, з початку повномасштабної війни та запровадження воєнного стану Україна зіткнулася з новими реаліями, які потребують правового врегулювання. Суттєвих змін зазнав КПК України, зокрема в частині можливості скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав.

Відповідно до законодавства України, військова служба за призовом під час мобілізації є обов'язком громадян, які підпадають під відповідні критерії, а тому постає питання співвідношення цього обов'язку із запобіжними заходами, що обмежують свободу пересування особи або її можливість виконувати військовий обов'язок.

На думку С. П. Митича, ст. 616 КПК України передбачає п'ять необхідних умов: першою умовою є введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної

безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України; другою умовою є попереднє застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; третьою умовою виступає коло діянь, у вчиненні яких особа підозрюється або обвинувачується; четвертою умовою є мета у вигляді проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період; а також умова п'ята – звернення підозрюваного чи обвинуваченого із клопотанням до прокурора [53, с. 62].

В. В. Михайленко звертає увагу на те, що еволюція кримінального процесуального законодавства, зумовлена запровадженням воєнного стану, призвела до паралельного існування двох порядків зміни (скасування) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: загального, передбаченого ст. 201 КПК України, та спеціального, встановленого ст. 616 КПК України. У межах загального порядку з клопотанням про зміну або скасування запобіжного заходу безпосередньо до слідчого судді чи суду можуть звертатися підозрюваний, обвинувачений, а також їх захисник. Натомість у спеціальній процедурі, що застосовується під час кримінального провадження в умовах воєнного стану, законодавець не включив захисника до переліку суб'єктів, уповноважених ініціювати питання про скасування запобіжного заходу. У такому разі відповідне звернення має бути адресоване прокурору, який наділений правом, але не обов'язком, звернутися до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу. Єдиним винятком із цього правила є ситуація, коли постає питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на особисте зобов'язання у місцях ведення активних бойових дій, що допускає безпосереднє звернення до суду. При цьому авторка підкреслює, що на відміну від ст. 201 КПК України, де слідчий суддя або суд зобов'язані розглянути відповідне клопотання сторони захисту, ч. 6 ст. 616 КПК України передбачає лише право суду на розгляд такого питання, що зумовлює істотне звуження процесуальних гарантій підозрюваного та обвинуваченого [54].

Проведене дослідження надає можливість зазначити, що ст. 616 КПК України містить цілу низку проблем, які підлягають обговоренню. Зупинимось на них більш детально.

Суб'єкти ініціювання клопотання про застосування порядку ст. 616 КПК. При розгляді порядку скасування запобіжного заходу передбачений ст. 616 КПК України, першим постає питання суб'єктів ініціювання такої процедури. Із загального аналізу вказаної статті виходить, що право на звернення з таким клопотанням належить виключно прокурору. І дійсно, судова практика з цього питання є майже однозначною.

Так, в одній із справ обвинувачений подав клопотання про скасування запобіжного заходу з метою проходження військової служби. Втім, суд відмовив, зазначаючи, що доводи обвинуваченого про скасування запобіжного заходу з мотивів призову його на військову службу під час війни з Російською Федерацією суд відхиляє, оскільки обрана обвинуваченим процедура скасування запобіжного заходу чинним законодавством не передбачена, тому розглядається судом відповідно до ст. 616 КПК України виключно за клопотанням прокурора, а не самого обвинуваченого [153].

В іншій справі, подаючи апеляційну скаргу, обвинувачений просив скасувати йому запобіжний захід для проходження військової служби. Така вимога обґрунтовувалась тим, що суд першої інстанції не розглянув відповідне клопотання. Втім, апеляційний суд зазначив, що обвинувачений Особа_6 не позбавлений права звернутися до прокурора-процесуального керівника в цьому кримінальному провадженні із клопотанням про скасування/зміну запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації, в порядку ст. 616 КПК України. Кримінальним процесуальним законом не регламентовані дії судді-доповідача суду апеляційної інстанції у разі надходження клопотання обвинуваченого щодо застосування/скасування запобіжного заходу, кримінальне провадження відносно якого не перебуває в провадженні апеляційного суду. За таких обставин, апеляційний суд не розглядає вимоги апеляційної скарги в частині

скасування запобіжного заходу та звільнення обвинуваченого Особа_6 з-під варти для проходження військової служби [140].

Схоже рішення і Чернігівського апеляційного суду, в якому стосовно прохання обвинуваченого зазначалось, що щодо прохання обвинуваченого Особа_7 про застосування положень ст. 616 КПК України, то за цією процедурою обвинувачений має право звернутися до прокурора з клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, а своєю чергою прокурор за наявності для цього підстав має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. З врахуванням зазначеного, в цьому провадженні у колегії суддів відсутні підстави для застосування іншої процедури, на яку посиляється обвинувачений [166].

Цим же судом така позиція була підтримана і у наступних рішеннях, де зазначалось, що вирішення такого клопотання можливе виключно за клопотанням прокурора, а не сторони захисту, як безпідставно вважає апелянт та намагається переконати колегію суддів в тому, що суд допустив порушення вимог кримінального процесуального законодавства, тоді як саме сторона захисту не дотримала вимог ч. 1 ст. 616 КПК України, у разі, коли обвинувачений має намір бути призваним на військову службу [167].

Отже, можна констатувати, що судова практика з питання суб'єктів подання клопотання у порядку ст. 616 КПК України є досить однозначною.

Важливо зазначити, що чинний КПК України не містить імперативних норм, які зобов'язували би прокурора ініціювати перед судом питання про скасування або зміну запобіжного заходу навіть у разі, якщо його відмова була визнана протиправною слідчим суддею. Судова практика, зокрема рішення Вишгородського районного суду Київської області від 10 лютого 2025 року підтверджує цей аспект. У цьому випадку сторона захисту

двічі ініціювала перед прокурором питання скасування запобіжного заходу відповідно до ст. 616 КПК України, проте обидва рази отримала відмову. Одна з таких відмов була оскаржена до слідчого судді, який визнав її незаконною, однак це не зобов'язало прокурора в подальшому звернутися до суду з відповідним клопотанням і відповідно стороні захисту було відмовлено у задоволенні клопотання про скасування запобіжного заходу [102].

Отже, навіть якщо слідчий суддя визнає відмову прокурора протиправною, це не гарантує задоволення клопотання сторони захисту. Це вказує на необхідність додаткового законодавчого врегулювання механізму оскарження відмови прокурора, що дозволило би забезпечити більш ефективний судовий контроль за такими рішеннями та підвищити рівень гарантій прав підозрюваних і обвинувачених. На наш погляд, доцільним би було нормативне закріплення обов'язку прокурора звернутись до суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу у випадку успішного оскарження стороною захисту попередньої відмови. Або ж альтернативою може бути надання права стороні захисту на звернення з таким клопотанням (про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав) безпосередньо до слідчого судді або судді.

На наш погляд, більш ефективним є надання стороні захисту права безпосереднього звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування чи зміну запобіжного заходу, у тому числі з метою проходження військової служби. Такий підхід, на відміну від моделі, за якої прокурор зобов'язується повторно звертатися до суду після скасування його відмови,

усуває зайву процесуальну ланку, запобігає затягуванню розгляду та забезпечує реальну можливість судового вирішення питання про скасування або зміну запобіжного заходу без додаткової залежності від подальших дискреційних дій сторони обвинувачення.

Утім існують і поодинокі виключення у судовій практиці щодо суб'єктів звернення до суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу. Так у справі Київського районного суду м. Харкова № 953/3878/22 від 18 серпня 2023 року зазначалось, що на час розгляду цих клопотань надано матеріали, які свідчать про необхідність скасування підозрюваному Особа_6 запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для подальшого проходження обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, оскільки Особа_7 є військовослужбовцем та відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, а також ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Даних про наявність у обвинуваченого захворювань, в тому числі тих, які перешкоджають проходити військову службу за призовом під час мобілізації, суду не надано. Зважаючи на це, суд відмовив у задоволенні клопотання прокурорів про продовження строку тримання під вартою відносно Особа_6 та задовольнив клопотання захисника про скасування запобіжного заходу на підставі ст. 616 КПК України [127].

І таким, яке лише частково стосується обговорення можливо навести і ще одне рішення, зокрема у справі Козелецького районного суду Чернігівської області № 734/1670/24 від 16 січня 2025 року, де суд задовольнив клопотання сторони захисту про надання дозволу на проходження військово-лікарської комісії. У судовому рішенні зазначалось, що оскільки відсутність висновку військово-лікарської комісії щодо

придатності Особа_9 до несення військової служби в умовах воєнного стану була єдиною підставою для відмови в задоволенні прокурором клопотання сторони захисту, враховуючи той факт, що обвинувачений обмежений у можливості самостійно звернутися до територіального центру комплектування для проходження військово-лікарської комісії з метою встановлення стану його придатності до несення військової служби, суд вважає за необхідне клопотання адвоката Особа_5, який діє в інтересах обвинуваченого Особа_9, задовольнити [129].

Утім, такі рішення не спростовують той факт, який був обговорений вище, зокрема про виключне повноваження прокурора щодо звернення до суду у порядку ст. 616 КПК України.

Тож, підсумовуючи, можливо сказати, що судова практика щодо ініціювання порядку скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу є неоднозначною. Чинним КПК України чітко передбачено саме повноваження прокурора до звернення до суду з таким клопотанням, що на нашу думку є недоречним. Вважаємо, що необхідно передбачити право сторони захисту на звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу, для забезпечення балансу сторін кримінального провадження і усунення зазначених вище проблемних ситуацій у вигляді безпідставної відмови та незвернення прокурора до суду. Відповідні уточнення доцільно нормативно закріпити в ч. 1 ст. 616 та ч. 4 ст. 616 КПК України.¹¹

¹¹ За результатами проведеного анкетування 76,3 % респондентів вважають слушною пропозицію закріплення в КПК можливості сторони захисту звертатись з таким клопотанням безпосередньо до слідчого судді (див. додаток В.2, пит. 11).

Щодо форми відмови прокурора. Продовжуючи обговорення проблематики ст. 616 КПК України, важливо звернути увагу на питання щодо форми рішення прокурора стосовно відмови у задоволенні клопотання підозрюваного або обвинуваченого про скасування запобіжного заходу.

Якщо звернутись до судової практики, то можна сказати, що переважна більшість таких відмов виноситься у формі постанови, проте існують і випадки надсилання листа-відмови. Приклад можна віднайти у справі ВАКС № 991/1372/22 від 22 квітня 2022 року, де захисник підозрюваного стверджував наявне порушення з боку прокурора, зокрема його відповідь на клопотання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби у формі листа-відповіді, що, на думку захисника, не відповідало вимогам ч. 3 ст. 110, ст. 220 КПК України. Прокурор, своєю чергою, обґрунтовував свою позицію тим, що розгляд клопотань підозрюваних, поданих у порядку ст. 616 КПК України, є окремим інститутом кримінального процесуального права, при якому норми ст. 220 КПК України не застосовуються. Суд зазначив, що КПК України не вимагає, щоб кожне рішення, яке приймається під час досудового розслідування кримінального провадження, викладалося у формі постанови. А щодо самого листа було зазначено, що лист, як рішення прокурора, відповідає вимогам ч. 5 ст. 110 КПК України, оскільки містить відомості про зміст клопотання захисника, мотиви прийняття рішення, їх обґрунтування та посилання на положення кримінального процесуального закону, роз'яснення підозрюваному про порядок оскарження прийнятого рішення [103].

Схожа позиція висвітлювалась і у іншій ситуації, де скаргники намагались зобов'язати прокурора розглянути заяву про застосування ст. 616 КПК України або винести обґрунтовану постанову про відмову. При обговоренні питання форми відмови суд зазначив, що вказаною нормою не визначено, у якій формі приймається рішення прокурора у разі відмови у задоволенні клопотання, передбаченого ч. 1 ст. 616 КПК України, нею встановлено лише обов'язок прокурора розглянути клопотання та право

звернутися до слідчого судді з клопотанням про скасування особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період [175].

І хоча, дійсно, відмова у формі листа формально може мати місце, існує і інша позиція. Так, на думку О. В. Верхогляд-Герасименко, ст. 220 КПК, яка встановлює порядок розгляду клопотань під час досудового розслідування чітко визначено необхідність винесення вмотивованої постанови в разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй, а отже, вбачається, що прокурор повинен розглянути вищезазначене клопотання протягом трьох днів і в разі повної або часткової відмови в його задоволенні винести вмотивовану постанову [7, с. 4].

На цю проблему звертали увагу і Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, які зазначали, що проблема відповідей листами є поширеною для оскарження за ст. 308 КПК України паралельно підкреслюючи, що має бути прийнята саме постанова прокурора, виходячи з норм ст. 220 КПК України, у встановлені у цій статті строки [3, с. 237–238].

Тож вважаємо необхідним висунути пропозицію про встановлення обов'язкової форми відмови прокурора у випадку відмови за клопотанням щодо застосування ст. 616 КПК України у формі постанови. Для цього необхідно доповнити ч. 1 ст. 616 КПК України абзацом шостим, де зазначити: *«Розгляд клопотання передбаченого абзацом першим цієї частини, здійснюється в порядку передбаченим ст. 220 цього Кодексу»*.

Обставини, які оцінюються судом при розгляді відповідного клопотання. Продовжуючи обговорення, вартими уваги будуть і обставини, які оцінюються судом при вирішенні питання про застосування ст. 616 КПК України. Цікавим є рішення у справі Харківського апеляційного суду № 635/475/24 від 24 грудня 2024 року, де зазначалось, що колегія суддів критично ставиться до твердження захисника про намір Особа_7 захищати

Батьківщину, оскільки, як відомо, воєнний стан в Україні оголошено 24 лютого 2022 року, тоді як події, які ставляться в провину Особа_7 мали місце 26 вересня 2023 року. Тобто констатації підлягає факт того, що у Особа_7 було достатньо часу для реалізації свого наміру захищати Батьківщину, проте протягом понад рік він не реалізував його, що, на думку колегії суддів, свідчить про певну маніпуляцію з метою пом'якшення запобіжного заходу [160].

Схожа думка прослідковується і у справі Чернігівського районного суду Чернігівської області № 751/9948/24 від 24 січня 2025 року, де зазначалось, що на думку суду, проходження обвинуваченими військової служби не зможе запобігти зазначеним ризикам. Підтвердженням цьому є той факт, що обвинувачені мали змогу мобілізуватися до лав Збройних Сил України протягом усього часу мобілізації до обрання ним запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, але цього не робили [168].

Тобто суди керуються наявністю можливості у підозрюваного чи обвинуваченого вступити до лав ЗСУ до моменту подання клопотання у рамках ст. 616 КПК України. До того ж встановлення такого факту нерідко може виступати ключовим для прийняття відповідного рішення. На наш погляд, такий підхід є досить доречним. Втім, судам потрібно брати до уваги й інші фактори, зокрема життєві обставини, які потенційно унеможлиблювали зарахування підозрюваного чи обвинуваченого до лав ЗСУ раніше (сімейний стан, стан здоров'я, перебування за кордоном), тим паче, що такі обставини могли зникнути і припинити свою дію. А отже, наявність можливості попереднього вступу до ЗСУ повинна оцінюватись комплексно, зокрема з урахуванням причин відмови підозрюваного чи обвинуваченого від такого і відповідно така можливість не повинна бути ключовою для вирішення відповідного питання.

Цікаво, що суди беруть до уваги наявність відстрочки від мобілізації при застосуванні ст. 616 КПК України, наприклад, у одній зі справ зазначалось, що суду не надано докази, що Особа_4 не належить до осіб, які

мають відстрочку від мобілізації [148]. Схожа позиція прослідковується і у справі Голосіївського районного суду м. Києва № 752/17138/22 від 17 лютого 2023 року, де зазначалось, що «Особа_3 є військовозобов'язаним, підлягає мобілізації, придатний до несення військової служби, не належить до осіб, які мають відстрочку від мобілізації» [111].

На наш погляд, оцінка такої обставини як наявність відстрочки не повинна братись до уваги, оскільки логічно припустити, що підозрюваний або обвинувачений під час користування своїм правом на звернення з клопотанням до прокурора за ст. 616 КПК України повинен продемонструвати свою готовність і бажання стати на захист держави з моменту звернення з таким клопотанням, що «а contrario» свідчить про небажання скористатись будь-яким видом відстрочення чи уникнення служби [19, с. 113].

Цікавим є також те, що іноді суди зазначають про фактичну відсутність ризиків (ч. 1 ст. 177 КПК України) у випадку застосування ст. 616 КПК України. Так, в одному з рішень зазначалось, що суд вважає, що за обставин продовження обвинуваченим військовослужбовцем Особа_4 військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, ризики, які були враховані судом під час обрання йому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, нівелюються [134].

Утім, така позиція є дещо контроверсійною, оскільки по-перше, суд створює протиріччя, адже з одного боку, застосування ст. 616 КПК України передбачає відсутність ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України (п. 2 абз. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України), а з іншого боку суд стверджує, що такі ризики нівелюються, а отже, і підтверджує їх існування. По-друге, на нашу думку, перебування на військовій службі не означатиме нівелювання відповідних ризиків, оскільки така служба хоча і перешкоджатиме певним діям, але не унеможливить їх (наприклад, можливість втечі з метою переховування від кримінального переслідування або незаконно впливати на потерпілого свідка чи іншого учасника кримінального провадження).

Зупинення кримінального провадження з підстав, зумовлених воєнним станом. У ч. 1 ст. 335 КПК України передбачається, якщо обвинувачений був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його звільнення з військової служби. Втім, незважаючи на імперативний характер норми, судова практика є досить різноманітною.

Так, в одному з рішень зазначається, що на відміну від інших підстав для зупинення судового провадження, при зупиненні у зв'язку із мобілізацією підозрюваного або обвинуваченого необхідно враховувати реальну можливість його участі у судових засіданнях, зокрема виходячи з: 1) роду військ, 2) завдань, які виконує відповідний військовий підрозділ, його дислокації, 3) посади обвинуваченого тощо [113].

Наприклад, у справі *Голосіївського районного суду м. Києва № 752/15632/2 від 11 березня 2024 року*, у задоволенні клопотання про зупинення кримінального провадження було відмовлено з огляду на те, що «військова частина *Номер_1*, в якій *Особа_3* проходить військову службу, знаходиться у *Адреса_1*, де активних бойових зіткнень не відбувається, тобто згадана частина знаходиться у тиловому регіоні. Вказане, на переконання суду, дозволяє їй брати участь у судових засіданнях, за виключенням випадків, коли неможливість участі у таких засіданнях пов'язана з виконанням *Особа_3* бойових наказів (розпоряджень) чи інших службових завдань поза межами м. Києва та Київської області» [112].

Схожа думка у більш розгорнутому вигляді висвітлюється і у справі *Стрийського міськрайонного суду Львівської області № 442/823/18 від 25 січня 2025 року*, де зазначається, що вказане положення кримінального процесуального закону орієнтує суд на те, що перебування обвинуваченого на військовій службі за призовом під час мобілізації на особливий період унеможливорює проведення судового провадження щодо нього та вимагає зупинення такого провадження. Воно покликане максимально мобілізувати

ресурси для надання збройної відсічі державі-агресору та забезпечити можливість проходження обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період. З іншого боку, таке зупинення провадження може створити загрозу реалізації однієї із засад кримінального провадження – розумності строків. Ця засада має на меті встановити темпоральну межу невизначеності підозри й обвинувачення та гарантувати право насамперед підозрюваного та обвинуваченого, а також інших осіб, права та законні інтереси яких обмежуються під час провадження, від необґрунтованого і надмірного його затягування. Якщо положення ч. 1 ст. 335 КПК України сприймати як такі, що безальтернативно вимагають зупинення судового провадження у випадку призову за мобілізацією обвинуваченого, то можна дійти висновку, що законодавець не врахував засади кримінального провадження при формулюванні відповідних положень. Однак ч. 3 ст. 7 КПК України вказує, що зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження/ Конструкція ст. 335 КПК України дозволяє дійти висновку, що зупинення судового провадження можливе за наявності об'єктивних перешкод для його продовження. Зупинення з підстав захворювання обвинуваченого на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу можливе у тих випадках, коли ця хвороба виключає його участь у судовому провадженні. Ці висновки щодо тлумачення положень ст. 335 КПК України забезпечують дотримання належної правової процедури та з урахуванням диференціації процесуальної форми дозволяють уникнути надмірного формалізму у правозастосуванні. Відтак, виходячи з вищевикладеного, колегія суддів дійшла висновку, що положення ст. 335 КПК України у частині зупинення судового провадження у зв'язку із мобілізацією не є імперативною. На відміну від інших підстав для зупинення судового провадження, при зупиненні у зв'язку із мобілізацією обвинуваченого необхідно враховувати реальну можливість його участі у судових засіданнях, зокрема виходячи з: 1) роду військ, 2) завдань, які

виконує відповідний військовий підрозділ, його дислокації, 3) посади обвинуваченого тощо [152].

Отже, можна підсумувати, що при розгляді клопотання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу, наслідком чого буде зупинення кримінального провадження, суди також нерідко оцінюють можливість підозрюваного чи обвинуваченого брати участь у засіданнях, що на наш погляд, є спірним питанням. Адже, з одного боку, дійсно, військова служба, за умови служби у тилкових регіонах, може і не бути перешкодою для участі у судовому процесі, а також не може виправдовувати відстрочення у часі завершення кримінального провадження, втім з іншого боку, наявність активного кримінального переслідування може мати негативний психологічний вплив на особу, яка виконує завдання із забезпечення захисту чи оборони України.

Недостатня регламентація скасування іншого, ніж тримання під вартою, запобіжного заходу та його наслідки. Наступною загальною тезою є те, що ст. 616 КПК України має певні нормативні недоліки, зокрема ч. 3 та ч. 4, вказаної статті. Так, з аналізу ч. 4 можна сказати, що підозрюваний або обвинувачений, до якого застосовано інший запобіжний захід, ніж запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має право звернутися до прокурора з клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування відповідного запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом на/під час мобілізації на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу. Прокурор у порядку, передбаченому ч. 1 цієї статті, звертається до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з відповідним клопотанням.

Тобто особа, до якої застосовано будь-який інший запобіжний захід ніж тримання під вартою, може скористатись відповідною процедурою для

проходження військової служби під час мобілізації і відповідно на неї також будуть поширюватись положення ч. 3 ст. 616 КПК.

Частина ж 3 вказує на вже безпосередній порядок дій для підозрюваного чи обвинуваченого, зокрема обов'язок з'явитись до ТЦК та СП протягом 48 годин, контроль прокурора за вказаною процедурою, а також негативні наслідки, які зокрема і є ключовою проблемою. Так, зазначеною частиною передбачено, що у разі нез'явлення такої особи у зазначений в абзаці першому цієї частини строк до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації, а також у разі отримання такою особою відмови територіального центру комплектування та соціальної підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період територіальний центр комплектування та соціальної підтримки невідкладно, але не пізніше 24 годин, інформує про такі обставини прокурора. Прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин, подає клопотання про обрання стосовно особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Тобто маємо ситуацію, коли особа до якої застосовано інший запобіжний захід, ніж тримання під вартою, наприклад, – домашній арешт, у разі нез'явлення або отримання відмови у ТЦК та СП, може підлягати триманню під вартою. І якщо щодо умови нез'явлення питань не виникає (на нашу думку, нез'явлення є порушенням, демонструє зневагу особи до покладеного судом обов'язку, крім того, може виступати як каталізатор ризику втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності), то до отримання відмови – безумовно, питання є. Якщо особа отримала відмову, вона фактично не вчинила жодних дій, які би порушували її обов'язок з'явитись до ТЦК та СП, вчинила усі дії, які вважала за необхідне для досягнення мети, втім, не зі своєї волі отримала відмову. І у такому випадку, слідуючи за абз. 2 ч. 3 ст. 616 КПК України, до неї буде застосований більш тяжкий запобіжний захід, ніж попередній, зокрема у вигляді тримання під вартою.

Варто нагадати, що ч. 1 ст. 183 КПК України передбачає, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 цього Кодексу, крім випадків, передбачених ч. 6 та 8 ст. 176 цього Кодексу. І варто згадати статтю 177 КПК України, де зазначається, що метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Тож вважаємо, що неможливо обґрунтувати, яким чином отримання відмови у ТЦК та СП може бути підставою для застосування тримання під вартою, якщо раніше був застосований більш м'який запобіжний захід. Крім того, будь-який запобіжний захід повинен бути застосований на підставі оцінки ризиків (ст. 177 КПК України), які на нашу думку, у разі сумлінного виконання свого обов'язку підозрюваним чи обвинуваченим і отримання відмови, яка не залежить від його волі – такі ризики не можуть посилюватись чи з'являтись.

Тому на підставі зазначеного вище, вважаємо за необхідне запропонувати змінити абз. 2 ч. 3 ст. 616 КПК України і викласти її у такій редакції: «У разі нез'явлення такої особи у зазначений в абзаці першому цієї частини строк до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації, а також у разі отримання такою особою відмови територіального центру комплектування та соціальної

підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період територіальний центр комплектування та соціальної підтримки невідкладно, але не пізніше 24 годин, інформує про такі обставини прокурора. Прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин, подає клопотання про обрання стосовно особи, *яка не з'явилась до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або іншого попередньо застосовуваного запобіжного заходу щодо особи, яка отримала відмову територіального центру комплектування та соціальної підтримки».*

Співвідношення ст. 616 КПК України і ст. 177 КПК України. Необхідним є і обговорення доцільності ст. 616 КПК України в цілому. Так, процедура скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби під час мобілізації має певні обов'язкові умови. Одна з таких умов передбачена п. 2 абз. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України, де зазначається, що клопотання прокурора про скасування запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації повинно містити виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 цього Кодексу, а також ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Тобто існує імперативна умова – відсутність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Втім, вказані ризики є підставою для застосування запобіжного заходу першочергово (ч. 2 ст. 177 КПК). Суд зобов'язаний оцінювати вказані ризики ще на етапі обрання запобіжного заходу (ч. 1 ст. 178 та п. 2 ч. 1 ст. 194 КПК України). У випадку, якщо такі ризики відсутні, запобіжний захід підлягає скасуванню загалом, без необхідності застосування ст. 616 КПК України.

На цю проблему також звертали увагу І. В. Гловюк, В. А. Завтур, Ю. П. Аленін, які зазначали, що мова радше йде про те, що потреба у призову на військову службу під час мобілізації як легітимна мета переважає наявні ризики [3].

На нашу думку, варто погодитись з такою думкою. Адже дійсно, відсутність ризиків буде означати скасування запобіжного заходу загалом, а тому, якщо ризики все ж таки наявні, доцільним буде оцінити їх співвідношення з легітимною метою у вигляді військової служби і встановити, що з двох є домінуючим для прийняття відповідного рішення. Тому пропонуємо внести зміни до п. 2 абз. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України і викласти її у такій редакції: *«виклад обставин, які вказують на те, що легітимна мета у вигляді призову на військову службу переважатиме або попереджуватиме ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 цього Кодексу, а також ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу»*.

Зміна запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання. Ст. 616 КПК України містить і положення щодо інших, ніж тримання під вартою, запобіжних заходів, зокрема застави. ВС у листі від 03.03.2022 № 1/0/2-22 висловив позицію про те, що слідчим суддям (суду) необхідно зважати на обставини воєнного стану та, за наявності необхідних для цього підстав, за клопотанням підозрюваного доречно ухвалювати рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу, для їх подальшого внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

У контексті питання про передачу застави цікавим постає питання ініціаторів такої процедури. Так, Т. Г. Фоміна та В. В. Рогальська звертали

увагу на те, що з аналізу ч. 5 ст. 616 КПК України виходить, що ініціатором клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави може бути підозрюваний чи обвинувачений, проте ніяк не заставодавець. Авторки вважають, що бажання передати кошти на потреби ЗСУ може виходити і від самого заставодавця і саме тому доцільним є складання заставодавцем заяви, в якій буде висловлено бажання передати кошти для цілей оборони України [181].

Схожої думки дотримувалась і І. В. Черниченко зазначаючи, що бажання заставодавця повинно бути перевірено і підтверджено оригіналом заяви, яка додається до матеріалів кримінального провадження [183, с. 96].

І дійсно, якщо звернути увагу на формулювання ч. 5 ст. 616 КПК України, то у ньому не передбачено обов'язкової наявності згоди заставодавця. Тому, на нашу думку, необхідно звернутись до судової практики.

Так, у одній із справ, ВАКС зазначав, що враховуючи наявність відповідного клопотання про зміну запобіжного заходу, особу Особа_6, узгодження сторонами угоди покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, волевиявлення обвинуваченого та згоду заставодавця на перерахування грошових коштів, внесених як застава, на підтримку Збройних сил України, позицію прокурора, суд вважає за можливе змінити Особа_6 застосований до нього запобіжний захід у вигляді застави на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. До набрання вироком законної сили покласти на обвинуваченого Особа_6 обов'язок перебувати за кожною вимогою до суду [9].

У іншому рішенні йшлося про те, що відповідно до ч. 6 ст. 9 КПК України у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України. Згідно ч. 11 ст. 182 КПК України, застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому,

заставадавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. При цьому застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень. Застава, внесена заставадавцем, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою. Отже, для того, щоб вирішити питання про можливість передачі застави (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України, сплаченої заставадавцем, необхідно отримати його згоду [126].

Проаналізувавши судову практику, варто підсумувати, що хоча суди і беруть до уваги наявність згоди заставадавця [97; 99; 100; 106; 116; 142; 159]. Втім, вважаємо доречним запропонувати внести зміни до ч. 5 ст. 616 КПК України, адже вбачається, що вказана норма повинна би бути доповнена правилом, спрямованим на вирішення ситуації, де заставадавцем виступає не підозрюваний або обвинувачений, а інша фізична чи юридична особа. Зокрема, у ч. 5 ст. 616 КПК України доцільно закріпити вимогу щодо обов'язкової наявності згоди заставадавця на передачу застави на потреби оборони.

Застосування домашнього арешту в умовах воєнного стану. Частина 6 ст. 616 КПК України також передбачила, що у місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право розглянути питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Такий підхід видається абсолютно виправданим з огляду на те, що бойові дії накладають істотний відбиток на реалізацію такого запобіжного заходу як домашній арешт.

Застосування домашнього арешту в сучасних умовах поставило перед правовою спільнотою низку практичних питань, які раніше перебували поза фокусом кримінального процесу. Йдеться насамперед про ситуації, коли виконання покладених судом обов'язків об'єктивно ускладнюється або стає

небезпечним для життя і здоров'я особи, зокрема під час повітряних тривог, обстрілів або інших надзвичайних подій. Аналіз судової практики у цій сфері дозволяє оцінити ступінь гнучкості правозастосування та виявити основні підходи судів до вирішення зазначених питань стосовно обрання, продовження чи скасування домашнього арешту.

Окреслені проблемні аспекти стали предметом наукового осмислення. Н. І. Білак та А. В. Назарчук зазначають про необхідність врахування оперативної обстановки в місцевості, де буде реалізовано дію запобіжного заходу (перебування населеного пункту під загрозою ракетних обстрілів). Науковці вважають, що при обранні запобіжного заходу слід враховувати наявність усіх обставин, ризиків, а також безпекових загроз для життя особи або життя інших людей, якими опікується підозрюваний, обвинувачений (неповнолітні діти, батьки тощо) [4, с. 125–126].

Своєю чергою В. Михайленко, аналізуючи судову практику зазначає, що при вирішенні питання про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту на особисте зобов'язання, судді враховують такі критерії: 1) перебування на території, де ведуться (не ведуться) активні бойові дії, 2) наявність сім'ї і необхідність вивезення її на безпечну територію, 3) чи є підозрюваний, обвинувачений військовозобов'язаним та чи підлягає мобілізації, 4) спроможність особи захищати Україну з огляду на характер правопорушення, за яке її притягнуто до відповідальності, 5) чи отримував підозрюваний, обвинувачений повістку до військкомату, 6) дотримання умов запобіжного заходу тощо [54].

Свій підхід висуває і А. В. Гутник, яка пропонує систематизувати такі обставини у три взаємопов'язані блоки: пов'язані з оперативною обстановкою за місцем проживання особи; пов'язані з виконанням нею військового обов'язку; а також пов'язані з необхідністю утримання та захисту осіб, які перебувають на її утриманні. Особливої уваги, на думку дослідниці, потребують випадки, коли житло підозрюваного чи обвинуваченого розташоване на тимчасово окупованій території або в районі

активних бойових дій, що може унеможливлювати або знецінювати застосування домашнього арешту як ефективного запобіжного заходу. За таких умов визначальним є не формальне місце реєстрації особи, а реальна можливість виконання покладених судом обов'язків без створення надмірної небезпеки для життя і здоров'я. Водночас у контексті військового обов'язку підозрюваного чи обвинуваченого звертається увага на обережний підхід судів до оцінки заяв про намір проходження військової служби, які мають підтверджуватися належними доказами, а не ґрунтуватися виключно на декларативних твердженнях. Окремо підкреслюється значення з'ясування впливу обраного запобіжного заходу на осіб, які перебувають на утриманні підозрюваного чи обвинуваченого, хоча на практиці такі обставини не завжди отримують належну мотивовану оцінку з боку суду [24, с. 520].

Вважаємо за необхідне висунути власне бачення і частково погодитись з позицією науковців Н. І. Білака та А. В. Назарчука. На нашу думку, у ситуації при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту доречно оцінювати лише: а) обстановку на території, де знаходиться місце постійного проживання підозрюваного чи обвинуваченого та наявність чи відсутність на ній бойових дій; б) наявність сім'ї, осіб, які перебувають на утриманні і необхідність вивезення їх на безпечну територію.

Інші обставини, наведені науковцями (В. Михайленко та А. В. Гутник), можуть бути враховані лише при застосуванні ст. 616 КПК України. Зокрема з позицій зазначених науковців можливо констатувати, що суди повинні враховувати військовий обов'язок підозрюваного чи обвинуваченого, можливість проходження ним служби, отримання повістки, що на нашу думку, є доцільним лише у випадку скасування домашнього арешту для проходження військової служби.

Цікавим є і те, що у рішеннях про застосування домашнього арешту суди нерідко зазначають про виключні випадки, коли можна залишити місце постійного проживання. До таких можна віднести переміщення до найближчого укриття на час дії сигналу «повітряна тривога» [98; 169; 171;

173; 176] та надання невідкладної медичної допомоги [120; 121; 143; 170; 172], евакуації населення, рятування життя та здоров'я в умовах воєнного стану [132].

У такого підходу щодо конкретизації виключних випадків залишення житла під час дії домашнього арешту є як прихильники, так і критики. Серед прихильників зазначимо Н. І. Білака та А. В. Назарчука, які пропонують до таких випадків відносити: отримання невідкладної медичної допомоги підозрюваним, обвинуваченим та їх малолітнім дітям (якщо особа самостійно виховує дітей та проживає тільки з ними). Вони також пропонують зазначати найближчі від місця проживання особи (відносно якого прийнято запобіжний захід у вигляді домашнього арешту) розташування укриття [190, с. 126, 130].

Критиком зазначеного підходу є А. В. Гутник, яка зазначає, що ідея вказувати у судових рішеннях інформацію про розташування найближчих укриттів не видається обґрунтованою. По-перше, збирання такої інформації щодо кожного підозрюваного чи обвинуваченого створює додаткове процесуальне навантаження для сторони обвинувачення та суду. По-друге, відповідні відомості не перебувають у безпосередньому зв'язку з предметом кримінального провадження та є загальнодоступними, постійно оновлюваними в онлайн-режимі. По-третє, інформування населення про місця укриття не належить до функцій органів досудового розслідування чи суду, а відтак включення таких даних до ухвал про запобіжні заходи не має самостійного правового значення [24, с. 521].

Не менш дискусійною є пропозиція конкретизувати у судовому рішенні вичерпний перелік випадків, за яких підозрюваний або обвинувачений може залишити житло під час дії домашнього арешту. Такий підхід суперечить базовим конституційним засадам правового регулювання, зокрема загально-дозвільному принципу, відповідно до якого особі дозволено все, що прямо не заборонено законом. Вимоги до ухвали про застосування запобіжного заходу, у тому числі домашнього арешту (ст. 196 КПК України), не містять обов'язку суду визначати такі винятки, а

перелічити всі можливі ситуації, пов'язані із загрозою життю чи здоров'ю особи, об'єктивно неможливо. У разі виникнення реальної небезпеки пріоритет має надаватися захисту життя та здоров'я людини, навіть якщо це формально пов'язано з відступом від умов запобіжного заходу [24, с. 521–522].

Водночас науковиця зазначає, що правозастосовна практика та підзаконне регулювання вже містять достатні орієнтири для вирішення таких ситуацій. Інструкція про порядок виконання ухвал про застосування домашнього арешту прямо передбачає можливість залишення житла у разі виникнення загрози життю або здоров'ю, хвороби чи необхідності з'явитися за викликом органів кримінального провадження, з обов'язком подальшого повідомлення органів Національної поліції. Такі обставини мають характер форс-мажору і не потребують попереднього дозволу суду чи поліцейського. Усі інші, нетермінові підстави для залишення житла мають вирішуватися шляхом звернення до суду з клопотанням про зміну умов домашнього арешту або запобіжного заходу загалом, що дозволяє зберегти баланс між інтересами кримінального провадження та правом особи на безпеку і гідне життя [24, с. 522].

На нашу думку, практика зазначення в ухвалах про застосування домашнього арешту окремих виключних випадків залишення житла є реакцією судів на об'єктивні виклики воєнного часу та спробою забезпечити реальність виконання запобіжного заходу. Водночас така практика не повинна трансформуватися у встановлення вичерпного або надмірно деталізованого переліку дозволених дій, оскільки це суперечить як загально-дозвільному принципу правового регулювання, так і природі домашнього арешту як запобіжного, а не карального заходу.

Зазначення судом окремих типових ситуацій, пов'язаних із безпосередньою загрозою життю чи здоров'ю особи, може мати виключно орієнтовний характер і слугувати роз'ясненню меж допустимої поведінки, але не встановленню додаткових обмежень, не передбачених законом.

Пріоритет у таких випадках має надаватися захисту життя і безпеки людини, тоді як оцінка дотримання умов запобіжного заходу повинна здійснюватися з урахуванням форс-мажорного характеру відповідних обставин.

Отже, оптимальним видається підхід, за якого суд утримується від надмірної конкретизації виключних випадків залишення житла, спираючись натомість на чинне законодавство та підзаконне регулювання, які вже містять достатні правові механізми для реагування на надзвичайні ситуації.

3.2. Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого

У контексті збройного конфлікту та міжнародних гуманітарних зобов'язань України процедура обміну військовополоненими набуває особливого значення. Одним із ключових аспектів цього процесу є можливість скасування запобіжного заходу щодо осіб, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальних провадженнях для передачі їх у якості військовополонених і обміну на наших захисників.

Важливим також є дотримання балансу між правовими інтересами держави, забезпеченням прав підозрюваного чи обвинуваченого та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань у сфері обміну військовополоненими. Відтак, процедура скасування запобіжного заходу у кримінальному провадженні з метою передачі особи як військовополоненого вимагає певного дослідження.

Згода підозрюваного чи обвинуваченого. Аналіз ст. 201-1 КПК України свідчить про наявність певних прогалин та потенційних проблемних моментів у процедурі скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Одним із ключових аспектів є питання перевірки наявності письмової згоди підозрюваного чи обвинуваченого на обмін.

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 201-1 КПК України, до клопотання прокурора обов'язково додається письмова згода особи на проведення обміну. Однак у нормі відсутні будь-які уточнення щодо процедури перевірки дійсності такої згоди та можливості її підтвердження безпосередньо судом. Це може спричинити низку практичних проблем, зокрема нас цікавить таке: по-перше, чи наявний у суду обов'язок безпосередньо перевірити наявність згоди? Адже відсутність нормативної вимоги про безпосередність може означати, що суд обмежиться лише перевіркою документів, поданих прокурором, що фактично є виключно формальністю. Така формальність, на наш погляд, не сприяє належній оцінці значення обміну для подальшої долі підозрюваного чи обвинуваченого. Адже такий обмін може суттєво змінити майбутнє людини і саме тому для забезпечення демократичних цінностей та верховенства права, на нашу думку, такий підозрюваний чи обвинувачений повинен з'явитись перед судом і особисто підтвердити наявність такої згоди.

По-друге, у цьому ж контексті цікавими для розгляду будуть проблеми щодо можливого тиску на особу, адже коли особа перебуває під вартою, виникає питання, чи не могла її згода бути отримана під примусом або тиском з боку органів слідства чи адміністрації установи утримання. Відсутність механізму незалежного контролю цього питання, на наш погляд, також є суттєвою прогалиною законодавства.

По-третє, виникає питання також і щодо темпоральних меж дії такої згоди. Якщо уявити ситуацію, що згода була отримана у певну дату, але через сторонні чинники суд не було скасував запобіжний захід відразу, натомість розгляд питання відбулося через, наприклад, декілька місяців, то чи можна вважати таку згоду актуальною? На нашу думку – ні.

Крім того, таку ситуацію можна віднайти і у ЄДРСР. Так, в одному з рішень зазначалось, що 11.06.2024 прокурор у порядку ст.201-1 КПК України звернувся до суду з клопотанням, яке мотивував тим, що 07.04.2024 до органів прокуратури надійшло повідомлення Координаційного штабу з

питань поводження з військовополоненими, відповідно до якого російська сторона запитує обвинуваченого до обміну як військовополоненого. Своєю чергою обвинувачений звернувся із листом про його обмін як військовополоненого. За таких обставин прокурор просив скасувати запобіжний захід, який застосований до обвинуваченого, та ухвалити рішення про його передачу під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення обміну обвинуваченого як військовополоненого. Як доказ суду була надана заява обвинуваченого від 10.04.2024, в якій останній надає добровільну згоду на його обмін як військовополоненого та передачу представникам держави агресора. Втім захисник не погодився з такою позицією, зазначивши, що підзахисний не має статусу військовополоненого, є діючим митрополитом і повноваження свої не складав, крім того він звернув увагу на те, що надана прокурором заява була відібрана тоді, коли його підзахисний перебував на лікуванні в кардіоцентрі, а також на те, що обвинувачений свою вину в пред'явленому йому обвинуваченні не визнає, хоче далі працювати на благо України. Сам же обвинувачений заперечив щодо задоволення клопотання прокурора стосовно передачі його російській стороні як військовополоненого, оскільки таким не є. На запитання суду вказав, що заяву, надану прокурором від 10.04.2024 він підписував власноручно, проте станом на сьогоднішній день він заперечує щодо його передачі, про що надасть суду відповідну заяву [109]. Зазначаємо, що клопотання прокурора у порядку ст. 201-1 КПК України суд залишив без розгляду.

Тож, як можливо побачити, існують ситуації у яких між моментом отримання згоди підозрюваного чи обвинуваченого і моментом прийняття рішення судом про скасування запобіжного заходу проходить значна кількість часу, за якої позиція підозрюваного чи обвинуваченого може змінитись.

Зазначене вище дозволяє поставити питання обов'язкової присутності особи під час вирішення відповідного питання про скасування запобіжного

заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Нормативне закріплення обов'язкової присутності підозрюваного чи обвинуваченого під час вирішення питання щодо скасування запобіжного заходу з метою обміну такої особи як військовополонений дозволить вирішити усі проблемні моменти зазначені вище.

На проблему незакріплення обов'язкової присутності підозрюваного чи обвинуваченого при вирішенні вказаного питання вже звертали увагу певні науковці. Так, О. В. Чорна зазначала, що процесуальним недоліком процедури судового розгляду таких клопотань є відсутність імперативної вимоги закону щодо обов'язкової участі під час судового розгляду такого клопотання підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого прийняте рішення про обмін як військовополоненого. У разі відсутності в судовому засіданні особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, виникає ще одне важливе процесуальне питання: слідчий суддя не може пересвідчитися в добровільності згоди такої особи на обмін, а також у тому, що його думка з приводу обміну не змінилася: адже бути обмінюваним – це право, а не обов'язок військовополоненого [185, с. 157].

Крім того, аналізуючи зазначене вище судове рішення, у нас також виникло питання щодо можливого відкликання своєї згоди. Адже, хоча у цьому рішенні суд і взяв до уваги змінену позицію обвинуваченого, втім відсутність нормативного закріплення можливості відкликання згоди викликає певні занепокоєння, бо теоретично, це створює правову невизначеність у випадках, коли особа таки змінює своє рішення після подачі відповідного документу (заяви про згоду).

Отже, ст. 201-1 КПК України потребує додаткових уточнень щодо процедурних аспектів отримання, перевірки та підтвердження згоди підозрюваного чи обвинуваченого. Доцільним було би передбачити обов'язкове особисте опитування особи в судовому засіданні щодо її добровільної згоди на обмін, під час якого також би перевіряли відсутність

примусу до надання такої згоди (на зразок тієї процедури, що передбачена КПК для з'ясування добровільності укладення угоди).

Момент звільнення підозрюваного чи обвинуваченого у разі скасування запобіжного заходу у порядку ст. 201-1 КПК України. Поруч з питанням обов'язкової присутності підозрюваного чи обвинуваченого постає питання моменту звільнення. Так, відповідно до ч. 6 ст. 202 КПК України, у разі постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу в порядку, передбаченому статтею 201-1 цього Кодексу, підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений та переданий під нагляд уповноваженого органу, якщо в уповноваженій службовій особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Втім, негайне звільнення у такому випадку має певний проблемний характер. Так, Т. Г. Фоміна з цього приводу зазначала, що згідно з вимогами ст. 201-1 КПК України участь особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про передачу для обміну як військовополоненого, під час розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу є не обов'язковою, а отже, нормативна вимога щодо негайного звільнення такої особи викликає сумніви. Це пояснюється тим, що військовополонений може знаходитись у таборі або дільниці для тримання військовополонених, яка територіально віддалена від приміщення суду¹² [76]. Тому малоймовірно, що звільнення такої особи відбуватиметься одразу ж після постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу [179, с.201].

Схожої думки дотримується і О. В. Чорна, яка зазначає, що уявляється абсолютно неминучим існування часового розриву між моментом оголошення ухвали слідчим суддею в залі суду та її отриманням для

¹² Допускається ситуація, коли військовополонений, який знаходиться під слідством, перебуватиме у таборі для військовополонених, адже відповідно до п. 20-2 "Порядку тримання військовополонених", який затверджено Постановою КМУ від 5 квітня 2022 р. № 413, переведення військовополонених, стосовно яких здійснюється кримінальне провадження, до табору або іншої дільниці для тримання військовополонених здійснюється за погодженням з прокурором, слідчим, який здійснює досудове розслідування, або суду, який здійснює судове провадження.

виконання начальником установи попереднього ув'язнення; цей розрив може рахуватися годинами, а, можливо, й днями. Можливо, способом скорочення цього проміжку часу могло би стати законодавче врегулювання направлення такої ухвали для виконання засобами електронного зв'язку. На її думку, в будь-якому разі, якщо підозрюваний не бере участь у розгляді клопотання про скасування запобіжного заходу і не є присутній у залі суду, про негайне звільнення з-під варти не йдеться [185, с. 157].

Вважаємо за необхідне погодитись з думками науковців щодо зазначеної проблеми, втім варто висунути припущення, що для її вирішення потрібно нормативно закріпити обов'язковість присутності підозрюваного чи обвинуваченого під час вирішення питання про скасування запобіжного заходу для обміну як військовополоненого у суді. Присутність такої особи, дозволить мінімізувати часовий проміжок між моментом постановлення ухвали та звільненням особи з-під варти. Проте варто відзначити, що недоліком цього підходу є те, що у такому разі необхідна буде також присутність особи або осіб, які забезпечать передачу підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд уповноваженого органу з питань обміну військовополоненими.

Питання щодо наслідків у випадку зриву обміну. Невизначеним лишається і питання правових наслідків у разі зриву обміну підозрюваного чи обвинуваченого, щодо якого було скасовано запобіжний захід. Чинне законодавство України не містить чітких механізмів поновлення запобіжного заходу або визначення процесуального статусу такої особи після невдалого обміну, що створює певні ризики. Відсутність регламентації цієї ситуації може призвести до ухилення від кримінальної відповідальності або затримки у відновленні процесуальних обмежень. У зв'язку з цим постає необхідність аналізу можливих проблем та шляхів їх вирішення.

Варто зазначити, що у кримінальному законодавстві такий сценарій передбачено. Так, ст. 84-1 КК України передбачає, що якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення

про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання. Втім, аналогу такої норми щодо відновлення дії чи обрання запобіжного заходу для військовополоненого, передача якого не відбулась, КПК не містить.

Така прогалина означає, що у випадку зриву обміну, особа буде мати невизначений правовий статус, а сторона обвинувачення (у випадку необхідності) буде позбавлена можливості звернутись до суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу через відсутність нормативної регламентації. І хоча особа не перестає бути підозрюваним або обвинуваченим, але її статус стає невизначеним у сенсі можливості реалізації правових процедур, наприклад, обрання запобіжного заходу або поновлення процесуальних обмежень.

На такій проблемі вже зосереджувала свою увагу Т. Г. Фоміна, яка зазначала, що поза межами правового регулювання залишилися питання законодавчого врегулювання наслідків скасування запобіжного заходу у випадку, коли обмін військовополоненого не здійснено. Хоча така ситуація малоймовірна, авторка припускає, що вона все ж таки повинна бути унормована на рівні кримінального процесуального законодавства. Зокрема, у ст. 201-1 КПК України доцільно передбачити таке положення: «Якщо обмін підозрюваного, обвинуваченого не відбувся, прокурор має право звернутися в порядку, передбаченому ст. 184 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу. Слідчий суддя, суд вирішує питання щодо запобіжного заходу в порядку, передбаченому главою 18 розділу II цього Кодексу» [179, с. 202].

Вважаємо за необхідне погодитись з такою пропозицією, адже дійсно зазначена проблема повинна бути усунена (незважаючи на малоймовірність), зокрема шляхом закріплення у КПК України права прокурора звернутись з клопотанням до слідчого судді чи суду про обрання запобіжного заходу.

Потенційно існує два сценарії. По-перше, якщо йдеться про досудове розслідування, то варто звернути увагу на п. 5 ч. 1 ст. 280 КПК України, згідно з яким передбачено, що досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає. Втім, поряд з указаною нормою варто зазначити і ч. 1 ст. 282 КПК України, де стверджується, що зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся), або наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов, а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

Ключовим у цьому контексті є те, що досудове розслідування підлягає відновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати, зокрема до переліку відноситься і обмін, який не відбувся. За такого розвитку подій у разі зриву обміну прокурор повинен поновити досудове розслідування (ст. 282 КПК України) і тоді звернутись до слідчого судді у загальному порядку з клопотанням про застосування запобіжного заходу (ст. 184 КПК України).

Другий же сценарій стосується вже судового провадження, а відповідно необхідно звернутись до ч. 2 ст. 335 КПК України, де зазначається, що у разі, якщо уповноважений органом прийняв рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого та обвинуваченим надано письмову згоду на такий обмін, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до моменту проведення такого

обміну або до отримання від уповноваженого органу інформації про те, що такий обмін не відбувся.

Тобто у такому разі кримінальне провадження буде підлягати відновленню у момент отримання від уповноваженого органу інформації про зрив обміну, а запобіжний захід відповідно повинен бути обраний у порядку ст. 331 КПК України, адже вже йдеться про судове провадження.

Втім для уникнення непорозумінь і неоднокового тлумачення норм КПК щодо обрання чи скасування запобіжного заходу, зокрема порядку дій у випадку зриву обміну військовополоненими, доцільним буде передбачити право прокурора звернутись до слідчого судді або суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу. Зокрема, ми пропонуємо доповнити ст. 201-1 КПК України ч. 6, де зазначити: *«У випадку зриву обміну або якщо обмін підозрюваного, обвинуваченого не відбувся, прокурор звертається в порядку, передбаченому статтею 184 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу»*.

Процедура оскарження та питання справедливості. На наш погляд, проблемним моментом також варто вважати відсутність можливості оскарження скасування запобіжного заходу для обміну особи як військовополоненого. Адже при системному аналізі ст. 201-1, 309, 392 КПК України, можна дійти висновку, що оскарження такої ухвали є неможливим.

Стосовно цієї проблеми висловлювалась і О. В. Чорна, яка зазначала, що ухвала про скасування запобіжного заходу щодо військовополоненого, до того ж не підлягає оскарженню, що в разі порушення прав підозрюваного (не ознайомлення його з клопотанням прокурора, недобровільна згода на обмін, відмова військовополоненого від обміну) на нашу думку, може привести до порушення як процесуальних прав військовополоненого як підозрюваного, так і порушення у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини [185, с. 157].

Вважаємо за необхідне погодитись з такою думкою, адже, дійсно, відсутність можливості оскарження такого рішення може мати негативні

наслідки у вигляді порушення основоположних прав людини. Крім того, нерідко у судових рішеннях можна натрапити на такі твердження як: «Ухвала оскарженню не підлягає. Заперечення проти неї можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді» [149]. Втім, про які заперечення йде мова? Таке питання дозволило нам обдумати вказану проблематику з іншого боку, зокрема з боку прав потерпілого. На наш погляд, надзвичайно дискусійною видається проблема неврахування думки потерпілого при вирішенні питання про скасування запобіжного заходу для обміну особи як військовополоненого.

Відповідно до п. в ст. 6 Декларації ООН про основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, слід сприяти тому, щоб судові та адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв шляхом забезпечення можливості викладення та розгляду думок і побажань жертв на відповідних етапах судового розгляду у тих випадках, коли зачіпаються їхні особисті інтереси без шкоди для обвинувачених і відповідно до національної системи кримінального правосуддя [236]. Така норма міжнародного права підштовхує нас зважати на думку потерпілих у кримінальних провадженнях, оскільки саме їх правовий чи матеріальний стан зазнав шкоди, а тому цілком логічним і розумним буде припустити, що вони мають право бути почутими.

Крім того, ст. 2 КПК України зазначає, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Захист потерпілого, відновлення його правового і матеріального становища і статусу – все це, на нашу думку, також належить до завдань кримінального процесуального права. Вважаємо, що абсолютно неприпустимо нехтувати емоційними стражданнями осіб, які внаслідок злочинних дій підозрюваного чи обвинуваченого зазнали шкоди здоров'ю або навіть втратили близьких осіб (зокрема маються на увазі воєнні злочини). Такі особи мають право не тільки висловити свою думку, а також почути слова визнання провини чи каяття, відшкодування матеріальної шкоди – і тільки тоді вони зможуть надати свою згоду на обмін підозрюваного чи обвинуваченого, а ми, як суспільство, матимемо змогу сказати, що зробили ще один, необхідний і додатковий крок назустріч до відновлення справедливості.

Тож припускаємо, що при вирішенні питання про скасування запобіжного заходу для обміну особи як військовополоненого, доречним і справедливим буде залучення та врахування думок осіб потерпілих від кримінального правопорушення.

Виникає цілком слушне питання: чому ми вважаємо, що необхідно враховувати думку потерпілого при скасуванні запобіжного заходу за ст. 201-1 КПК України, але нехтувати такою при скасуванні за ст. 616 КПК України?

На наш погляд, скасування запобіжного заходу за ст. 616 і 201-1 КПК України мають ключову відмінність. Так, скасування запобіжного заходу у порядку ст. 616 КПК України матиме наслідком проходження підозрюваним чи обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, після закінчення якого особа буде звільнена із ЗСУ, а кримінальне провадження буде підлягати продовженню, судове провадження відбудеться, а відповідно мета і завдання кримінального провадження будуть досягнуті.

Утім щодо порядку ст. 201-1 КПК України буде дещо інший сценарій. Так, запобіжний захід буде скасовано, і відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 280 КПК України, досудове розслідування може бути зупинене після

повідомлення особі про підозру у разі, якщо уповноважений орган прийняв рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає.

Під час же судового провадження застосовується ч. 2 ст. 335 КПК України у разі, якщо уповноважений орган прийняв рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого та обвинуваченим надано письмову згоду на такий обмін, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до моменту проведення такого обміну або до отримання від уповноваженого органу інформації про те, що такий обмін не відбувся. У такому разі суд продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється стосовно декількох осіб. Рішення про зупинення судового провадження із зазначеної підстави оскарженню не підлягає.

Тобто після обміну провадження підлягатиме зупиненню, особа підозрюваного чи обвинуваченого буде знаходитись поза межами території України і у такому випадку можливе лише кримінальне провадження у порядку “in absentia”. Якщо ж об’єктивно подивитись на таку ситуацію, особи, повернуті до країни-агресора, не понесуть реальної кримінальної відповідальності, а отже, неможливо однозначно стверджувати, що мета і завдання кримінального провадження повноцінно досягнуті.

З іншого боку, цілком погоджуємось із позицією О. В. Капліної щодо того, що такий порядок не означає повну відмову держави від кримінального переслідування осіб, які вчинили воєнні злочини на території України. Запроваджений крок щодо обміну держава робить не у зв’язку з небажанням здійснювати досудове розслідування, економією кримінальної репресії, доцільністю або у зв’язку з прощенням. Це було б неприпустимо з моральної точки, особливо перед пам’яттю загиблих мирних мешканців, а також військових Збройних Сил України. Такий порядок запроваджений у зв’язку з

тим, що обмін є не стільки передачею військовополоненого країні-агресору, скільки можливістю повернути громадян України додому, що в ієрархії цінностей для держави є найбільш важливим, ніж притягнення до кримінальної відповідальності військовополоненого підозрюваного, обвинуваченого, навіть за умови, що вони вчинили на території України воєнні злочини. Отже, оскільки Україна не відмовляється від притягнення до кримінальної відповідальності військовополонених, які вчинили воєнні злочини, то законодавець передбачив наступний механізм. Зокрема, після того, як обмін підозрюваного як військовополоненого проведений або такий обмін не відбувся, зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого або прокурора (ч. 1 ст. 282 КПК України) [35].

У підсумку вважаємо, що незважаючи на потенційне продовження кримінального провадження у порядку “*in absentia*”, думка потерпілого (за його наявності) повинна бути врахована при вирішенні питання про скасування запобіжного заходу підозрюваному чи обвинуваченому для його обміну як військовополоненого. Значення врахування позиції потерпілого полягає не лише у дотриманні його прав, але й у збереженні принципів справедливості. Особливо це стосується воєнних злочинів, де відшкодування шкоди та визнання вини можуть мати вирішальне значення для морального та психологічного стану потерпілих. Випадки, коли підозрюваний чи обвинувачений висловлює каяття та здійснює хоча б часткове відшкодування завданих збитків, можуть бути враховані під час розгляду питання про його передачу іншій стороні в межах обміну.¹³

Варто підкреслити, що у такого підходу існують і потенційні недоліки, зокрема: це може зробити процедуру скасування запобіжного заходу з метою обміну більш складною і довготривалою (потерпілий не з’явився – засідання відкладається); якщо потерпілий буде проти обміну, то це може заблокувати ідею повернення в Україну полонених українців.

¹³ За результатами анкетування 46,4 % респондентів вважають, що думка потерпілого повинна бути врахована при скасуванні запобіжного заходу для передачі особи як військовополоненого. 53,3 % вважають, що в такій ситуації інтереси суспільства (обмін військовополонених) превалюють над інтересами потерпілого у кримінальному провадженні (див. додаток В.2, пит. 12).

Законодавчий механізм повинен містити процедури, що дозволять потерпілому висловити свою позицію щодо можливого звільнення особи для обміну. Це сприятиме відновленню довіри до системи правосуддя, збереженню балансу між інтересами держави та правами потерпілих.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає в отриманні нових результатів у формі наукових висновків щодо правової регламентація та практики застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану, виявленні проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також формулюванні обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення. В результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки.

1. Перебування держави у надзвичайному стані (різновидом якого є воєнний стан) відбивається практично на усіх сферах суспільних відносин та їх окремих інститутах. Не є виключенням і сфера кримінальної юстиції та інститут запобіжних заходів. Модель європейських правових стандартів допускає, що перебування держави у стані війни надає можливість відступити від деяких обов'язкових для мирного життя умов застосування запобіжних заходів, зокрема й відступити від окремих конвенційних положень. Водночас такий відступ допустимий лише за умови його відповідності певним умовам, зокрема: (а) вжиті заходи повинні бути в межах, яких вимагає гострота становища; (б) такі заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом; (в) держава зобов'язана повідомити Генерального секретаря Ради Європи про такий відступ від Конвенції (направити дерогаційну ноту); (г) не може бути відступу від ст. 2 (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), ст. 3, ст. 4 (п. 1) та ст. 7 Конвенції. При цьому практика ЄСПЛ формулює набір запобіжників від свавільного обмеження прав людини в контексті застосування запобіжних заходів, які мають діяти і протягом воєнного стану, зокрема: (а) зберігається конвенційна вимога щодо необхідності обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення та наявності ризиків, на запобігання яких спрямоване правообмеження (ст. 5 § 1 (с) Конвенції); (б) діє правило «*habeas corpus*» -- судовий контроль правомірності затримання;

(в) зберігається доступ до правозахисника; (г) забезпечується можливість повідомити близьких про місце свого перебування; (д) надається доступ до лікаря за необхідності та ін.

2. Частина 3 ст. 615 КПК не містить прямої вказівки на зобов'язання слідчого судді реагувати певним чином на повідомлення прокурора про прийняті ним процесуальні рішення, у тому числі про продовження керівником прокуратури запобіжного заходу в порядку ч. 2 ст. 615 КПК України. Така концепція фактично передбачає створення так званого контрольного провадження, у межах якого слідчий суддя, не здійснюючи активних дій за власною ініціативою, забезпечує потенційну можливість ефективного судового контролю у разі надходження відповідної скарги. Втім, вбачається, що у випадках, коли з повідомлення прокурора або з інших джерел видно, що особу позбавлено свободи безпідставно або з порушенням встановленого порядку, слідчий суддя має керуватися ч. 1 ст. 206 КПК України, а відтак зобов'язаний вжити передбачених законом заходів для перевірки законності такого позбавлення свободи.

3. На сьогодні можливість керівника прокуратури перейняти на себе судово-контрольні повноваження в контексті застосування запобіжних заходів зберігається лише щодо продовження строку тримання під вартою до одного місяця (ч. 2 ст. 615 КПК). При цьому, зважаючи на вагомість судового контролю у правовій державі, такого роду делегування вказаної функції мало би містити під собою чітке нормативне підґрунтя (принаймні, в частині умов, за яких такий перехід функції є можливим). Однак системне (з урахуванням інших частин статті) сприйняття ч. 2 ст. 615 КПК дає можливість звернути увагу на те, що законодавець визначає лише загальні критерії застосування процедури делегування судово-контрольного повноваження керівнику прокуратури: наявність воєнного стану, відсутність об'єктивної можливості здійснення правосуддя слідчим суддею та необхідність належного обґрунтування у відповідній постанові. Така нечіткість у нормативній регламентації породжує широке поле для прокурорського розсуду, а відтак

створює ризик зловживань – випадків невинуватого перейняття керівником прокуратури функції судового контролю в частині продовження строку тримання під вартою. У цьому контексті заслуговує на підтримку наукова позиція (відображена зокрема в роботах Є. Пеліхоса), відповідно до якої прокурор не повинен використовувати ці повноваження за наявності альтернативних законних механізмів, зокрема через зміну територіальної підсудності судів рішенням Верховного Суду. У зв'язку з цим, доцільним видається нормативне закріплення чітких і перевірюваних умов, які мають підтверджувати відсутність можливості здійснення правосуддя слідчим суддею. Зокрема, це може бути офіційне оголошення суду про призупинення роботи на веб-порталі, а також відсутність розпорядження Верховного Суду про визначення іншого суду для здійснення правосуддя. Такий підхід сприятиме забезпеченню прозорості, передбачуваності та обмеженню свавільного тлумачення правових норм при реалізації керівником прокуратури виключних повноважень слідчого судді. Окрім цього, ч. 2 ст. 615 КПК не містить гарантій присутності сторони захисту при розгляді керівником прокуратури питання про продовження строку тримання під вартою, що є істотним відступом від конвенційного права особи на захист. Відтак, вбачається доцільним доповнити ч. 2 ст. 615 КПК вказівкою на обов'язкову участь особи, щодо якої розглядається питання про продовження строку тримання під вартою (така участь може бути як особистою, так й дистанційною – з використанням засобів відеозв'язку).

4. Надання уповноваженим службовим особам права затримувати осіб незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення у випадку наявності ризику втечі, як це передбачено п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, становить загрозу принципу пропорційності обмежень основоположних прав і свобод. Такий підхід фактично нівелює логіку ст. 208 КПК (відповідно до якої без ухвали слідчого судді дозволено затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі), однак при цьому розповсюджується на необмежене коло випадків,

маркером для визначення яких служить виключно оцінне поняття «обґрунтовані підстави». Відтак вбачається доцільним, внести зміни до п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, виклавши його у такій редакції: «наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені статтею 208 цього Кодексу, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, яка перебуває на територіях, де ведуться активні бойові дії та підозрюється у вчиненні злочину або особи, підозрюваної у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2 Кримінального кодексу України – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу».

5. Пролонгований строк для повідомлення про підозру затриманій особі (ч. 7 ст. 615 КПК України) вимагає наявності воєнного стану та і об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру протягом 24 годин. Аналіз судової практики дає можливість віднести до таких обставин: місцевість, на якій відбувається кримінальне провадження; наявність повітряної тривоги (повітряних тривог); віддаленість учасників кримінального провадження (відповідних установ) або особливості міської інфраструктури. Остання, на наш погляд, сама по собі не повинна братись до уваги, але повинна підлягати врахуванню виключно за умови додаткових обставин, таких як повітряна тривога або ж ліквідація наслідків ворожої атаки (розбір завалів тощо), оскільки, дійсно, наслідки воєнних дій у комбінації з особливостями міської інфраструктури можуть виступати ускладнюючими обставинами для кримінального провадження, зокрема для питань оперативності (зокрема вчасного вручення повідомлення про підозру затриманій особі).

6. Нормативне закріплення у абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України можливості проведення судового розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у дистанційному форматі із використанням технічних

засобів відеозв'язку за умови неможливості доставки затриманої особи до слідчого судді є логічною реакцією законодавця на реалії воєнного стану. Однак така норма, попри доцільність її запровадження, містить низку концептуальних недоліків, які потребують як теоретичного осмислення, так і практичного удосконалення, зокрема:

- використання оцінної категорії «відсутність об'єктивної можливості доставити особу» створює простір для її свавільного трактування. Для мінімізації ризику зловживань доцільним було би запровадження критеріїв оцінки таких обставин з урахуванням географічного розташування, безпекової ситуації, транспортної доступності та технічних можливостей відповідних органів;

- на відміну від інших статей КПК України (зокрема ст. 232 та 336), абз. 12 ч. 1 ст. 615 не містить прямих вимог до забезпечення якості зображення, звуку, інформаційної безпеки та технічного супроводу процесу. Це створює ризики порушення ключових процесуальних гарантій, зокрема права на особисту участь у суді, права на захист, а також може унеможливити перевірку особи та її ідентифікацію слідчим суддею. З огляду на викладене, доцільним видається законодавче уточнення абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України шляхом запровадження вимог щодо технічних умов дистанційної участі у судовому засіданні за аналогією до вже існуючих приписів ст. 232 КПК України. Таке уточнення сприятиме мінімізації ризиків порушення процесуальних прав особи;

- складнощі у практиці правозастосування породжують ситуації, коли затримана особа відмовляється брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції та/або вимагає забезпечити їй безпосередню фізичну присутність у залі суду. У цьому контексті заслуговує на підтримку правова позиція (подекуди відображена у судовій практиці), відповідно до якої: (а) якщо затриманій особі надано реальну можливість долучитися до судового засідання дистанційно, але вона свідомо відмовляється від участі, така поведінка не вважається порушенням її права на захист і не тягне за

собою наслідку у вигляді негайного звільнення (це кваліфікується судами як зловживання процесуальними правами з метою затягування провадження); (б) вимога затриманого щодо обов'язкової особистої присутності у суді не підлягає задоволенню за наявності об'єктивних перешкод до транспортування в умовах воєнного стану, якщо є технічна можливість дистанційної участі.

7. Запроваджені в умовах воєнного стану законодавчі зміни до КК та КПК України істотно обмежили альтернативність щодо визначення застави під час обрання такого запобіжного заходу як тримання під вартою у справах про злочини проти національної безпеки та військові злочини. Такі зміни спрямовані на зміцнення захисту державного суверенітету, проте викликають обґрунтовані застереження щодо дотримання принципів верховенства права, індивідуалізації процесуальних рішень та прав людини. КСУ у своєму рішенні 2024 року визнав такі обмеження обґрунтованими з огляду на надзвичайні обставини, однак наукова дискусія щодо відповідності цих положень Конституції та міжнародним стандартам триває, потребуючи подальшого дослідження і можливої корекції в майбутньому.

8. Автоматичне продовження строків тримання під вартою, передбачене ч. 5 ст. 615 КПК України, суперечить принципам верховенства права, презумпції невинуватості та вимогам до обґрунтованості судових рішень, закріплених як у Конституції України, так і в практиці ЄСПЛ. Визнання ч. 6 цієї статті неконституційною Конституційним Судом України є логічним та правомірним кроком. Водночас ч. 5 ст. 615 за своїм змістом і правовою природою фактично дублює механізм автоматичного продовження тримання під вартою без судового рішення, тому також має ознаки неконституційності. Її збереження в чинному законодавстві створює ризик системного порушення прав людини та вимагає якнайшвидшої правової оцінки і перегляду.

9. Надання належного рівня захисту прав людини (зокрема захисту життя людини у місцях несвободи) є частиною міжнародних зобов'язань

України. Відтак безпекова складова (як то наявність укриттів у місцях несвободи, функціональна придатність таких укриттів тощо) повинна враховуватись при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки в майбутньому це потенційно може слугувати підставами для визнання порушень Україною ст. 2 і ст. 3 ЄКПЛ. Виконання цих зобов'язань потребує системного підходу, який включає узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, а також належне фінансування пенітенціарних установ. Без цього держава ризикує зіткнутися не лише з проблемами внутрішнього правозастосування, але й із відповідальністю за порушення прав осіб, які перебувають у місцях несвободи.

10. Співвідношення положень ч. 6 ст. 176 та ч. 2 ст. 183 КПК України виявляє нормативну колізію, що створює суттєву правову невизначеність у питанні застосування тримання під вартою. Так, ч. 6 ст. 176 встановлює обов'язкове (під час дії воєнного стану) застосування цього запобіжного заходу до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109–114-2, 258–258-4, 260, 261, 437–442-1 КК України. Проте відповідно до ч. 2 ст. 183 КПК, тримання під вартою не може застосовуватися щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних проступків або злочинів, за які не передбачене покарання у вигляді позбавлення волі (або передбачене покарання до певного строку, але без наявності додаткових процесуальних підстав). Отже, виникає ситуація, коли ч. 6 ст. 176 КПК встановлює обов'язковість тримання під вартою, тоді як ст. 183 КПК прямо обмежує його застосування у випадках нетяжких злочинів або кримінальних проступків. Вбачається, що у таких умовах доцільно керуватись положеннями ст. 183 КПК як спеціальною нормою, яка конкретизує підстави та обмеження для застосування найсуворішого запобіжного заходу. Такий підхід узгоджується з принципами індивідуалізації процесуальних рішень та захисту прав і свобод людини.

11. В умовах воєнного стану захисту прав людини сприятиме розширення предмету застави (шляхом включення в нього окрім грошових коштів, також нерухомого майна і транспортних засобів), з огляду на таке: (а) в умовах економічної нестабільності, зумовленої воєнним станом, грошові активи можуть бути менш доступними, ніж майнові; (б) виключно грошова форма застави може порушувати принципи справедливості та рівності, оскільки для заможних осіб вона є менш обтяжливою, ніж для тих, хто не має значних фінансових можливостей; (в) у періоди фінансових криз ліквідність грошових коштів зменшується, тоді як нерухомість та інше майно зазвичай зберігають свою вартість; (д) звернення застави, внесеної у формі транспортного засобу, може передбачати передання цього транспортного засобу на потреби ЗСУ, що для воєнного стану є вкрай актуальним; (г) ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності індивідуального підходу до визначення запобіжних заходів, а кримінальне процесуальне законодавство великої кількості демократичних країн передбачає внесення застави не лише у грошовій формі.

12. Аналіз нормативної регламентації процесуального статусу заставодавця в умовах воєнного стану, а також врахування правозастосовної практики у цій сфері дають можливість сформулювати такі висновки:

– заставодавець втрачає можливість гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого був застосований запобіжний захід у вигляді застави, був призваний для проходження військової служби. Відтак, вважається доцільним нормативно закріпити правило, відповідно до якого «У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений був призваний проходження військової служби за призовом під час мобілізації, запобіжний захід у вигляді застави вважається припиненим, а предмет застави підлягає поверненню заставодавцю»;

– ч. 5 ст. 616 КПК України встановлює, що «за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити

рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України». Вбачається, що вказана норма має бути доповнена правилом, спрямованим на вирішення аналогічної ситуації, де заставодавцем виступає не підозрюваний або обвинувачений, а інша фізична чи юридична особа. Зокрема, у 5 ст. 616 КПК України доцільно закріпити вимогу щодо обов'язкової наявності згоди заставодавця на передачу застави на потреби оборони.

13. З урахуванням положень ч. 5 ст. 616 КПК України та актуальної судової практики вбачається об'єктивна необхідність запровадження механізму обов'язкової перевірки легальності походження коштів, які вносяться як застава. Наявна законодавча конструкція дозволяє отримати суттєві процесуальні або навіть матеріально-правові переваги, зокрема пом'якшення покарання, у випадку добровільного перерахування заставних коштів на потреби оборони України. У ситуаціях, коли такі кошти мають протиправне походження, виникає ризик легалізації незаконних активів та створення умов для фактичного «відкуп» від кримінальної відповідальності. Відсутність перевірки походження коштів відкриває можливість використання злочинних доходів як інструменту впливу на хід провадження та м'якшення наслідків для винної особи.

14. На сьогодні судова практика, спираючись на норми КПК, є однозначною в тому, що єдиним ініціатором скасування запобіжного заходу для проходження військової служби може бути прокурор. Однак така монополія прокурора в цьому питанні порушує засаду рівності сторін, змагальності, а також породжує корупційні ризики та ризики прийняття прокурорами свавільних рішень. Тож, вбачається доцільним передбачити право сторони захисту на звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової

служби за призовом під час мобілізації на особливий період для забезпечення балансу сторін кримінального провадження і усунення зазначених вище ризиків. Відповідні уточнення доцільно нормативно закріпити у ч. 1 ст. 616 та ч. 4 ст. 616 КПК України.

15. Існує необхідність закріплення форми відмови прокурора у застосуванні порядку, який передбачено ст. 616 КПК України. У судовій практиці можна натрапити на твердження, що вказаною нормою не визначено, у якій формі приймається рішення прокурора у разі відмови у задоволенні клопотання, передбаченого ч. 1 ст. 616 КПК України, нею встановлено лише обов'язок прокурора розглянути клопотання та право звернутися до слідчого судді з клопотанням про скасування особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період (відтак, доволі часто прокурори оформлюють відмови листами або іншими документами, однак не постановами). З метою забезпечення єдності практики в цьому питанні вбачається доцільним доповнити ч. 1 ст. 616 КПК України абзацом шостим, де зазначити: «Розгляд клопотання, передбаченого абзацом першим цієї частини, здійснюється в порядку передбаченим ст. 220 цього Кодексу».

16. Аналіз нормативного змісту та судової практики застосування ст. 616 КПК України надає можливість зробити такі висновки і узагальнення:

– поширеною обставиною, яку враховують судді під час вирішення питання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби є проміжок часу, який пройшов з моменту оголошення воєнного стану і мобілізації. Тобто суди керуються наявністю можливості у підозрюваного чи обвинуваченого вступити до лав ЗСУ до моменту подання клопотання у рамках ст. 616 КПК України. Більше того, встановлення такого факту нерідко може виступати ключовим для прийняття відповідного рішення. Суди часто критично ставляться до тверджень захисника про намір підозрюваного чи обвинуваченого захищати Батьківщину, якщо у такої особи

було достатньо часу для реалізації свого наміру захищати Батьківщину, проте така особа його не реалізовувала, що, на думку суду, свідчить про певну маніпуляцію з метою пом'якшення запобіжного заходу. На нашу думку, така практика хоча загалом і є доцільною, проте наявність можливості попереднього (до кримінального провадження) вступу до ЗСУ повинна оцінюватись комплексно, зокрема з урахуванням причин (стан здоров'я, сімейні обставини, перебування за кордоном) відмови підозрюваного чи обвинуваченого від такого і відповідно така можливість не повинна бути ключовою для вирішення відповідного питання;

– судді також надають оцінку такій обставині, як наявність або відсутність у особи відстрочки. На наш погляд, наявність відстрочки не повинна братись до уваги, оскільки логічно припустити, що підозрюваний або обвинувачений під час користування своїм правом на звернення з клопотанням до прокурора за ст. 616 КПК України повинен продемонструвати свою готовність і бажання стати на захист держави з моменту звернення з таким клопотанням, що «*a contrario*» свідчить про небажання скористатись будь-яким видом відстрочення чи уникнення служби;

– наявна нормативна колізія між ч. 1 ст. 177 КПК України та ст. 616 КПК України. Зокрема, у п. 2 абз. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України, зазначається, що клопотання прокурора повинно містити виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 цього Кодексу, а також ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби. Втім вказані ризики є підставою для застосування запобіжного заходу першочергово (ч. 2 ст. 177 КПК). Суд зобов'язаний оцінювати вказані ризики ще на етапі обрання запобіжного заходу (ч. 1 ст. 178 та п. 2 ч. 1 ст. 194 КПК України). У випадку, якщо такі ризики відсутні, запобіжний захід підлягає скасуванню загалом, без необхідності застосування ст. 616 КПК України. Якщо ризики все ж таки наявні, доцільним буде оцінити їх співвідношення з

легітимною метою у вигляді військової служби і встановити, що з двох є домінуючим для прийняття відповідного рішення (така думка вже висловлювалась І. В. Гловюк, В. А. Завтуром, Ю. П. Алєніним). Тому пропонується внести зміни до п. 2 абз. 3 ч. 1 ст. 616 КПК України і викласти її у такій редакції: «виклад обставин, які вказують на те, *що легітимна мета у вигляді призову на військову службу переважатиме або попереджуватиме ризики*, передбачені ч. 1 ст. 177 цього Кодексу, а також *відсутній* ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу»;

– зазначення в ухвалах про застосування домашнього арешту окремих виключних випадків залишення житла є реакцією судів на об'єктивні виклики воєнного часу та спробою забезпечити реальність виконання запобіжного заходу. Водночас така практика не повинна трансформуватися у встановлення вичерпного або надмірно деталізованого переліку дозволених дій. Зазначення судом окремих типових ситуацій, пов'язаних із безпосередньою загрозою життю чи здоров'ю особи, може мати виключно орієнтовний характер і слугувати роз'ясненню меж допустимої поведінки, але не встановленню додаткових обмежень, не передбачених законом. Пріоритет у таких випадках має надаватися захисту життя і безпеки людини, тоді як оцінка дотримання умов запобіжного заходу повинна здійснюватися з урахуванням форс-мажорного характеру відповідних обставин.

17. При вирішенні питання про зупинення кримінального провадження у випадку застосування ст. 616 КПК України, суди також нерідко оцінюють можливість підозрюваного чи обвинуваченого брати участь у засіданнях, що на нашу думку, є спірним питанням. Адже, з одного боку, дійсно, військова служба за умови служби у тилі може і не бути перешкодою для участі у судовому процесі, а також не може

виправдовувати відстрочення у часі завершення кримінального провадження, втім з іншого боку, наявність активного кримінального переслідування може мати негативний психологічний вплив на особу, яка виконує завдання із забезпечення захисту чи оборони України.

18. На сьогодні існує логічна неузгодженість у правилах, встановлених ч. 3 та 4 ст. 616 КПК України. Зокрема, ч. 4 вказаної статті надає можливість підозрюваному та обвинуваченому ініціювати скасування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, для проходження військової служби. Водночас алгоритм подальшого розвитку подій регламентується ч. 3 ст. 616 КПК і передбачений лише для ситуації, коли йшлося про запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Зокрема, абз. 2 ч. 3 ст. 616 КПК встановлює, що у разі подальшого нез'явлення підозрюваного, обвинуваченого до ТЦК та СП або їх відмови проходити службу, прокурор протягом 24 годин подає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відтак, аналогічна ситуація щодо інших запобіжних заходів залишається неврегульованою. Тож вбачається доцільним змінити останнє речення абз. 2 ч. 3 ст. 616 КПК України і викласти його у такій редакції: «... Прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин, подає клопотання про обрання стосовно особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *або іншого попередньо застосованого запобіжного заходу*».

19. Аналіз нормативної регламентації скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого (ст. 201-1 КПК України) та практики застосування цієї норми дає можливість сформулювати низку висновків і пропозицій:

– ст. 201-1 КПК України потребує додаткових уточнень щодо процедурних аспектів отримання, перевірки та підтвердження згоди підозрюваного чи обвинуваченого. Доцільним було би передбачити обов'язкове особисте опитування особи в судовому засіданні щодо її

добровільної згоди на обмін, під час якого також би перевірялась відсутність примусу до надання такої згоди (на зразок тієї процедури, що передбачена КПК для з'ясування добровільності укладення угоди);

– з огляду на територіальну віддаленість суду, де відбувається розгляд, і місця перебування підозрюваного (табір для військовополонених тощо), який може підлягати обміну та бере участь у розгляді дистанційно, існує проблема із виконанням вимог ч. 6 ст. 202 КПК України, відповідно до якої у разі постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу в порядку, передбаченому статтею 201-1 цього Кодексу, підозрюваний, обвинувачений повинен бути *негайно* звільнений та переданий під нагляд уповноваженого органу (на це вже звертали увагу, зокрема: Т. Г. Фоміна, О. В. Чорна). Вбачається, що вирішенням цієї проблеми може служити нормативне закріплення обов'язкової присутності підозрюваного чи обвинуваченого під час вирішення питання про скасування запобіжного заходу для обміну як військовополоненого у суді. Присутність такої особи, дозволить мінімізувати часовий проміжок між моментом постановлення ухвали та звільненням особи з-під варти. Втім, варто відзначити, що недоліком такого підходу є те, що у такому випадку необхідна буде також присутність особи або осіб, які забезпечать передачу підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд уповноваженого органу з питань обміну військовополоненими;

– потребує нормативного вирішення ситуація, коли після скасування запобіжного заходу в порядку ст. 201-1 КПК обмін так і не відбувся. Вбачається доцільним доповнити вказану статтю КПК окремою частиною, де зазначити: «У разі, якщо обмін підозрюваного, обвинуваченого не відбувся, прокурор звертається в порядку, передбаченому статтею 184 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу»;

– з метою захисту прав потерпілих, доцільно доповнити ст. 201-1 КПК України вказівкою на необхідність врахування слідчим суддею, судом позиції потерпілого щодо скасування запобіжного заходу з метою обміну.

Окрім того, доцільно надати потерпілому можливість оскаржити відповідне рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасова Д. Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філософії: 081. Харків, 2023. 312 с.
2. Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і Безпека*. 2022. № 2. С. 140–148. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.13>.
3. Аленін Ю. П., Гловюк І. В., Завтур В. А. Застосування статті 616 КПК України та судовий контроль: питання кореляції. *The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period : proceedings of the International scientific conference, 29-30 July 2022*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Р. 234–239. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-60>.
4. Білак Н. І., Назарчук А. В. Безпекові питання реалізації запобіжних заходів тримання під вартою та домашнього арешту під час дії воєнного стану в Україні. *The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period : proceedings of the International scientific conference, 29-30 July 2022*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Р. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-32>.
5. Богатир В. Як через війну в Україні обмежувалися права людини (повний список). *Закон і Бізнес*. 2022. 22 листоп. URL: <https://zib.com.ua/ua/153865.html> (дата звернення: 30.01.2026).
6. Бондаренко О. М. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. № 2. С. 101–103. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/29.pdf (дата звернення: 30.01.2026).
7. Верхогляд-Герасименко О. В. Деякі аспекти порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період за кримінальним процесуальним

- законодавством України. *Scientific Collection «InterConf»*. 2021. № 51. С. 202–207. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/925> (дата звернення: 30.01.2026).
8. Винокуров В. О. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 257 с.
 9. Вирок Вищого антикорупційного суду від 03 серпня 2023 р. у справі № 991/4537/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112637419> (дата звернення: 30.01.2026).
 10. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 20 червня 2023 р. у справі № 345/2528/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111672760> (дата звернення: 30.01.2026).
 11. Вирок Львівського апеляційного суду від 28 листопада 2023 р. у справі № 461/4424/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115254284> (дата звернення: 30.01.2026).
 12. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 листопада 2023 р. у справі № 308/11162/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115198222> (дата звернення: 30.01.2026).
 13. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи : від 26 верес. 1995 р. *Законодавство України* / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення: 30.01.2026).
 14. Габлей Н. Г. Окремі аспекти зміни застави як запобіжного заходу кримінального провадження на особисте зобов'язання в умовах воєнного, надзвичайного стану. *Європейський вибір України, розвиток*

науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.). Одеса, 2022. Т. 2. С. 378–380.

15. Гальонкін С. С. Безальтернативність та автоматичність тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 245–250. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.34>.
16. Гальонкін С. С. Застава в умовах воєнного стану: потреба в розширенні предмету та контролю легальності коштів. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 8. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-8-11312>.
17. Гальонкін С. С. Затримання в умовах воєнного стану: розширення підстав та питання доцільності затримання особи під час розслідування кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2025. № 8. С. 246–249. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/50>.
18. Гальонкін С. С. Міжнародний досвід застосування ст. 15 ЄКПЛ. *Наукові перспективи*. 2025. № 9. С. 999–1009. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-999-1009](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-999-1009).
19. Гальонкін С. Особливості застосування статті 616 КПК України щодо скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції : VI Харків. кримін. процес. полілог* (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 111–115.
20. Гаркуша А. Г. Особливості затримання в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 532–535. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/130>.
21. Гаркуша А. Г. Скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану в контексті ст. 616 КПК України. *Право і Безпека*. 2022. № 3. С. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.03>.

22. Гловюк І. В. Судова діяльність у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 253 с.
23. Грошевий Ю. М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2/3. С. 690–700.
24. Гутник А. В. Застосування домашнього арешту під час воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 518–524. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.93>.
25. Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія. Харків : ХНУВС : Панов А. М., 2017. 238 с.
26. Дроздов О. М. Щодо ч. 8 ст. 176 КПК : [пост]. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/share/1CzjRBczuT/> (дата звернення 02.01.2026).
27. Дьомін М. Нові зміни в законодавстві: злочинцем може стати кожен. *ЛІГА.блог*. 2022, 25 берез. URL: <https://blog.liga.net/user/mdyomin/article/43984> (дата звернення: 30.01.2026).
28. Завтур В. А. Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2015. № 12. С. 87–95.
29. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
30. Застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою та домашнього арешту в Україні: на основі аналізу практики за 2018–2020 рр. : Звіт за результатами дослідження. Київ : Офіс Ради Європи в Україні, 2022. 137 с.

31. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 229 с.
32. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Ліра-ЛТД, 2012. 167 с.
33. Звіт про роботу органів прокуратури за 12 місяців 2024 року (усього по Україні). *Офіс Генерального прокурора*. 2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2> (дата звернення: 30.01.2026).
34. Капліна О. В. Проблеми обмеження конституційних прав особи і громадянина на досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту. *Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 22–23 лют. 2006 р. Харків ; Київ, 2006. С. 77–80.
35. Капліна О. В. Як обміняти військовополоненого армії РФ, якщо його підозрюють у скоєнні воєнних злочинів? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2023, 21 лют. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-obminiati-viyskovopoloneno-ho-armii-rf-ia-kshcho-yoho-pidozriuiut-u-skoieni-ni-voiennykh-zlochyniv/> (дата звернення: 30.01.2026).
36. Капліна О. В., Крицька І. О., Туманянц А. Р. Право на свободу та особисту недоторканість: проблеми співмірності правообмежень в умовах екзистенційних загроз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31, № 1. С. 284–302. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-284>.
37. Капнік О. Удар по виправній колонії на Запоріжжі: з'явилися нові деталі. *ТСН*. 2025, 29 лип. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/udar-po-vypravniy-koloniyi-na-zaporizzi-ziavylisia-novi-detali-foto-video-2879663.html> (дата звернення: 30.01.2026).

38. Карпенко М. О., Туманянц А. Р. Деякі проблеми прав і забезпечення інтересів заставодавців і поручителів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4, т. 2. С. 90–93.
39. Кисельов О. О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 211 с.
40. Колодчин Д. В. Тримання під вартою як запобіжний захід : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2018. 271 с.
41. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : Оберіг, 2016. 228 с.
42. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 4 листоп. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ред. від 01.08.2021. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 30.01.2026).
43. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.01.2026).
44. Крайник С. Г., Дунаєва Д. Є. Якість кримінального процесуального законодавства України, яке регулює підстави та порядок застосування застави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3. С. 102–117. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.102-117>
45. Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід у кримінальному судочинстві. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. 2013. Т. 26, № 1. С. 401–407.

46. Крапивін Є. О. Editorial: Покладення функції судового контролю на прокурора: як обґрунтовується «відсутність об'єктивної можливості» його здійснення? *Just Talk*. 2023, 13 квіт. URL: <https://justtalk.com.ua/post/editorial-pokladennya-funktsii-sudovogo-kontrolyu-na-prokurora-yak-obgruntovuetsya-vidsutnist-obektivnoi-mozhливosti-jogo-zdijsnennya> (дата звернення: 30.01.2026).
47. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920. Ред. від 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення: 30.01.2026).
48. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370. Ред. від 01.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 30.01.2026).
49. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1961. № 2. Ст. 15. Втрата чинності, остання ред.: 19.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#top> (дата звернення: 30.01.2026).
50. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2018. 263 с.
51. Маланчук П. М., Голованова В. І. Застава у системі запобіжних заходів чинного кримінального процесуального законодавства України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 10. С. 73–77.
52. Марченко О. А. Особливості запобіжного заходу – тримання під вартою в умовах воєнного стану: аналіз останніх змін кримінального процесуального законодавства України. *Актуальні питання*

кримінального провадження у сучасних умовах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 31 трав. 2023 р. Одеса, 2023.

53. Митич С. П. Особливості застосування, зміни чи скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 2. С. 59–64. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2024-2-7>.
54. Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. *Юридична газета*. 2022. 3 трав. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provazhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html> (дата звернення: 30.01.2026).
55. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення : рекомендації FATF, затв. у лют. 2012 р., оновлені у жовт. 2025 р. *Міністерство фінансів України*. 2025, жовт. URL: https://mof.gov.ua/uk/aml_standards-871 (дата звернення: 30.01.2026).
56. Мірковець В. І. Обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11, ч. 2. С. 194–204.
57. Мудрецька Г. В. Європейські стандарти обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: проблеми реалізації в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, ч. 2. С. 89–97.
58. Неледва Н. В. Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану: огляд законодавчих новел. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 198–202. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2022.37>.
59. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. Розд. IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 03 трав. 2022 р.) / І. Гловюк,

- О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська, В. Завтур. Вид. 2. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2022. 80 с.
URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10227> (дата звернення: 30.01.2026).
60. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. Розд. IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 груд. 2022 р.) / І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська, В. Завтур. Вид. 4. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2023. 82 с.
URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5338> (дата звернення: 30.01.2026).
61. Пеліхос Є. Як захистити особу від тривалого затримання з надуманих підстав. *Закон і Бізнес*. 2022. 10 трав.
URL: <https://zib.com.ua/ua/151372.html> (дата звернення: 30.01.2026).
62. Посібник зі Статті 5 Європейської Конвенції з прав людини : Право на свободу та особисту недоторканність. Європейський суд з прав людини, 2024. 76 с.
63. Постанова Верховного Суду від 19 липня 2023 р. у справі № 442/2407/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112345047> (дата звернення: 30.01.2026).
64. Потоцький М. М. Затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення : дис. ... д-ра філософії: 12.00.09. Кропивницький, 2022. 275 с.
65. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції : проєкт Закону № 1660-д від 30 січ. 2015 р. *Законотворчість* / Верхов. Рада України.
URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1660-%D0%B4&skl=9 (дата звернення: 30.01.2026).

66. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану : Закон України від 03 берез. 2022 р. № 2111-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1688.
67. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів у складних умовах воєнного стану : проєкт Закону № 2111-IX від 03 лип. 2022 р., пояснювальна записка. *Законотворчість* / Верхов. Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7118&conv=9> (дата звернення: 30.01.2026).
68. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану : Закон України від 16 серп. 2022 р. № 2531-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 73. Ст. 4398.
69. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції : проєкт Закону № 4311а від 21 лип. 2014 р. *Законотворчість* / Верхов. Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4311%D0%B0&skl=8 (дата звернення: 30.01.2026).
70. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності досудового розслідування за "гарячими слідами" та протидії кібератакам : проєкт Закону № 7148 від 13 берез. 2022 р. *Законотворчість* / Верхов. Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7148&conv=9> (дата звернення: 30.01.2026).

71. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою : проєкт Закону № 6497 від 25 трав. 2017 р., пояснювальна записка. *Законотворчість* / Верхов. Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61883 (дата звернення: 30.01.2026).
72. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27 лип. 2022 р. № 2462-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4065.
73. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : проєкт Закону № 7183 від 20 берез. 2022 р. *Законотворчість* / Верхов. Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7183&conv=9> (дата звернення: 30.01.2026).
74. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14 квіт. 2022 р. № 2198-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1944.
75. Про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави) : проєкт Закону № 2086 від 10 лют. 2015 р. *Законотворчість* / Верхов. Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53964 (дата звернення: 30.01.2026).
76. Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Каб. Міністрів України від 5 квіт. 2022 р. № 413. *Офіційний вісник*

України. 2022. № 31. Ст. 1649. Ред. від 08.07.2025.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.01.2026).

77. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : постанова Верхов. Ради України від 21 трав. 2015 р. № 462-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 42. Ст. 1298. Ред. від 21.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення: 30.01.2026).
78. Пропозиції Президента України до Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» : проект Закону № 7186 від 21 берез. 2022 р., пояснювальна записка. *Законотворчість / Верхов. Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1247318> (дата звернення: 30.01.2026).
79. Рекомендація Рес (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» : від 19 верес. 2001 р. *HREA*. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
80. Рекомендація Рес (2006) 2 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила» : від 11 січ. 2006 р. *Законодавство України / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 30.01.2026).

81. Рішення Горохівського районного суду Волинської області від 09 січня 2025 р. у справі № 155/107/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124303282> (дата звернення: 30.01.2026).
82. Рішення Конституційного Суду України у справі № 3-68/2018(3846/17, 2452/18, 3657/18, 347/19) за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 25 черв. 2019 р. № 7-р/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 62. Ст. 2161.
83. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі № 3-111/2023(207/23, 315/23) за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 19 черв. 2024 р. № 7-р(II)/2024. *Офіційний вісник України*. 2024. № 64. Ст. 3876.
84. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі № 3-88/2022(205/22, 114/24) за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) : від 18 лип. 2024 р. № 8-р(II)/2024. *Офіційний вісник України*. 2024. № 73. Ст. 4389.
85. Рогатинська Н. З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 1/2. С. 284–287.
86. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні : звіт за результатами дослідження, 2019–2020 роки / за заг. ред. Ю. Белоусова. Київ : Міжнар. фонд “Відродження”, 2020. 252 с.

87. Серета К. О. Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 246 с.
88. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.
89. Січко В. О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 289 с.
90. Соцький А. М. Особливості застосування застави як запобіжного заходу кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.26>.
91. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика. 2021. 500 с.
92. Тітко І. А. Зачароване коло або тримання під вартою як безальтернативний запобіжний захід. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 9 груд. 2022 р. Одеса, 2022. С. 10–15.
93. Тищенко О. І. Кримінальне провадження за участю осіб, що страждають на психічні розлади : дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.09. Харків, 2024. 661 с.
94. Торбас О.О. Фактори, які враховуються суддями при зменшенні розміру застави: статистичний аналіз практики ВАКС за 2023-2024 рр. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 346-351. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/86>.
95. Туманянц А. Р. Окремі міркування щодо оцінки ризиків, запобігання яким має на меті застосування запобіжного заходу, в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Україна та ЄС: адаптація*

кримінального та кримінального процесуального законодавства : матеріали круглого столу, 23 трав. 2025 р. Львів, 2025. С. 245–248.

96. Туманянц А. Р. Судебний контроль за законністю и обоснованностью процессуальных решений органов досудебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1998. 180 с.
97. Ухвала Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпро від 30 травня 2024 р. у справі № 199/4336/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119388592> (дата звернення: 30.01.2026).
98. Ухвала Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпро від 16 грудня 2025 р. у справі № 199/7003/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132611063> (дата звернення: 30.01.2026).
99. Ухвала Болградського районного суду Одеської області від 12 листопада 2024 р. у справі № 497/1957/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122967970> (дата звернення: 30.01.2026).
100. Ухвала Болградського районного суду Одеської області від 20 лютого 2025 р. у справі № 497/2415/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125296406> (дата звернення: 30.01.2026).
101. Ухвала Буринського районного суду Сумської області від 29 листопада 2024 р. у справі № 584/776/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123454074> (дата звернення: 30.01.2026).
102. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області від 10 лютого 2025 р. у справі № 363/464/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125154336> (дата звернення: 30.01.2026).

103. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 22 квітня 2022 р. у справі № 991/1372/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104060798> (дата звернення: 30.01.2026).
104. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 25 жовтня 2022 р. у справі № 991/4757/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107064822> (дата звернення: 30.01.2026).
105. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 22 лютого 2024 р. у справі № 991/1259/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117270400> (дата звернення: 30.01.2026).
106. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 19 квітня 2024 р. у справі № 991/5021/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118623977> (дата звернення: 30.01.2026).
107. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 01 травня 2024 р. у справі № 991/3601/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118972983> (дата звернення: 30.01.2026).
108. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 16 січня 2025 р. у справі № 991/10365/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124567874> (дата звернення: 30.01.2026).
109. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 12 червня 2024 р. у справі № 148/31/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119711767> (дата звернення: 30.01.2026).
110. Ухвала Вінницького районного суду Вінницької області від 15 листопада 2024 р. у справі № 128/438/24. Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123071135> (дата звернення: 30.01.2026).

111. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 17 лютого 2023 р. у справі № 752/17138/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109041842> (дата звернення: 30.01.2026).
112. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 11 березня 2024 р. у справі № 752/15632/2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117557840> (дата звернення: 30.01.2026).
113. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 20 січня 2025 р. у справі № 754/16094/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124601030> (дата звернення: 30.01.2026).
114. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 21 грудня 2024 р. у справі № 750/18084/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124017220> (дата звернення: 30.01.2026).
115. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 30 грудня 2024 р. у справі № 750/14619/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124148380> (дата звернення: 30.01.2026).
116. Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 25 вересня 2024 р. у справі № 210/1116/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122050956> (дата звернення: 30.01.2026).
117. Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 листопада 2024 р. у справі № 210/1116/24. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123253008> (дата звернення: 30.01.2026).

118. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 27 червня 2022 р. у справі № 203/4934/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104971170> (дата звернення: 30.01.2026).
119. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 24 листопада 2022 р. у справі № 208/2509/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107511441> (дата звернення: 30.01.2026).
120. Ухвала Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 27 листопада 2025 р. у справі № 211/6537/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132121542> (дата звернення: 30.01.2026).
121. Ухвала Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10 грудня 2025 р. у справі № 211/11875/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132497529> (дата звернення: 30.01.2026).
122. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 16 січня 2025 р. у справі № 201/554/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124445424> (дата звернення: 30.01.2026).
123. Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 26 вересня 2024 р. у справі № 487/588/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121943035> (дата звернення: 30.01.2026).
124. Ухвала Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29 жовтня 2024 р. у справі № 213/2926/24. Єдиний державний

реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122683741> (дата звернення: 30.01.2026).

125. Ухвала Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 13 грудня 2024 р. у справі № 157/1785/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123831961> (дата звернення: 30.01.2026).
126. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 09 серпня 2022 р. у справі № 953/4109/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105692765> (дата звернення: 30.01.2026).
127. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 18 серпня 2023 р. у справі № 953/3878/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112892227> (дата звернення: 30.01.2026).
128. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 25 серпня 2023 р. у справі № 592/12865/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113160436> (дата звернення: 30.01.2026).
129. Ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 16 січня 2025 р. у справі № 734/1670/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124456692> (дата звернення: 30.01.2026).
130. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 25 вересня 2023 р. у справі № 333/6666/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115198609> (дата звернення: 30.01.2026).
131. Ухвала Корабельного районного суду м. Миколаєва від 30 листопада 2022 р. у справі № 488/406/21. Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107599343> (дата звернення: 30.01.2026).

132. Ухвала Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 22 січня 2023 р. у справі № 699/56/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108516592> (дата звернення: 30.01.2026).
133. Ухвала Миколаївського районного суду Одеської області від 22 березня 2023 р. у справі № 494/1319/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109702961> (дата звернення: 30.01.2026).
134. Ухвала Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 21 січня 2025 р. у справі № 348/93/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124553893> (дата звернення: 30.01.2026).
135. Ухвала Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 23 серпня 2023 р. у справі № 739/1740/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112978795> (дата звернення: 30.01.2026).
136. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 29 травня 2022 р. у справі № 183/2340/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104529631> (дата звернення: 30.01.2026).
137. Ухвала Одеського апеляційного суду від 05 вересня 2022 р. у справі № 521/12324/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106122754> (дата звернення: 30.01.2026).
138. Ухвала Одеського апеляційного суду від 14 серпня 2023 р. у справі № 509/6024/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.*

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112917384> (дата звернення: 30.01.2026).

139. Ухвала Одеського апеляційного суду від 16 жовтня 2024 р. у справі № 947/18809/24. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122420494> (дата звернення: 30.01.2026).

140. Ухвала Одеського апеляційного суду від 12 грудня 2024 р. у справі № 947/36366/24. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123940038> (дата звернення: 30.01.2026).

141. Ухвала Одеського апеляційного суду від 15 січня 2025 р. у справі № 521/14281/24. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124478277> (дата звернення: 30.01.2026).

142. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 13 червня 2024 р. у справі № 554/10275/23. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119733855> (дата звернення: 30.01.2026).

143. Ухвала Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 18 листопада 2025 р. у справі № 398/692/25. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131847744> (дата звернення: 30.01.2026).

144. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 1 березня 2024 р. у справі № 757/9922/24-к. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117625291> (дата звернення: 30.01.2026).

145. Ухвала Подільського районного суду м. Києва від 16 листопада 2023 р. у справі № 758/12742/23. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115066085> (дата звернення: 30.01.2026).

146. Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 28 листопада 2024 р. у справі № 711/3943/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123441635> (дата звернення: 30.01.2026).
147. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 24 вересня 2024 р. у справі № 522/15508/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122045093> (дата звернення: 30.01.2026).
148. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 16 січня 2025 р. у справі № 305/4050/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124461509> (дата звернення: 30.01.2026).
149. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 02 листопада 2022 р. у справі № 759/15192/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107124880> (дата звернення: 30.01.2026).
150. Ухвала Снятинського районного суду Івано-Франківської області від 22 листопада 2024 р. у справі № 351/1758/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123296186> (дата звернення: 30.01.2026).
151. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 01 червня 2022 р. у справі № 760/6214/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104630209> (дата звернення: 30.01.2026).
152. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 25 січня 2023 р. у справі № 442/823/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108598762> (дата звернення: 30.01.2026).

153. Ухвала Тернівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29 березня 2022 р. у справі № 215/1602/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103784287> (дата звернення: 30.01.2026).
154. Ухвала Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 03 квітня 2025 р. у справі № 607/9854/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126313856> (дата звернення: 30.01.2026).
155. Ухвала Томашпільського районного суду Вінницької області від 04 червня 2024 р. у справі № 146/894/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119550309> (дата звернення: 30.01.2026).
156. Ухвала Тростянецького районного суду Вінницької області від 03 грудня 2024 р. у справі № 147/1172/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123464136> (дата звернення: 30.01.2026).
157. Ухвала Турківського районного суду Львівської області від 18 січня 2025 р. у справі № 458/57/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124505680> (дата звернення: 30.01.2026).
158. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 27 грудня 2024 р. у справі № 308/20636/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124155987> (дата звернення: 30.01.2026).
159. Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 06 червня 2024 р. у справі № 465/8341/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119598437> (дата звернення: 30.01.2026).

160. Ухвала Харківського апеляційного суду від 24 грудня 2024 р. у справі № 635/475/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124065091> (дата звернення: 30.01.2026).
161. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 30 червня 2024 р. у справі № 766/12232/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120687413> (дата звернення: 30.01.2026).
162. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 01 жовтня 2024 р. у справі № 766/15683/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121979262> (дата звернення: 30.01.2026).
163. Ухвала Хмельницького апеляційного суду від 18 квітня 2023 р. у справі № 686/15249/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110313464> (дата звернення: 30.01.2026).
164. Ухвала Центрально-міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 13 листопада 2024 р. у справі № 216/7925/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123381874> (дата звернення: 30.01.2026).
165. Ухвала Черкаського районного суду Черкаської області від 26 лютого 2025 р. у справі № 707/2421/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125458122> (дата звернення: 30.01.2026).
166. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 21 липня 2023 р. у справі № 732/1300/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112419050> (дата звернення: 30.01.2026).

167. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 28 листопада 2024 р. у справі № 731/590/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123372044> (дата звернення: 30.01.2026).
168. Ухвала Чернігівського районного суду Чернігівської області від 24 січня 2025 р. у справі № 751/9948/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124668850> (дата звернення: 30.01.2026).
169. Ухвала Чечелівського районного суду м. Дніпро від 16 жовтня 2025 р. у справі № 204/10756/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131040232> (дата звернення: 30.01.2026).
170. Ухвала Чечелівського районного суду м. Дніпро від 10 грудня 2025 р. у справі № 202/4504/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132580954> (дата звернення: 30.01.2026).
171. Ухвала Чечелівського районного суду м. Дніпро від 25 грудня 2025 р. у справі № 204/10644/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132894546> (дата звернення: 30.01.2026).
172. Ухвала Чечелівського районного суду м. Дніпро від 26 грудня 2025 р. у справі № 204/5361/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132957295> (дата звернення: 30.01.2026).
173. Ухвала Шевченківського районного суду м. Дніпро від 11 грудня 2025 р. у справі № 204/10756/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132522809> (дата звернення: 30.01.2026).
174. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 24 січня 2025 р. у справі № 725/6090/24. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124712862> (дата звернення: 30.01.2026).

175. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 25 травня 2022 р. у справі № 589/724/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104464027> (дата звернення: 30.01.2026).
176. Ухвала Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 06 вересня 2022 р. у справі № 198/269/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106095528> (дата звернення: 30.01.2026).
177. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 35 с.
178. Фомін С. Б. Процесуальні аспекти: проблемні питання досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану. *Судова влада України*. 2022, 14 лип. URL: <https://court.gov.ua/archive/1295807/> (дата звернення: 30.01.2026).
179. Фоміна Т. Г. Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого: процесуальний порядок і проблемні питання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 194–205. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.18>.
180. Фоміна Т. Г. Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2020. 458 с.
181. Фоміна Т. Г., Рогальська В. В. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. *Закон і Бізнес*. 2022. 19 трав. URL: <https://zib.com.ua/ua/151472.html> (дата звернення: 30.01.2026).

182. Фоміна Т. Г., Рогальська В. В. Затримання особи в умовах воєнного стану: підстави та уповноважені службові особи на здійснення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 371–376. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.67>.
183. Черниченко І. В. Зміна та скасування запобіжного заходу в умовах воєнного стану. *Кримінальний процесуальний кодекс України: десятиліття реалізації і проблеми сьогодення* : зб. ст. за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 листоп. 2022 р.). Львів, 2022. С. 94–101.
184. Черниченко І. В. Особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 274–278. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.49>.
185. Чорна О. В. Військовополонені як суб'єкти судового контролю в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 153–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.22>.
186. Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 260–266. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221419>.
187. Шаповалова І. С. Застосування положень ч. 5 ст. 615 КПК України під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: окремі аспекти. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1/2. С. 6–17. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2\(38-39\)-1](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2(38-39)-1).
188. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 479 с.
189. Allain J. Derogation from the European Convention of Human Rights in Light of 'Other Obligations Under International Law'. *European Human Rights Law Review*. 2005. № 11. P. 480–498.

190. Bilak N. I., Nazarchuk A. V. Security issues of the implementation of preventive measures of detention and house arrest during martial law in Ukraine. *The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period* : proceedings of the International scientific conference, 29-30 July 2022. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. P. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-32>.
191. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment : General Assembly Resolution 43/173 of 9 Dec. 1988. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form-detention> (Last accessed: 30.01.2026).
192. Case of A. and Others v. the United Kingdom (Application no. 3455/05) : Judgment ECtHR of 19 Febr. 2009. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403> (Last accessed: 30.01.2026).
193. Case of Akgün v. Turkey (Application no. 19699/18) : Judgement ECtHR of 20 June 2021. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211233> (Last accessed: 30.01.2026).
194. Case of Aksoy v. Turkey (Application no. 21987/93) : Judgement ECtHR of 18 Dec. 1996. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58003> (Last accessed: 30.01.2026).
195. Case of Aleksanyan v. Russia (Application no. 46468/06) : Judgement ECtHR of 22 Dec. 2008. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90390> (Last accessed: 30.01.2026).
196. Case of Becciev v. Moldova (Application no. 9190/03) : Judgement ECtHR of 4 Oct. 2005. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70434> (Last accessed: 30.01.2026).
197. Case of Bergmann v. Estonia (Application no. 38241/04) : Judgement ECtHR of 29 May 2008. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86599> (Last accessed: 30.01.2026).

198. Case of Branningan and McBride v. The United Kingdom (Application nos. 14553/89, 14554/89) : Judgement ECtHR of 25 May 1993. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57819> (Last accessed: 30.01.2026).
199. Case of Clooth v. Belgium (Application no. 12718/87) : Judgement ECtHR of 12 Dec. 1991. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57699> (Last accessed: 30.01.2026).
200. Case of Creangă v. Romania (Application no. 29226/03) : Judgment ECtHR of 23 Febr. 2012. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109226> (Last accessed: 30.01.2026).
201. Case of Gafà v. Malta (Application no. 54335/14) : Judgement ECtHR of 22 May 2018. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183126> (Last accessed: 30.01.2026).
202. Case of Georgieva v. Bulgaria (Application no. 16085/02) : Judgement ECtHR of 3 June 2008. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87315> (Last accessed: 30.01.2026).
203. Case of Grubnyk v. Ukraine (Application no. 58444/15) : Judgement ECtHR of 17 Sept. 2020. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204604> (Last accessed: 30.01.2026).
204. Case of Gutsanovi v. Bulgaria (Application no. 34529/10) : Judgement ECtHR of 15 Oct. 2013. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126982> (Last accessed: 30.01.2026).
205. Case of Huber v. Switzerland (Application no. 12794/87) : Judgement ECtHR of 23 Oct. 1990. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57644> (Last accessed: 30.01.2026).
206. Case of Ibrahimov and Mammadov v. Azerbaijan (Application no. 63571/16) : ECtHR of 13 Febr. 2020. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200819> (Last accessed: 30.01.2026).

207. Case of *Idalov v. Russia* (Application no. 5826/03) : Judgement ECtHR, 22 May 2012. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110986> (Last accessed: 30.01.2026).
208. Case of *Ireland v. United Kingdom* (Application no. 5310/71) : Judgement ECtHR of 18 Jan. 1978. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57506> (Last accessed: 30.01.2026).
209. Case of *Istomina v. Ukraine* (Application no. 23312/15)) : Judgement ECtHR of 13 Jan. 2022. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218275> (Last accessed: 30.01.2026).
210. Case of *James, Wells and Lee v. The United Kingdom* (Application nos. 25119/09, 57715/09, 57877/09) : Judgement ECtHR of 11 Febr. 2013. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113127> (Last accessed: 30.01.2026).
211. Case of *Kalashnikov v. Russia* (Application no. 47095/99) : Judgement ECtHR of 15 July 2002. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60606> (Last accessed: 30.01.2026).
212. Case of *Kandzhov v. Bulgaria* (Application no. 68294/01) : Judgement ECtHR of 6 Nov. 2008. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89384> (Last accessed: 30.01.2026).
213. Case of *Kharchenko v. Ukraine* (Application no. 40107/02) : Judgement ECtHR of 10 May 2011. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103260> (Last accessed: 30.01.2026).
214. Case of *Khayredinov v. Ukraine* (Application no. 38717/04) : Judgement ECtHR of 14 Oct. 2010. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-100958> (Last accessed: 30.01.2026).
215. Case of *Kolakovic v. Malta* (Application no. 76392/12) : Judgement ECtHR of 19 Mar. 2015. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152892> (Last accessed: 30.01.2026).

216. Case of Kudla v. Poland (Application no. 30210/96) : Judgement ECtHR of 26 Oct. 2000. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920> (Last accessed: 30.01.2026).
217. Case of Kurt v. Austria (Application no. 62903/15) : Judgment ECtHR of 15 June 2021. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210463> (Last accessed: 30.01.2026).
218. Case of Ladent v. Poland (Application no. 11036/03) : Judgement ECtHR of 18 Mar. 2008. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85487> (Last accessed: 30.01.2026).
219. Case of Lawless v. Ireland (Application no. 332/57) : Judgement ECtHR of 1 July 1961. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (Last accessed: 30.01.2026).
220. Case of Letellier v. France (Application no. 12369/86) : Judgement ECtHR of 26 June 1991. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57678> (Last accessed: 30.01.2026).
221. Case of Mangouras v. Spain (Application no. 12050/04) : Judgement ECtHR of 28 September 2010. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100686> (Last accessed: 30.01.2026).
222. Case of McKay v. The United Kingdom (Application no. 543/03) : Judgement ECtHR of 3 Oct. 2006. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ENG?i=001-77177> (Last accessed: 30.01.2026).
223. Case of Merabishvili v. Georgia (Application no. 72508/13) : Judgement ECtHR of 28 Nov. 2017. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178753> (Last accessed: 30.01.2026).
224. Case of Mursic v. Croatia (Application no. 7334/13) : Judgement ECtHR of 20 Oct. 2016. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167483> (Last accessed: 30.01.2026).

225. Case of Nastase-Silivestru v. Romania (Application no. 74785/01) :
Judgement ECtHR of 4 Oct. 2007. *HUDOC*.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82550> (Last accessed:
30.01.2026).
226. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine (application no. 42310/04) :
Judgement ECtHR of 21 Apr. 2011. *HUDOC*.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104613> (Last accessed:
30.01.2026).
227. Case of Oral and Atabay v. Turkey (Application no. 39686/02) : Judgement
ECtHR of 23 June 2009. *HUDOC*.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93168> (Last accessed:
30.01.2026).
228. Case of Rokhlina v. Russia (Application no. 54071/00) : Judgement ECtHR
of 7 Apr. 2005. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68734>
(Last accessed: 30.01.2026).
229. Case of Schiesser v. Switzerland (Application no. 7710/76) : Judgement
ECtHR of 4 Dec. 1979. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57573> (Last accessed: 30.01.2026).
230. Case of Selahattin Demirtaş v. Turkey (no. 2) (Application no. 14305/17) :
Judgement ECtHR, 22 Dec. 2020. *HUDOC*.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207173> (Last accessed:
30.01.2026).
231. Case of Tase v. Romania (Application no. 29761/02) : Judgement ECtHR of
10 June 2008. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86861>
(Last accessed: 30.01.2026).
232. Case of the W. v. Switzerland (Application No 14379/88) : Judgement
ECtHR of 26 Jan. 1993. *HUDOC*.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57817> (Last accessed:
30.01.2026).

233. Case of Toshev v. Bulgaria (Application no. 56308/00) : Judgement ECtHR of 10 Aug. 2006. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76687> (Last accessed: 30.01.2026).
234. Case of Tretyakov v. Ukraine (Application no. 16698/05) : Judgement ECtHR of 29 Sept. 2011. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106454> (Last accessed: 30.01.2026).
235. Charter of Paris for a new Europe (Paris, 21 November 1990). *OSCE*. URL: <https://www.osce.org/mc/39516> (Last accessed: 30.01.2026).
236. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power : General Assembly Resolution 40/34 of 29 Nov. 1985. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse> (Last accessed: 30.01.2026).
237. Derogation in time of emergency : Factsheet ECtHR. *European Court of Human Rights*. 2022, Febr. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Derogation_ENG (Last accessed: 30.01.2026).
238. Duffy A. Detention without Trial in the United Kingdom: From Empire to the ‘War on Terror’ : PhD Thesis. Irish Centre for Human Rights, 2014. 402 p. DOI: <https://doi.org/10.13025/17262>.
239. International Covenant on Civil and Political Rights : General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 Dec. 1966. *UN Treaty Series*. 1983. Vol. 999. P. 171–348.
240. General comment No. 35 Article 9 (Liberty and security of person) : CCPR/C/GC/35, 16 Dec. 2014. *UN Human Rights (Office of the High Commissioner)*. URL: <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-35-article-9-liberty-and-security-person> (Last accessed: 30.01.2026).
241. Martufi A, Peristeridou C. The Purposes of Pre-Trial Detention and the Quest for Alternatives. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal*

Justice. 2020. Vol. 28, iss. 2. P. 154–173.

DOI: <https://doi.org/10.1163/15718174-bja10002>.

242. Offences Against the State Act, 1940. *eISB*.

URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1940/act/2/section/8/enacted/en/html>
1 (Last accessed: 30.01.2026).

243. Secretariat General of the Council of Europe (Treaty Office). Notification JJ7979C Tr./005-185, 10 June 2015. Annex: Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe. Note verbale Nr. 31011/32-119/1-678, 5 June 2015. URL: <https://rm.coe.int/09000016804896cf> (Last accessed: 30.01.2026).

244. Secretariat General of the Council of Europe (Treaty Office). Notification JJ9051C Tr./005-251, 15 May 2020. Annex: Permanent Representation of Romania to the Council of Europe. Note verbale Nr. 805, 15 May 2020. URL: <https://rm.coe.int/16809e5ea6> (Last accessed: 30.01.2026).

245. Secretariat General of the Council of Europe (Treaty Office). Notification JJ9063C Tr./005-258, 10 June 2020. Annex: Permanent Representation of the Republic of Latvia to the Council of Europe. Note verbale Nr. EP-10469, 9 June 2020. URL: <https://rm.coe.int/16809ea746> (Last accessed: 30.01.2026).

246. Secretariat General of the Council of Europe (Treaty Office). Notification JJ9107C Tr./005-267, 16 September 2020. Annex: Permanent Representation of the Republic of Armenia to the Council of Europe. Note verbale Nr. 3201/C-288/2020, 16 September 2020. URL: <https://rm.coe.int/16809f97a6> (Last accessed: 30.01.2026).

247. Secretariat General of the Council of Europe (Treaty Office). Notification JJ9124C Tr./005-270, 13 October 2020. Annex: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia. Note verbale Nr. 14969, 9 October 2020. URL: <https://rm.coe.int/16809fee1a> (Last accessed: 30.01.2026).

248. Secretariat General of the Council of Europe (Treaty Office). Notification JJ9325C Tr./005-287, 2 March 2022. Annex: Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe. Note verbale Nr. 31011/32-017-3,

28 February 2022. URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0> (Last accessed: 30.01.2026).

249. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (the Tokyo Rules) : General Assembly resolution 45/110 of 14 Dec. 1990. *United Nations digital library*.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/105347?ln=en> (Last accessed: 30.01.2026).

250. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). General Assembly resolution 70/175 of 17 Dec. 2015. *United Nations digital library*.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/816764?ln=en> (Last accessed: 30.01.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Гальонкін С. С. Безальтернативність та автоматичність тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 245–250. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.34>
2. Гальонкін С. С. Застава в умовах воєнного стану: потреба в розширенні предмету та контролю легальності коштів. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 8. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-8-11312>
3. Гальонкін С. С. Затримання в умовах воєнного стану: розширення підстав та питання доцільності затримання особи під час розслідування кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2025. № 8. С. 246–249. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/50>
4. Гальонкін С. С. Міжнародний досвід застосування ст. 15 ЄКПЛ. *Наукові перспективи*. 2025. № 9. С. 999–1009. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-999-1009](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-999-1009)

Відомості про апробацію матеріалів дисертації

1. Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців:
X Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція іноземними мовами (м. Харків, 17 травня 2023 р.). Форма участі – заочна.

2. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції:
V Харківський кримінальний процесуальний полілог, присвячений пам'яті докторки юридичних наук, професорці О. Г. Шило (м. Харків, 15 листопада 2023 р.). Форма участі – заочна.

3. Юридична осінь 2023 року: Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів (м. Харків, 17 листопада 2023 р.). Форма участі – заочна.

4. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції:
VI Харківський кримінальний процесуальний полілог (м. Харків, 17 квітня 2024 р.). Форма участі – заочна.

5. Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців:
XII Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція іноземними мовами (м. Харків, 3 квітня 2025 р.). Формат участі – заочний.

6. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції :
VII Харківський кримінальний процесуальний полілог (м. Харків, 17 квітня 2025 р.). Форма участі – заочна.

Додаток В

**Результати опитування практичних працівників та науковців з
проблемних питань нормативної регламентації та практики
застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану**

При підготовці дисертації на інтернет-платформі Google Forms із використанням розробленої нами анкети (див. В.1) протягом липня – вересня 2025 року було проведено опитування фахівців у галузі кримінального судочинства з проблемних питань нормативної регламентації та практики застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану в Україні.

За професійним критерієм до опитування були залучені 5 груп респондентів: судді, прокурори, слідчі (у тому числі дізнавачі та детективи), адвокати, правники-науковці. Загалом було опитано 304 особи (18 суддів, 51 прокурор, 84 слідчі, 83 адвокати, 68 правників-науковців). В опитуванні взяли участь респонденти таких областей України: Вінницька (11 осіб), Волинська (7 осіб), Дніпропетровська (18 осіб), Донецька (7 осіб), Житомирська (16 осіб), Закарпатська (10 осіб), Івано-Франківська (14 осіб), Київська (15 осіб), Кіровоградська (22 особи), Львівська (13 осіб), Миколаївська (3 особи), Одеська (8 осіб), Полтавська (44 особи), Рівненська (17 осіб), Сумська (16 осіб), Тернопільська (11 осіб), Харківська (23 особи), Херсонська (11 осіб), Хмельницька (19 осіб), Черкаська (8 особи), Чернівецька (3 особи), АР Крим (8 осіб). За професійним стажем респонденти були представлені у наступних пропорціях: до 3 років – 30,3 %; від 3 до 5 років – 27 %; від 5 до 10 років – 19, 7 %; понад 10 років – 23 %.

Узагальнення розподілу позицій респондентів надається у формі діаграм (див. В. 2).

*Додаток В.1***АНКЕТА**

Шановний респонденте!

Аспірант кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Станіслав Гальонкін проводить дослідження проблематики правового регулювання та практики застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану у кримінальному процесі України. Інформація, зібрана за результатами анкетування, буде використана для обґрунтування положень дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права. Для підвищення достовірності результатів дослідження просимо Вас відповісти на поставлені в анкеті запитання. Виявляючи позицію з того чи того запитання, відмітьте відповідь, що збігається з Вашим внутрішнім переконанням та/або досвідом роботи, або вкажіть власне бачення (у випадках, де передбачена відповідна графа).

Анкетування є анонімним.

Заздалегідь вдячні Вам за участь у дослідженні!

ДАНІ ПРО РЕСПОНДЕНТА**1. Яку професію Ви представляєте?**

- суддя
- прокурор
- слідчий/дізнавач/детектив
- адвокат
- правник-науковець

2. Ваш професійний стаж:

- до 3-х років
- від 3 до 5 років
- від 5 до 10 років
- понад 10 років

3. Оберіть, будь ласка, адміністративно-територіальну одиницю (область), де Ви здійснюєте професійну діяльність (надається перелік адміністративно-територіальних одиниць України)

ПИТАННЯ

1. Чи допустимим, на Вашу думку, є застосування затримання в порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України (в умовах воєнного стану виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину) незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення?

– так, тяжкість вчиненого злочину в цьому випадку не повинна братись до уваги

– ні, потрібно враховувати положення ч. 1 ст. 208 КПК, відповідно до якого затримати особу можна за підозрою у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі

2. Відповідно до КПК, якщо в умовах воєнного стану відсутня можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду, то розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи (абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК). Як ви оцінюєте пропозицію щодо доповнення вказаного положення закону вимогами стосовно якості зображення та звуку під час дистанційної участі затриманої особи у судовому засіданні?

– так, необхідно доповнити вказану норму вимогами щодо якості зображення та звуку (як це зроблено в інших статтях КПК, що стосуються організації дистанційної участі особи в процесуальних діях з використанням відеозв'язку – ст. 232, 336 КПК)

– ні, такі вимоги є недоцільними, оскільки йдеться про обрання запобіжного заходу саме в умовах воєнного стану

3. Чи порушується, на Вашу думку, право на захист, якщо під час дистанційної участі затриманої особи у засіданні щодо обрання їй запобіжного заходу в умовах воєнного стану (абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК), виникають переривання зображення, звуку або ж вони неналежної якості?

– так, неможливість чітко бачити та розуміти порушує право на захист
 – ні, оскільки в умовах воєнного стану забезпечити належну якість зв'язку неможливо

4. Відповідно до ч. 2 ст. 615 КПК, в умовах воєнного стану строк тримання особи під вартою може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури. Чи повинен при цьому, на Вашу думку, керівник органу прокуратури зважати на наявність або відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень?

– так, відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень є обов'язковою умовою
 – ні, оскільки вказана норма не передбачає такої вимоги

5. Чи потрібна, на Вашу думку, особиста або дистанційна присутність особи, стосовної якої приймається рішення керівником органу прокуратури про продовження строку тримання під вартою у порядку ч. 2 ст. 615 КПК України?

– так, присутність особи є обов'язковою
 – ні, присутність особи не вимагається
 – достатнім буде надати змогу особі подати будь-які клопотання чи заперечення у письмовому вигляді

6. Чи має, на Вашу думку, враховуватись при обранні запобіжного заходу така обставина як наявність / відсутність укриття (бомбосховища) у місці тримання під вартою?

- так, наявність укриття (бомбосховища) у місцях тримання під вартою повинна братись до уваги при обранні запобіжного заходу
- ні, наявність укриття (бомбосховища) у місцях тримання під вартою не повинна братись до уваги при обранні запобіжного заходу

7. Чи може, на Вашу думку, відсутність укриття (бомбосховища) у місці тримання осіб під вартою розцінюватись, як порушення ст. 2 ЄКПЛ (право на життя) та/або ст. 3 ЄКПЛ (заборона катувань, жорстокого або такого, що принижує честь і гідність поводження)?

- так, може
- ні, не може

8. Як Ви оцінюєте пропозицію щодо розширення предмету застави в умовах воєнного стану, зокрема включення до нього транспортних засобів та нерухомого майна?

- пропозиція є слушною
- пропозиція не має сенсу
- свій варіант

9. Як Ви оцінюєте пропозицію щодо доповнення КПК України положенням такого змісту: «У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, запобіжний захід у вигляді застави вважається припиненим і застава підлягає поверненню заставодавцю»? (вбачається, що таке правило зможе захистити законні інтереси

заставодавця, який втрачає важелі впливу на підозрюваного чи обвинуваченого у разі його призову на військову службу)

- пропозиція є слушною
- пропозиція не має сенсу
- свій варіант

10. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що, з одного боку, відсутність процедури перевірки законності походження коштів для внесення застави, а з іншого – можливість врахування судом як пом'якшувальної обставини факт передачі застави на потреби оборони України (ч. 5 ст. 616 КПК України та рішення ВС у справі №442/2407/22) породжують ризик пом'якшення покарання особам, які внесли заставу за кошти, отримані незаконним шляхом?

- так, вказана ситуація можлива
- ні, такого ризику не існує
- свій варіант:

11. На сьогодні відповідно до ст. 616 КПК України ініціювати перед слідчим суддею або судом скасування запобіжного заходу для проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби може виключно прокурор. Як Ви оцінюєте пропозицію щодо закріплення в КПК можливості сторони захисту безпосередньо звернутися із відповідним клопотанням до слідчого судді або суду?

- підтримую пропозицію, оскільки такі зміни забезпечать змагальність і упередять можливість невинуватених відмов зі сторони прокурора
- не підтримую пропозицію, оскільки ініціювання судового розгляду цього питання має перебувати у виключній компетенції прокурора

12. Чи повинна, на Ваш погляд, враховуватися думка потерпілого при вирішенні питання про скасування запобіжного заходу для обміну підозрюваного чи обвинуваченого як військовополоненого?

– так, врахування думки потерпілого буде доцільним, оскільки вирішення цього питання безпосередньо вплине на реалізацію його законних інтересів

– ні, оскільки в такій ситуації інтереси суспільства (обмін військовополонених) превалюють над інтересами потерпілого у кримінальному провадженні

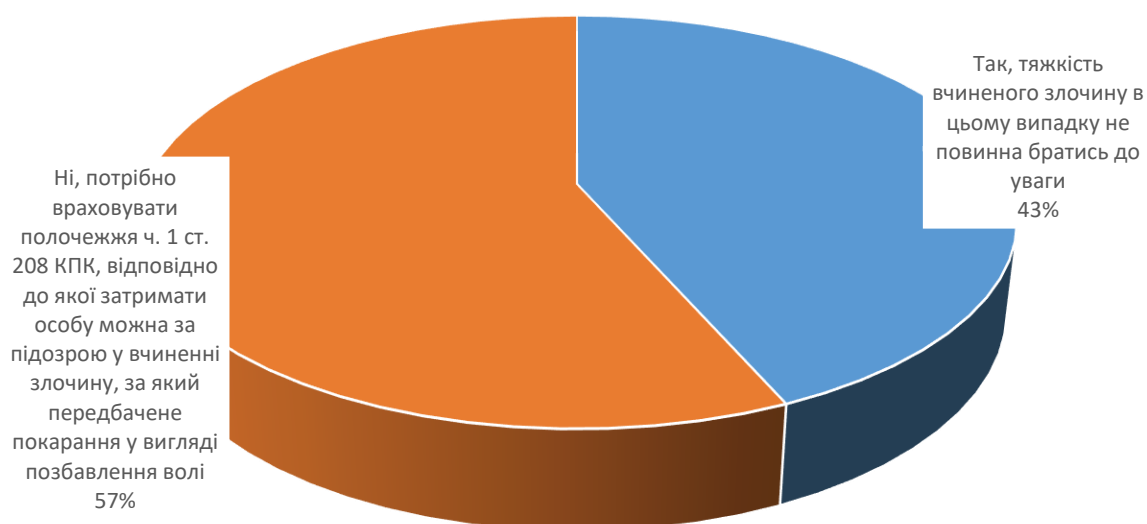
– свій варіант

Якщо Ви маєте побажання, зауваження або відомості стосовно досліджуваної проблеми, які не згадані в запитаннях, будь ласка, зазначте їх нижче:

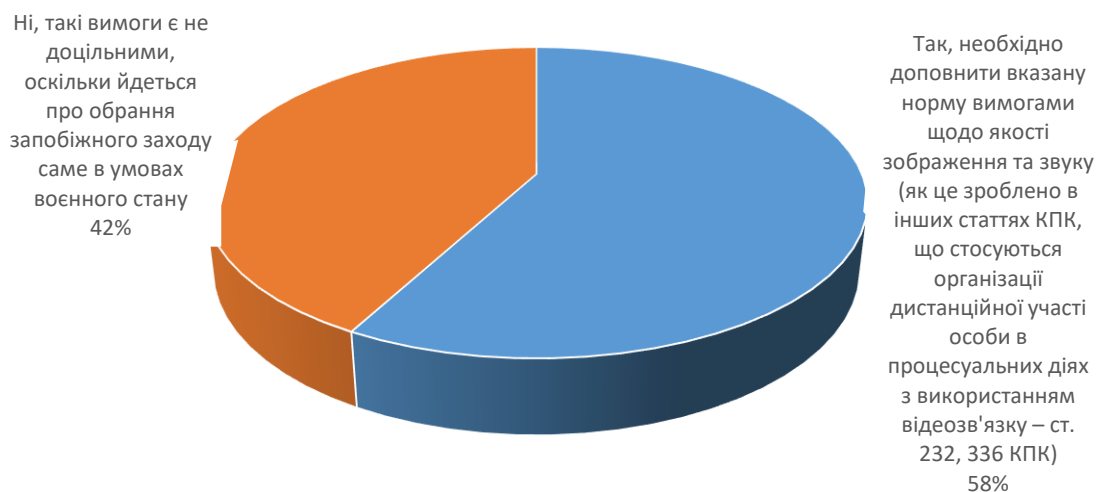
ДЯКУЄМО ЗА УЧАСТЬ У ДОСЛІДЖЕННІ!

*Додаток В.2***Узагальнені результати опитування**

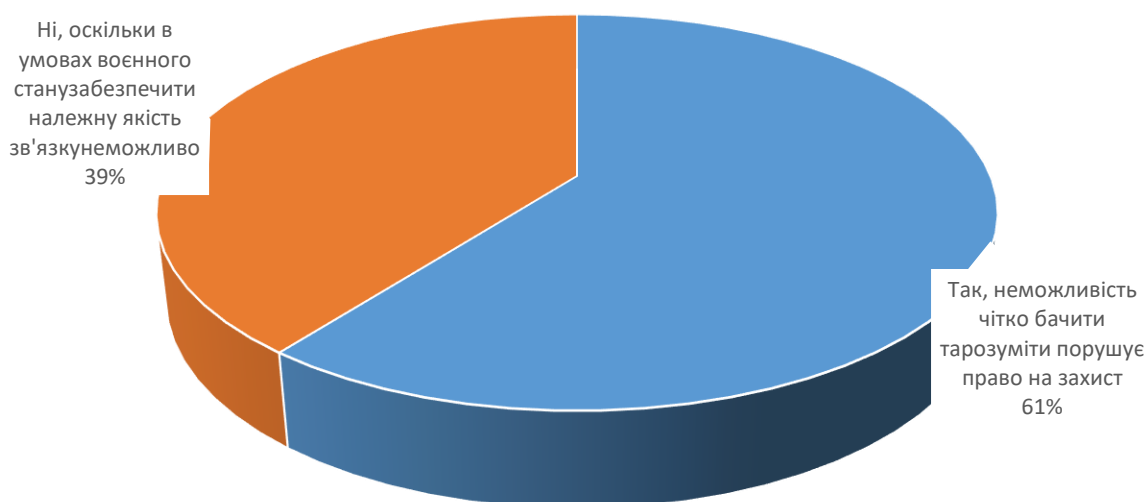
1. Чи допустимим, на Вашу думку, є застосування затримання в порядку п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України (коли в умовах воєнного стану виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину) незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення?

Рис.В.2.1

2. Відповідно до КПК України, якщо в умовах воєнного стану відсутня можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду, то розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи (абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України). Як ви оцінюєте пропозицію щодо доповнення вказаного положення закону вимогами стосовно якості зображення та звуку під час дистанційної участі затриманої особи у судовому засіданні?

Рис.В.2.2

3. Чи порушується, на Вашу думку, право на захист, якщо під час дистанційної участі затриманої особи у засіданні щодо обрання їй запобіжного заходу в умовах воєнного стану (абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України), виникають переривання зображення, звуку або ж вони неналежної якості?

Рис.В.2.3

4. Відповідно до ч. 2 ст. 615 КПК України, в умовах воєнного стану строк тримання особи під вартою може бути продовжений до одного місяця

керівником відповідного органу прокуратури. Чи повинен при цьому, на Вашу думку, керівник органу прокуратури зважати на наявність або відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень?

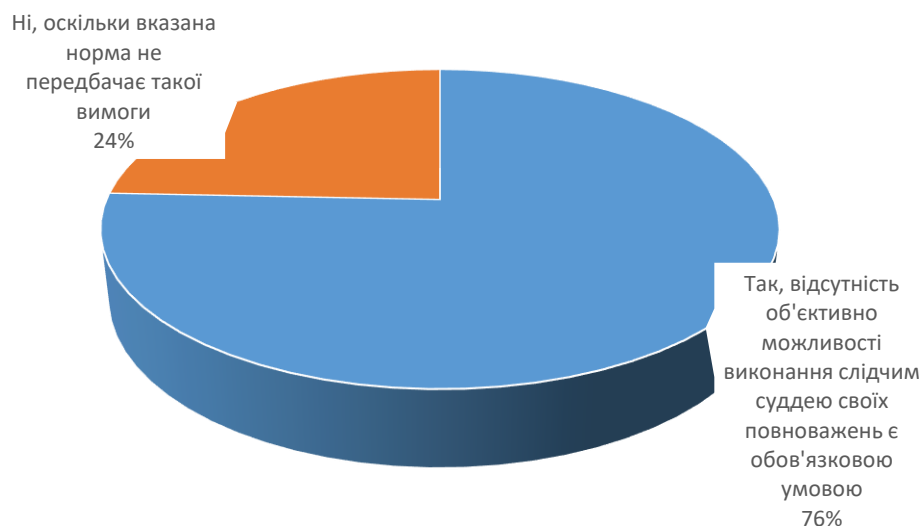

Рис.В.2.4

5. Чи потрібна, на Вашу думку, особиста або дистанційна присутність особи, стосовної якої приймається рішення керівником органу прокуратури про продовження строку тримання під вартою у порядку ч. 2 ст. 615 КПК України?

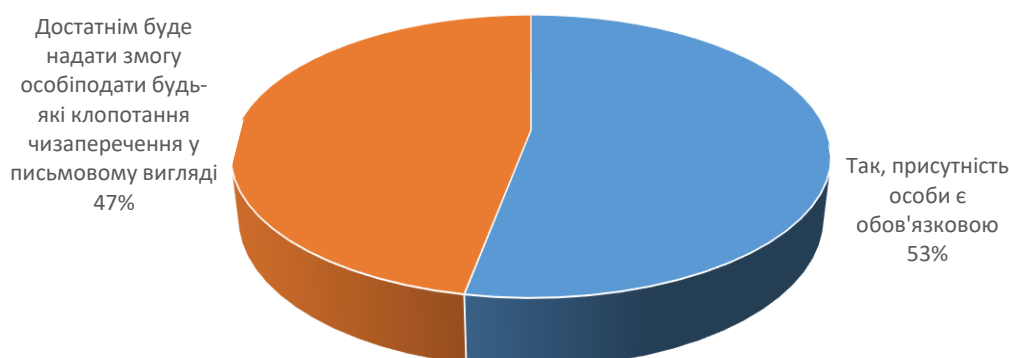

Рис.В.2.5

6. Чи має, на Вашу думку, враховуватись при обранні запобіжного заходу така обставина як наявність / відсутність укриття (бомбосховища) у місці тримання під вартою?

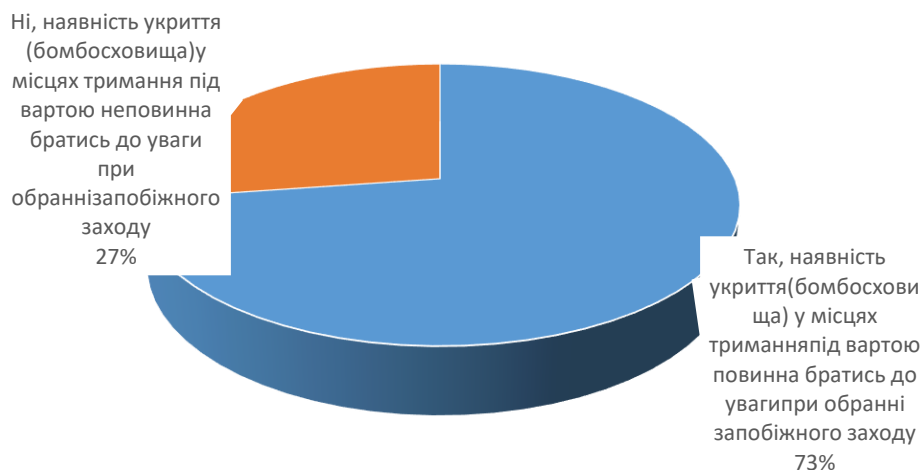

Рис.В.2.6

7. Чи може, на Вашу думку, відсутність укриття (бомбосховища) у місці тримання осіб під вартою розцінюватись як порушення ст. 2 ЄКПЛ (право на життя) та/або ст. 3 ЄКПЛ (заборона катувань, жорстокого або такого, що принижує честь і гідність поведження)?

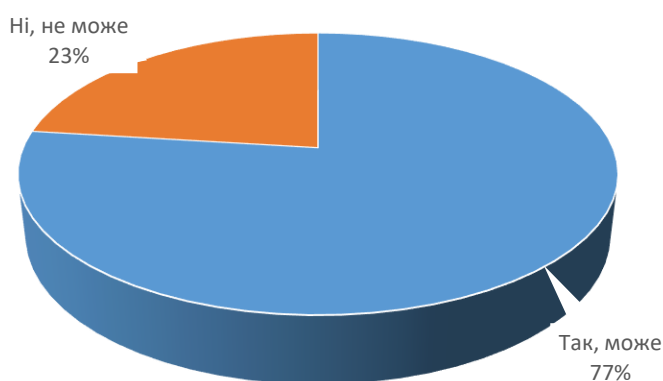

Рис.В.2.7

8. Як Ви оцінюєте пропозицію щодо розширення предмету застави в умовах воєнного стану, зокрема включення до нього транспортних засобів та нерухомого майна?

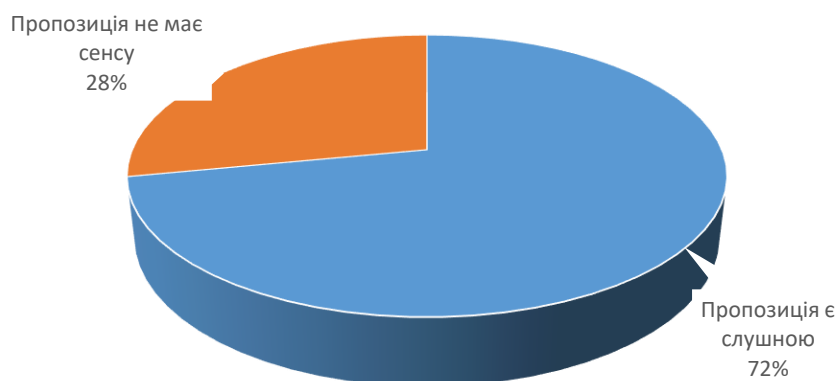
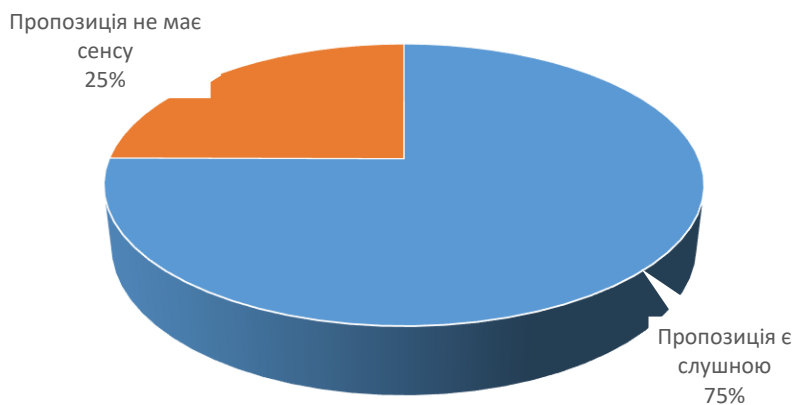

Рис.В.2.8

Інше

1) Вбачається складність створення процедури оцінки майна, крім того, виникають питання і щодо ситуацій, якщо нерухоме майно знаходиться на окупованій території.

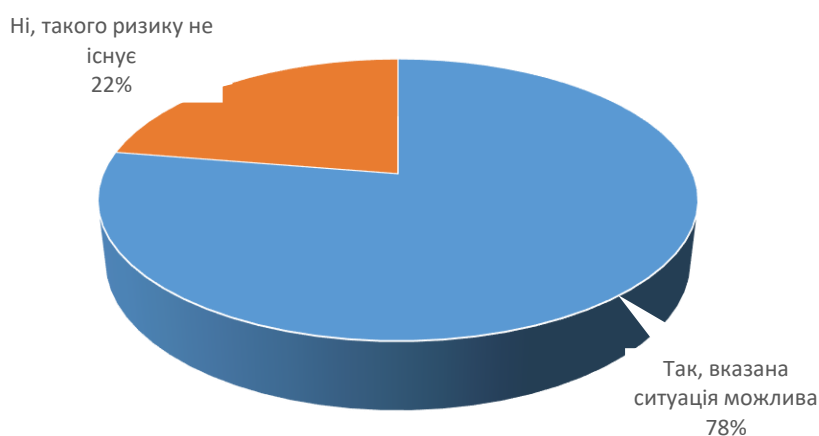
9. Як Ви оцінюєте пропозицію щодо доповнення КПК України положенням такого змісту: «У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, запобіжний захід у вигляді застави вважається припиненим і застава підлягає поверненню заставодавцю» (вбачається, що таке правило зможе захистити законні інтереси заставодавця, який втрачає важелі впливу на підозрюваного чи обвинуваченого у разі його призову на військову службу)?

Рис.В.2.9

Інше

- 1) Така пропозиція може бути доцільною щодо осіб, які призвані на службу не у тилових регіонах;*
- 2) Може привести до зловживань.*

10. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що, з одного боку, відсутність процедури перевірки законності походження коштів для внесення застави, а з іншого – можливість врахування судом як пом'якшувальної обставини факту передачі застави на потреби оборони України, породжують ризик пом'якшення покарання особам, які внесли заставу за кошти, отримані незаконним шляхом?

Рис.В.2.10

Інше

- 1) *Такі кошти, як і будь-які банківські операції, підпадають під фінмоніторинг;*
- 2) *Процедура перевірки коштів забере багато часу.*

11. На сьогодні відповідно до ст. 616 КПК України ініціювати перед слідчим суддею або судом скасування запобіжного заходу для проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби може виключно прокурор. Як Ви оцінюєте пропозицію щодо закріплення в КПК України можливості сторони захисту безпосередньо звернутися із відповідним клопотанням до слідчого судді або суду?

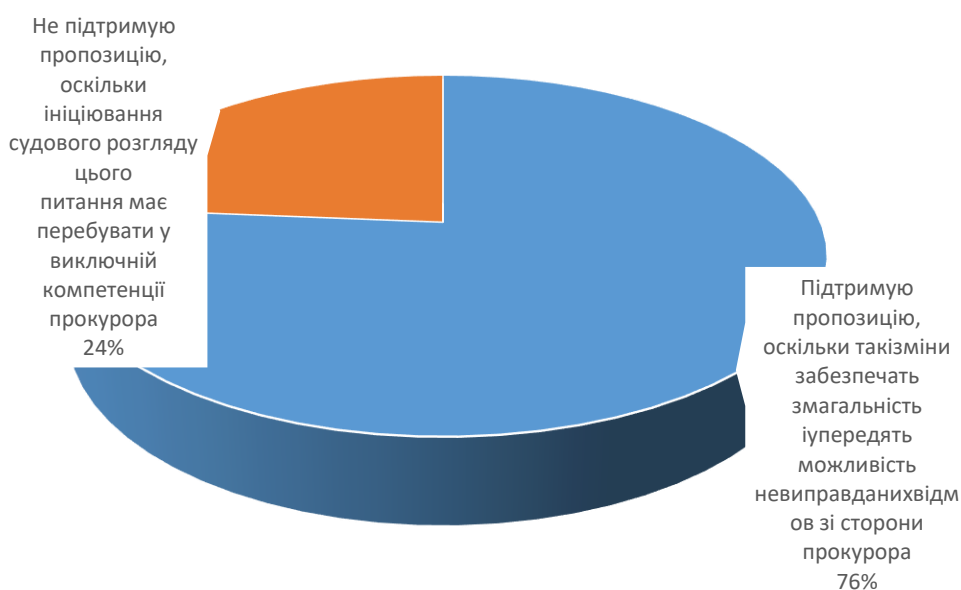

Рис.В.2.11

12. Чи повинна, на Ваш погляд, враховуватись думка потерпілого при вирішенні питання про скасування запобіжного заходу для обміну підозрюваного чи обвинуваченого як військовополоненого?

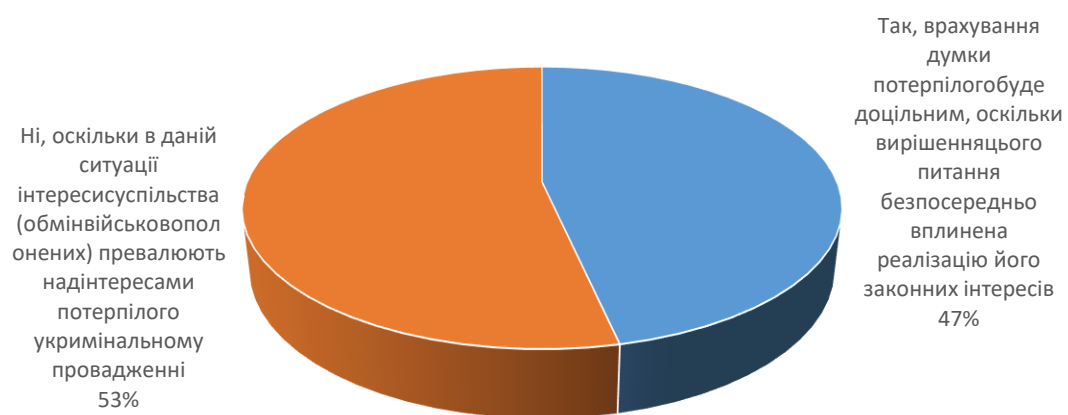

Рис.В.2.12